

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

**ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА, ПРИЛОЗИ
И БИБЛИОГРАФИЈА**

**НА ПРВИТЕ ЧЛЕНОВИ НА МАКЕДОНСКАТА АКАДЕМИЈА
НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ**

**OPENING ADDRESSES, CONTRIBUTIONS
AND BIBLIOGRAPHY**

**OF THE FIRST MEMBERS OF THE MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES
AND ARTS SKOPJE**

С К О П Ј Е, 1969

**ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА, ПРИЛОЗИ И БИБЛИОГРАФИЈА НА ПРВИТЕ ЧЛЕНОВИ
НА МАКЕДОНСКАТА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ**

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

**ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА, ПРИЛОЗИ
И БИБЛИОГРАФИЈА**

НА ПРВИТЕ ЧЛЕНОВИ НА МАКЕДОНСКАТА АКАДЕМИЈА
НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

**OPENING ADDRESSES, CONTRIBUTIONS
AND BIBLIOGRAPHY**

OF THE FIRST MEMBERS OF THE MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES
AND ARTS SKOPJE

С К О П Ј Е. 1969

Главен уредник акад. ЃОРЃИ ФИЛИПОВСКИ, опрема НИКО ТОЗИ, коригирале
ЕЛЕНА ПАВЛОВА и РУЖИЦА ДИМИШКОВСКА, фотоси БЛАГОЈ ДРНКОВ, тираж
800 примероци, печатено во Графичкиот завод „Гоце Делчев“ — Скопје 1969

На 29 февруари и 1 март 1968 година во свечената сала на Електромашинскиот факултет во Скопје, пред голем број јавни, научни и културни работници, првите членови на МАНУ ги одржаа своите првостайни предавања, односно настапија со свои уметнички прилози.

Во оваа публикација тие предавања и прилози се објавени во азбучен ред на нивните автори, заедно со нивните биографски и библиографски податоци.

По излегувањето од печат на „Споменицата за формирањето на МАНУ“ ова е втора публикација, но таа претставува прва научна публикација на нашата Академија.

Издавањето на предавањата и прилозите претставува дел од програмата за издавачката дејност на МАНУ. Со програмата се предвидува издавање на монографии, индивидуални трудови и расправи, едиција „Македонија“ во нејзини книги, годишни извештаи, списание, како и на првостайни предавања на сите идни новоизбрани членови и друго.

Претставувајќи се со овие трудови за прв пат пред нашата и странската научна и уметничка јавност, МАНУ зайочнува да исполнува една од своите најважни задачи, кои, се надеваме, ќе придонесат за афирмацијата на нашата научна и уметничка мисла и за развивањето на тесна соработка со слични установи кај нас и во светот.

Претседателство на МАНУ

ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА И ПРИЛОЗИ

OPENING ADDRESSES AND CONTRIBUTIONS

МИХАИЛО АПОСТОЛСКИ

Академик МИХАИЛО АПОСТОЛСКИ

Роден е во Штип 1906 година. Завршува Војна академија 1927, Виша војна академија 1933 и Генералштабна академија 1938 година. Учесник во НОБ од 1941 година. Во 1942 год. е избран за командант на Главниот штаб на НОВ и ПОМ. Од 1965 год. е директор на Институтот за национална историја во Скопје.

Најголем дел од неговата научна делатност е посветена на најновата историја на македонскиот народ. Напишал и поголем број трудови од областа на воената наука.

НЕКОИ ОСОБЕНОСТИ НА НОБ И РЕВОЛУЦИЈАТА ВО МАКЕДОНИЈА

Народноослободителната борба и револуцијата на Југословенските народи како и секое револуционерно движење, во зависност од историскиот развој на народите, од карактерот на окупацијата и од многу други фактори, има свои специфичности.

Географската, економската и стратегиско-политичката положба на одделни територии во одредена воено-политичка ситуација имаат свое влијание на развојот на политичката и вооружената борба, со што ѝ даваат и одредени карактеристики.

Македонскиот народ и покрај долготрајните културни, политички и вооружени борби во 19 и почетокот на 20 век, како што е познато, во Балканските војни беше поделен помеѓу сојузниците, а по Првата светска војна таа поделба со мали територијални измени беше и санкционирана.

Владеачките буржоазии на трите балкански држави, во периодот помеѓу двете светски војни се трудеа својата асимилаторска и хегемонистичка политика над народите во Македонија да ја спроведат со сите средства што можеше да ги преземе еден државен апарат како што беа: административни, просветно-пропагандни, уништување на националната култура и културните придобивки, потоа терор во многу различни форми: од апсења со инквизиторски мачења, поединечни убиства, до уништување на цели населби, за да се примени и методот на преселување — односно масовно прогонување на населението.¹

¹ Ако го исклучиме погромот на македонскиот народ во Балканските и во Првата светска војна (уништени повеќе градови и села), во периодот меѓу двете светски војни во Македонија масовно е спроведуван таканаречениот „Бел терор“. За илустрација даваме неколку примери. Во Македонија под великокрпската власт до 1926 година без судски пресуди, т.е. од жандармеријата се убиени повеќе од 1.600 Македонци, Шиптари и Турци, во истиот период во затворите имало над 30.00 души. Само во 1927 година во затворите имало над 7.500 души. (Политички извештај ЦК КПМ, Култура, Скопје, 1949); во Бугарија во периодот од 1919—1932 се убиени исто така без судски пресуди повеќе од 2.300 Македонци (Архив на ЦК БКП, фасц. 7, опис 1, архивска единица 12, стр. 1). Во Грција од 1936—1940 година само затоа што говореле на својот мајчин јазик се казнети повеќе од 5.250 Македонци (Лазо Мојсов, Околу прашањето на македонското национално малцинство во Грција, Скопје, 1954, стр. 230—236).

Во една ваква ситуација македонскиот народ во идеите на Октомвриската револуција, во победата над буржоазијата бараше решение за своето самоодржување, што и го манифестира уште во првите избори по Првата светска војна — како во Југославија, така и во Грција и во Бугарија, гласајќи за комунистичките кандидати. Меѓутоа, и покрај ваквото расположение на македонскиот народ, комунистичките партии на Балканските држави, обременети со сфаќања од минатото, поточно речено обременети од суптилните пропаганди на нивните националистички ориентирани буржоазии немаа изграден став по националното прашање. Меѓутоа, Комунистичката партија на Југославија во процесот на развојот застанува на Ленинистичките принципи по овој проблем, и таа постанува активен борец за правилно решавање на македонскиот национален проблем.²

Историските околности во кои се најде македонскиот народ во текот на Втората светска војна, имаше свој посебен одраз на развитокот на востанието и револуцијата. Постепеното но целосното вклучување на македонскиот народ во востанието, не е случајна појава, тоа е условено од длабоките национални и хумани чувства и интереси, од стремежот за слободен живот и претставува природно продолжение на долготрајната борба за национално ослободување. Тој национално осознан, но национално неафирмиран, борејќи се против окупаторите за нивното протерување беше исправен едновременно да се бори и за национално афирмирање, т. е. за признавање на неговата национална индивидуалност во овој случај не веќе од страна на окупаторот, туку од страна на прогресивното човештво, а пред сè од страна на балканските народи, со кои со векови низ многу историски настани ја делел тешката судбина.

Во Пиринско каде што делото на Јане Сандански и активноста на ВМРО-обединета имаа оставено длабоки траги, со приклучувањето на Бугарија кон тројниот пакт, т.е. кон силите на Оската: Рим — Берлин — Токио, со полното вклучување на Бугарија во фашистичкиот блок со својата територија, со својата војска и со сите свои материјални резерви, положбата на Македонците во Пиринско сè повеќе се влошуваше. Со отпочнувањето војната на Источниот фронт, т.е. со Хитлеровиот напад на Советскиот сојуз, Македонците во Пиринско ги почувствуваа новите услови за продолжување на борбата за национално и социјално ослободување, по пат на вооружено востание против бугарската фашистичка власт. Поради ваквите сфаќања набргу по нападот од Хитлерова Германија на Советскиот сојуз во јули 1941 година во Пиринска Македонија се јавува првиот партизански одред кој ја отпочнува оружената борба против бугарската фашистичка власт.³

² Тито и Револуција, 1937—1967, стр. 52—54, покрај другите документи за македонското прашање.

³ Пиринска Македонија во борба за национално ослободување од Димитар Митрев, Скопје, 1950, стр. 258—259.

Во другите делови на Македонија во пропаста на стара Југославија и Грција, и идењето на фашистичките германски, италијански и бугарски окупатори се гледаше исклучиво како на промена на господарите-поборувачи, кои со ништо нема да ја подобрат положбата. Меѓутоа, за темпото на вклучувањето во вооружените борби, покрај другото нужно е да се согледа и одразот на пропагандите на балканските држави, а посебно на големобугарската бидејќи најголем дел од Македонија попадна под бугарска окупација. Големобугарската пропаганда во минатото вршела голем притисок над свеста на македонскиот народ, а пред сè се пропагирало дека Бугарите ќе се појават како негови ослободители. Великосрпските и големогрчките пропаганди со пропаста на стара Југославија и Грција беа потиснати но не и исклучени. До Втората светска војна Македонците кои беа под големогрчко и големосрпско робство, не беа го искусиле владеењето на бугарската буржоазија, па поради ова, кај еден мал дел, посебно од редовите на граѓанските слоеви, постоеше извесна илузија во бугарските окупатори. Меѓутоа кај најголемиот дел од народот немаше никакви илузии, но постоеше едно посебно психолошко расположение за извесно исчекување, за да се види што носи новата окупација, едновременно да се види и кои политички сили ќе се јават како организатори на борбата против окупацијата, бидејќи посебна своја политичка партија немаше. Може со апсолутна сигурност да се тврди, дека македонскиот народ не би се покренал во никаква борба за обнова на стара Југославија или Грција, нити за некаква голема Бугарија. За ова има многу видливи докази, а еден од најблиските докази е што окупаторите ни во еден дел од Македонија не успеваат да најдат поддршка во организирањето на окупациониот систем, нити за борба против народноослободителното движење.⁴

Во првите денови на востанието (од 1941 година) КПЈ доследна на својата политика од пред војната, ги отвора перспективите за идното место и положба на македонскиот народ во идната заедница на југословенските народи. И таа, како раководител на НОБ и револуцијата, постепено во текот на самата револуција од политичко ангажирање на Првото и Второто заседание, на АВНОЈ преминува на државно правно решавање на тој проблем.⁵ Наспроти ова посебно проучување заслужува проблемот за што се вклучува македонскиот народ во борбата и на грчкиот и бугарскиот народ против фашистичката агресија и при нејасни ставови на ЦК БРП(к) и ЦК КПГ по националното прашање. Еден од одговорите секако е довербата во идеологијата на Маркса и Ленина, увереноста дека во Советскиот сојуз националниот проблем е правилно решен, ангажираноста на КПЈ за решавање на овој проблем, а пред сè довербата во комунистичките партии, претставуваат фактори

⁴ Извештај на окупаторската битолска обласна дирекција бр. 887 од 26.X. 1942 г. и извештај на окупаторскиот обласен полициски началник во Скопје, бр. с-1219 од 1943 г. (Архива на ДСВР — Македонија, во Скопје).

⁵ Прво и Друго Заседање АВНОЈ-а (документи), Стварност, Загреб, 1963, стр. 68 — 119, 167, 204—207, 208—209, 209—211, 211—212, 216—118.

кои вливаа извесна надеж кај македонскиот народ, дека по победата над фашистичките окупатори, со победата над буржоазијата, како главен фактор на угнетувањето, ќе се реши и проблемот на националното ослободување. Ова се само некои од мотивите, меѓутоа за полно разјаснување нужно е посебно истражување и анализирање, бидејќи покрај изнесените постојат и многу други фактори кои можат да имаат свое влијание македонскиот народ масовно да се дигне на оружена борба заедно со грчкиот и бугарскиот народ, слично како што тоа го стори во склопот на Југославија. Ова дотолку повеќе, како што е познато за народна револуција се неминовни јасно одредени политички цели. Македонскиот народ во својата борба имаше јасни цели: национално и социјално ослободување, но бидејќи немаше своја посебна политичка организација, БРП(к) и КПГ (во Пиринскиот и Егејскиот дел на Македонија) беа најблиски политички организации со кои можеше да ја поврзе својата борба, барајќи во движењата на отпорот на бугарскиот и грчкиот народ сојузници, слично како што беше постигнато со српскиот и другите народи во Југославија. Но во Југославија постоеше квалитетна разлика, бидејќи КПЈ за разлика од БРП(к) и КПГ се појавуваше како носител на неговата борба за национално и социјално ослободување.

Бугарските и италијанските окупаторски власти — исполнувајќи одредени политичко-стратегиски и оперативни задачи спрема Хитлерова Германија, преземени како обврска за добиените територии, со драстични мерки настојуваат што побрзо да го денационализираат македонскиот народ, а Шиптарите да ги вклучат во фашистичка Албанија (квислиншка творевина на Италија). За постигнување на оваа цел окупаторските власти ги сметаат за позволени сите можни средства за терор и психолошки притисок. Војската и полицијата, беа само еден од извршните органи на окупаторските власти — тие претставуваа апарат за физичко задушвање на секое револуционерно движење во Македонија.

Административниот апарат ја имаше главната улога во реализирањето на денационализаторската политика. Истиот, покрај силната пропаганда (радио, печат, настава, театри и сл.), покрај организираната економска експлоатација (замена на динарот по низок курс, собирање на храната, експлоатација на рудните богатства и сл.) презема и низа административни и други мерки (полициски час, забрана на носење храна на полето, ограничено и контролирано движење и сл.) кои имаа за цел да го задушваат ослободителното движење.⁶ Сè ова претставуваа мерки, кои говорат дека главниот удар на окупаторот беше усмерен против основната база на ослободителното движење — против физичкото и психичкото постоење на македонскиот народ.

Младината беше посебен објект за окупаторите. Поради тоа, во школскиот систем, бугарските и италијанските окупатори земаат

⁶ Зборник НОР, том VII, кн. 1, док. 148, стр. 485—489, док. 130, стр. 440—443, кн. 3, док. 139, стр. 381, кн. 2, док. 7, стр. 18, док. 60, стр. 138.

обратен курс од големосрпската буржоазија.⁷ Тие создаваат широка мрежа на бугарски и албански, односно италијански школи, за да можат да ја опфатат младината до максимум, па преку наставната програма да ги постигнат своите цели, која во сите наставни предмети, па дури и во математиката и фискултурата имаше вметнато градиво за „национално“ просветување, т.е. за денационализација на школската младина.⁸ За работничката младина исто така постојат разни курсеви со слична цел. Покрај ова и со бројните фашистички организации се вршеше притисок над младината.⁹

Над народот, се вршеше притисок и од друг карактер. Покрај разните фашистички организации и бројни манифестации (разни празнувања, посети од Бугарија, носење на свештен огин и сл.) со кој се вршеше психички и политички притисок над народот, се преземаат мерки и за физичко намалување, т.е. стеснување на револуционерната база. Така набргу по окупацијата бугарските власти отпочнуваат со присилна мобилизација на младите генерации со двојна цел: младите како потенцијална сила за оружена борба (за партизанските одреди) да се одвојат од Македонија, а заедно со ова да ја засилат и бугарската фашистичка армија. Покрај воената мобилизација на младите генерации, фашистичките власти над тие прогресивни сили што не успеале да ги отклонат по друг пат од народот (апсење, смртни пресуди, масовни масакри, интернирања и др.), пристапуваат кон мобилизација во посебни воени работни формации и ги испраќаат на работа главно на важните стратегиски патишта, нужни во прв ред за германската армија, а и за поврзување на Македонија со Бугарија. И со ваквата мобилизација окупаторите постигнуваа одредени цели, се здобиваа со бесплатна работна рака, но уште поважно беше што на овој начин прогресивните сили окупаторот ги одвојуваше од народот.¹⁰

Секако, покрај споменатите два вида на присилна мобилизација и другите мерки за одвојување на прогресивните сили од народот, окупаторите често пати применуваа воени и полициски блокади над градовите. Овие блокади имаа за цел да ги откријат илегалните борци, но и да вршат притисок над народот. При овие блокади нормално се

⁷ Во Вардарска Македонија, на делот окупиран од Бугарските фашисти биле организирани: 800 основни школи, 160 прогимназии, 10 гимназии и 7 неполни гимназии ЈИЧ, бр. 3, 1963, Београд, стр. 61, а според списанието Илинден, год. XIV, кн. 3, стр. 11, Софија, март 1942 г. во Скопска област во 1941/42 имало: 500 основни школи, 100 прогимназии, 6 полни и 5 неполни гимназии.

⁸ Окружно писмо на МНП на Бугарија, бр. 13177 од 27.X.1941, бр. 80 од 18/III.1944 (списание „Училиштен преглед“ — Софија, 1944, кн. 2, 3 и 4), „Целокупна Блгарија“, год. I, бр. 58, стр. 1, Скопје, 1941.

⁹ Постоеле над 40 разновидни организации со фашистичка и профашистичка идеологија. Извештај на обласниот полициски окупаторски инспектор за 1941 година Архив ДСВР — Скопје.

¹⁰ Зборник НОР, том VII, кн. 1, док. 62, стр. 195, кн. 3, док. 20, стр. 64, док. 33, стр. 107, док. 154, стр. 412—413.

вршеа масовни апсења.¹¹ Суровоста на окупаторскиот систем неговите методи за воведување на истиот, помагаат народот со сопствен опит да дојде до сознанието дека новите окупатори во поостра форма го засилуваат ропството и дека тие со разновидни мерки му се готват да го уништат психички и физички. Ова е многу важно сознание и за тие малобројни средини од буржоазијата што во бугарската и италијанската окупација имаа свои илузии, но уште поважно за широките маси.

Под ваков систем на окупација (за кој се изнесени само некои покарактеристични обележја) се развиваше народно-ослободителната борба на македонскиот народ. Најтешка задача на органите на борбата беше да му се објаснат на народот политичките цели на востанието, да се истакне јасно кои политички сили го раководат востанието, т.е. да им се укаже на широките маси дека во сите три дела на Македонија, востанието се развива под раководството на соодветните комунистички партии како најпрогресивни во дадениот момент.

Во Македонија, која повеќе од 20 години беше под круната на великокрпската буржоазија, основен проблем пред КПЈ како организатор на востанието беше да му се објасни на народот дека југословенските народи со борбата против окупаторите едновременно водат борба за создавање нови односи меѓу сите народи и дека нема да позволат враќање на стара Југославија, проблем од посебно значење за македонскиот народ.

Во развитокот на оруженото востание и револуцијата на македонскиот народ и покрај големите тешкотии што требаше да се совладаат, сепак постои еден нормален континуитет. Во 1941 година се совладуваат основните организациони и политички проблеми на востанието.

Создадените органи на борбата од 1941 година постепено се прошируваат и во 1942 година, па слободно може да се каже дека со разновидни органи (воени штабови и комисији, народни комитети и одбори, организации на народната помош, кои имаа свои организации дури и по еснафите, организации на жените и сл.) беше опфатена целата територија на Македонија.¹² Тие органи на борбата уште во 1942 година создаваа таква политичка база во народот, што овозможуваше секоја активност на окупаторите да биде прокоментирана, да бидат преземени соодветни контра-мерки и сл.

Политичката активност овозможи во 1941 и 1942 година во Македонија да дејствуваат повеќе партизански одреди, а во септември 1941 година да се дигне и Драмското востание кое набргу

¹¹ Централен државен историски архив, Софија, фасц. 177, стр. 2, бр. 1866, стр. 68—70, Архив ИНИ — Скопје, арх. бр. 4815 и 4816. Зборник НОР, том VII, кн. 1, док. бр. 160, стр. 519.

¹² Зборник „Прво заседање АВНОЈ-а“, стр. 168—181, Бихаќ, 1967 (по В. Ивановски во 1941—1942 година има повеќе од 135 органи на борбата. Во летото 1944 година има над 500 народноослободителни одбори, покрај другите органи на борбата, НОБ на Македонија, Скопје 1962 г.

беше задушено. Во 1942 година партизанските одреди во широки размери ја развиваат вооружената борба, создавајќи во одредени реони слободни и полуслободни територии (Велешко, Прилепско, Преспа, Костурско и др.)¹³ Покрај дејството на партизанските одреди низ цела Македонија, а посебно по градовите се развиени многубројни форми на отпор: диверзантски акции, саботажи, штрајкови, демонстрации, разни протести и сл., нивното масовно и брзо развивање покрај вооружените борби како највисок степен, му даваат посебни карактеристики на отпорот против окупаторите. Успесите во 1942 година укажуваат дека во Македонија е постигната полна политичка победа над окупаторите и дека се поставени темелите за брзо развивање на вооруженото востание. Масите беа наполно политички освоени и ангажирани во разновидните форми на отпор, а вооружената борба прифатена како единствен пат во дадената ситуација за извојување национална и социјална слобода. Окупаторите покрај ангажирањето на војската и полицијата за борба против оружениот отпор во Македонија презедоа и низа мерки да создадат контрареволуционерни оружени формации. Бугарските окупатори успеваат да создадат само 8 контрачети и според податоците што ги дава самиот окупатор четите бројат од 20 — 30 души — составени, пак според окупаторските податоци, повеќето од стари полицајци и од терористички елементи од македонската емиграција или од шиптарската народност — пак слични елементи — платеници и соработници на старите режими. Вкупниот број од околу 250 наоружени контрачетници — сам по себе говори за полната пропаст на таа акција.¹⁴

Окупаторите по селата и градовите се обидуваат да создадат известителна мрежа, преку која би собирале податоци за движењето на партизанските одреди и би го следеле расположението на народот. Многу окупаторски документи говорат дека и оваа акција пропаднала. Тие, не успевајќи месните луѓе да ги ангажираат за таа задача, им ја доверуваат на школските органи. Голем број школски органи (учителите, беа претежно доведени од Бугарија и др.) во своите годишни извештаи уште во 1942 година не говорат за успехот на учениците, тоа се извештаи на специјализирани известителни органи, во кои се говори за движењето на партизанските одреди, за политичкото расположение на масите и сл.¹⁵ Ова само го потврдува фактот дека окупаторите веќе во 1942 година изгубиле секаков контакт со масите и окупацијата се ослонувала исклучиво на силите од окупациониот апарат доведени од Бугарија, односно Италија.

Покрај македонскиот народ нужно беше за вооружено востание да се освојат и народностите, бидејќи во Македонија живеат повеќе народности. За да го спречат ова, како што е познато, окупаторите,

¹³ Околински архив Т. Велес, фасц. околинска училишна инспекција — Велес, арх. бр. 10 (Писмо од училишниот околински инспектор бр. 481 од 15.IX.1942, бр. 29 од 26.XI.1942, Зборник НОР, том VII, кн. 1, док. 149.

¹⁴ Положај окупиране Македоније у Другом светском рату (1941—1944) од М. Апостолски, А. Христов, Р. Терзиоски — ЈИЧ бр. 3 за 1963 год., Београд, стр. 51.

¹⁵ Исто што и под 13.

се трудеа да ја разгорат омразата меѓу народите. Окупаторите со посебни сили ја настојуваа меѓу Шиптарите и Македонците да внесат раздор. Приклучувајќи ја Западна Македонија кон фашистичка Албанија, признавајќи им на Шиптарите формално национална слобода, италијанските окупатори се трудеа да ги придобијат за борба против македонскиот народ. За оваа цел применуваа разновидни методи, како што се грабење имотите на Македонците, протерување на Македонците, разни пропагандни и други средства. И овде е карактеристично дека под влијание на политичката активност на партијата Шиптарите не ја прифатија таа политика на окупаторот, тие успеваат на време да ги согледаат целите на окупаторите.¹⁶

Турците, Евреите и Циганите, од власта на окупаторите беа практично ставени вон од секакви закони, изложени на суров терор и притисок. Партијата во таа ситуација се бореше тие стоички да го поднесуваат сето унижување, но едновременно постепено да се вклучат во ослободителната борба. Власите пак уште од поранешните револуционерни борби се неразделни со македонскиот народ во неговата борба за национално ослободување, што се продолжи и во народноослободителната борба и револуцијата.

Многу документи говорат за напорите и успехите на Партијата народностите да се придобијат за борба против окупаторите. Припадниците на народностите се присутни во сите раководни тела, тие се исто така присутни и во сите органи на борбата и народната власт, како и во партизанските одреди и воените единици. Во 1943 година се создаваат и посебни шиптарски единици партизански одред, шиптарски баталјон, а во 1944 година во летото е формирана посебна шиптарска бригада (4), а зимата уште една (7).¹⁷

Постигнатите успеси во востанието, уште повеќе ги присилуваат окупаторите покрај обидите за создавање контрареволуционерни формации, ширење омраза и сл., одделни групи Македонци — односно Шиптари, на посебен начин политички да ги ползуваат во борба против востанието. Тоа се повеќе групи: Чкатров и Ѓузелов и сл. потоа ВМРО-Михаиловисти, некои бајрактари и др. Меѓутоа, тие не успеваат да создадат политичка организација, зашто тоа не им конвенираше на окупаторите, тие не сакаа да имаат макар каква организирана политичка сила, зашто вака полесно и поефикасно ги ползуваа. Борбата што ја водеше Партијата против таквите политички групи беше долготрајна, многу деликатна, но сепак бележи такви успеси, што веќе во 1943 година тие групи се чувствуваат изолирани, без контакт со народот, па се

¹⁶ Завршне операции за ослобођење Македоније од М. Апостолски, Београд, 1953, Војно Дело, стр. 173, се дава бројка од околу 10—15.000 балисти во овој број спаѓаат: балисти од Македонија и доведени од Косово и Метохија и од Албанија, и единиците на Скендербег СС дивизија.

¹⁷ Бригада на Братството и единството, Скопје, 1958, стр. 40, 69—73; Завршне операции за ослобођење Македоније (М. Апостолски), Београд, Војно Дело, 1953, стр. 176, 177, 178, 179, 182, 186, 188, 190.

присилени напълно да се предадат во рацете на окупаторот, како негови непосредни соработници.¹⁸

Посебен феномен претставува, што големосрпската пропаганда во Македонија претрпува полн неуспех и во тие реони, каде што со децении таа дејствуваше. Напорите на големосрпската буржоазија во лицето на четничките организации на Дража Михајловиќ остануваат напълно попусти. Четничката организација создадена во Поречјето (под името Вардарска четничка дивизија), иако толерирана од бугарските фашистички окупатори, не успева да ги фрли мобилизираните четници во борба против единиците на НОБ, а во летото 1944 година, капитулира пред единиците на НОВ и ПОМ.¹⁹ Во Азот, каде исто така големосрпската пропаганда со децении делуваше, не успева ни толку, не успева да создаде никаква четничка организација во Азот.²⁰

На Кумановско-Врањскиот терен, дејствуваа неколку четнички групи, наречени бригади, пополнети главно со луѓе од територијата на Србија, и со мал број Македонци. Овие четнички бригади го носат името „Четнички Вардарски корпус“. Овој корпус, поддржан од Штабот на 5-та бугарска окупаторска армија, се одржуваше додека народно-ослободителните единици беа релативно слаби. Со нивното растење, четничките бригади на овој терен се разбиени зимата 1943/44 година во судирот кај селото Сејац.

Околноста што и покрај долгогодишното владеење на великосрпската буржоазија, таа да претрпи полн неуспех, говори во прв ред за јасната национална свест кај Македонците и во тие реони каде што во поранешните години великосрпската пропаганда била силна. Нивната национална свест, дотогаш придушувана, во одреден погоден момент во борбата за национално ослободување видно се манифестира.

Посебна е заслугата на партијата што со борбата против бугарските фашисти не позволи да се развие антибугарско расположение, ниту да се развие антисрпско расположение со борбата против четниците, обратно, раководствата на востанието и револуцијата успеваат, успешно да ги објаснат односите со народите на Југославија, како и со сите соседни народи, партијата успеваше јасно да го одвои народот од реакционерните и фашистички сили.²¹ Во документите на раководствата на востанието, често може да се сретне константацијата дека македонскиот народ ќе се бори за создавање на балканска федерација,²² — идеја, која кај македонскиот народ има свои прилично длабоки

¹⁸ Зборник НОР, том VII, кн. 2, док. 105, стр. 300—301; док. 114, стр. 330, 335, 336; док. 66, стр. 147, кн. 3, док. 41, стр. 127—128.

¹⁹ „Историја“, год. I, 1965, бр. 1, Скопје, Д. Мире: „Спроведување на спогодбата Тито—Шубашиќ“, стр. 31. Зборник НОР, том VII, кн. 4, док. 12, стр. 28—31.

²⁰ Симпозиум во Т. Велес 1967 — излагање на Стоилко Ивановски — Планински (материјал во подготовка за печат).

²¹ Манифестот на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија, покрај другите документи најјасно го изнесува овој проблем. (Зборник НОР, том VII, кн. 2, док. 52, стр. 108—116).

²² Исто

корени. Раширеното сфаќање кај македонскиот народ, дека во една балканска федерација ќе може најсигурно да се реши македонското прашање, а по овој пат едновременно да се воспостави и мир на Балканот, овозможуваше да се развива соработката не само со југословенските народи, туку и со албанското, бугарското и грчкото движење на отпорот.

Ваквите сфаќања кај народот и фактот дека покрај национално-ослободителната борба, едновременно се води и борба за социјално ослободување, овозможуваа раководствата на востанието и револуцијата да го развијат интернационалистичкиот дух и на дело да ја развиваат соработката со сите балкански народи. Таа соработка е многу конкретна. Така на пример при Главниот штаб и ЦК КПМ од 1941 — 1944 година ЦК на БРП(к) има свој претставник.²³ Потоа чести се контактите со Албанското и Грчкото движење на отпорот. Но покрај ова во секоја погодна ситуација се организираат и заеднички дејства: со Албанското движење во областа на Западна Македонија (на двете страни), во Егејскиот дел на Македонија со Грчкото движење, а на територијата во источните краишта на Македонија и Србија (на двете страни) се организираат дејства со Бугарското движење на отпорот.²⁴ Покрај ова треба да се подвлече дека во Македонија и Јужна Србија се создадени повеќе бугарски ослободителни оружени формации како што беа: Трнскиот партизански одред, баталјонот „Христо Ботев“, одредот „Раковски“, 1 и 2 софијска бригада, потоа бригадата „Горѓи Димитров“ и др.²⁵ Исто така на оваа територија е вршено снабдување со храна, оружје и друга опрема на низа други партизански одреди кои летото 1944 година идеа од Бугарија.²⁶

Во организирањето на вооруженото востание и револуцијата, формирањето на комунистичката партија на Македонија и создавањето на Главниот штаб имаат посебно место.

Комунистичката партија на Југославија, со создавањето на Главни штабови 1941 година за одредени територијални целини, кои во основа им одговараат на денешните социјалистички републики и автономни области,²⁷ од самиот почеток на востанието во извесен степен го навестуваше идното државно-политичко уредување на Југославија. Главниот штаб претставуваше тело кое даваше можност да се мобилизира

²³ Претставник на ЦК БРК при ЦК КПМ и Главниот штаб на НОВ и ПОМ е Бојан Блгарјанов (Бојан Българянов).

²⁴ *Ајосџолски М.*, Фебруарски поход, Војно Дело, Београд, 1963 и Завршне операции за ослобођење Македоније, Војно Дело, Београд 1953, даваат детални податоци за оваа соработка.

²⁵ Исто: Фебруарски поход, стр. 17 и 174—177; Завршне операции . . . , стр. 30.

²⁶ Исто: Завршне операции . . . , стр. 14.

²⁷ Во текот на НОБ, покрај Врховниот штаб (формиран на 27.VI.1941) беа формирани и следниве Главни штабови: за Босна и Херцеговина (13.VIII.1941); за Црна Гора (24.X.1941); за Хрватска (19.X.1941), за Санџак (10.X.1941); за Словенија (24.VI.1941); за Србија (4.VII.1941); за Војводина (2.VII. 1941); за Косово и Метохија (октомври 1942) и за Македонија (септември 1941).

народот на широка база, независно од неговите политички и религиозни гледања. Подвлечувањето од страна на Партијата дека војската што ќе се создаде во текот на востанието ќе биде гаранција за извојуваните придобивки, го издигаше авторитетот на Главниот штаб. Ова во народот вливаше увереност дека се создава такво тело кое ќе може да ги реализира неговите стремежи за национална и социјална слобода и ќе ги обезбеди неговите животни интереси. Главниот штаб со активноста во организирањето на востанието, во создавањето народна армија — војска на македонскиот народ — како составен дел на Југословенската ослободителна војска, во создавањето органи на народната власт, а пред сè со извојувањето големи победи над окупаторските војски и полиција, се здоби со голема доверба во народот, што овозможуваше до Првото заседание на АСНОМ да врши и извесни функции на највисоко претставничко тело.²⁸

Создавањето на комунистичката партија на Македонија говори за растењето на партиските организации, за нивното оспособување за самостојно политичко раководење со востанието и револуцијата. Со оглед на фактот што со востанието раководеше Партијата, ова нејзино осамостојување, беше нова потврда — не само за партиското членство, туку и за народот, дека успехите што ќе ги извојува македонскиот народ — ќе бидат и политички загарантирани како негова придобивка. Едновременно ова беше потврда дека решавањето на македонскиот проблем нема да се врши од некоја трета сила, туку обратно дека националното и социјалното ослободување сè повеќе стануваше проблем што самиот македонски народ ќе го решава.²⁹

Изнесеното укажување дека развојот на вооруженото востание и револуцијата во Македонија има свој специфичен пат со еден континуитет кој се развива во склад со процесот на политичкото опфаќање на масите, кое пак беше условено со разјаснувањето и на дело утврдувањето целите на вооруженото востание. Поради ова, 1941 и 1942 година во Македонија се одликуваат со тешка, деликатна и сложена првенствено политичка активност на Партијата и сите раководства на востанието, со јасна концепција и перспектива македонскиот народ да се дигне на општо народно востание. Со ваква концепција, иако во извонредно тешки услови во 1941 год., како што изнесовме, отпочнуваат вооружените борби со повеќе диверзантски групи и со неколку партизански одреди.³⁰ Партизанските одреди од 1941 година претрпуваат сериозни удари, но резултатите на тие удари беа исклучиво со тактички

²⁸ АСНОМ — Зборник на документи, Скопје, 1964, док. 16, стр. 92—94, док. 21, стр. 112—115; док. 25, стр. 121—124; док. 26, стр. 125—127.

²⁹ Успехите што ги имаше КПЈ во Македонија говореа за израснатоста на партиските организации на теренот што ѝ овозможи осамостојување на Партијата. Во февруари 1943 година од дотогашните партиски организации е создадена Комунистичката партија на Македонија, а првиот состанок на ЦК КПМ е одржан на 19 март 1943 година во Тетово.

³⁰ *Ајостолски М.*, Ослободителната војна на македонскиот народ, Просветно дело, Скопје, 1965, стр. 26—31.

последници. Основната стратегиска концепција за општонародно востание и покрај извесни колебања кај поединци не беше изменета. Така во 1942 година, како што веќе спомнавме, уште во пролетта отпочнуваат да дејствуваат нови партизански одреди — што по број постојано растеа, а со вооружени борби е опфатен најголемиот дел на Македонија. Во 1943 година, бројот на партизанските одреди уште повеќе расте, но тие и квалитетно израснуваат што овозможува да отпочне процесот на создавање воени единици — баталјони и бригади што беше од посебно политичко значење. Народот во создавањето на своја војска, се здобиваше со полна увереност за ослободувањето, но едновременно, дека придобивките во револуцијата ќе бидат загарантирани. Борбата на воените и партизански единици во 1943 година ја опфаќа цела Македонија, но што е поважно тие во борбите ангажираат голем број италијански, бугарски и германски дивизии. Во текот на 1944 година, по пат на опсолутна доброволност единиците на НОВ и ПОМ во процесот на вооружените борби бројно растат, создаваат сè нови и организационо поголеми единици (дивизии и корпуси), т.е. се создава армија од 7 дивизии (групирани во 3 корпуса) со низа други помошни и воено територијални органи и единици.³¹ Ова организационо јакнење на единиците на НОВ и ПОМ овозможуваше со степенот на нивното растење да се засилува и интензитетот на вооружените борби.

Во развитокот на оруженото востание и револуцијата на македонскиот народ силен одраз имаат историските традиции, посебно тие од Илинденското востание, потоа искуството од долгогодишната револуционерна активност на ВМРО (Гоцевата и Обединетата), што често се гледа и во називите (комитет наместо одбор), потоа во имињата на партизанските одреди како што беа: Даме Груев, Јане Сандански, Димитар Влахов, Пере Тошев, Ѓорче Петров, Гоце Делчев, Питу Гули и др., како и во сличните псевдоними на одделни борци. Покрај ова многу е важно да се истакнат и традициите кај народот своите спорни проблеми да ги решава во револуционерните судови, во штабовите на одредите и единиците, а не да бараат правни солүции кај окупаторот. Овие борбени традиции од историското минато беа толку силни, што доведе и до спонтано формирање чета на Илинденци во Дебарца³² покрај нивното учество во сите органи на борбата.

Борбите во Македонија како и во многу други краишта на Југославија беа особено жестоки, поради географската и политичката положба на Македонија, во однос на фронтот што го држеа фашистичките германски војски на брегот и островите во Егејско море (т.е. во Грција). Тој фронт иако не стана активен, но со оглед на сојузничките

³¹ Првиот баталјон „Мирче Ацев“, е формиран на 18.VIII.1943, I македонско-косовска бригада на 11.XI, а II македонска бригада на 20. XII. 1943. Во текот на 1944 година, е создадена армија од 7 дивизии и други помошни единици на Главниот штаб на НОБ и ПОМ.

³² НОБ на Македонија, Народна задруга, Скопје 1952, стр. 113 (факсимил на документот).

сили на Средниот и Блискиот исток во склопот на општите операции беше значаен за безбедноста на јужниот бок на Хитлеровите сили ангажирани на источниот фронт. Со оглед на фактот дека најглавните врски за Хитлеровата армијска група „Е“ ангажирана на фронтот во Грција, минуваа низ Македонија (по познатата Моравско-Вардарска долина и преку Западна Македонија), како и на фактот дека дел од Македонија (Егејскиот дел) беше во зафатот на самиот фронт што во Грција го држеа Хитлеровите единици под команда на маршал Лер, потоа еден дел во непосредната заднина на фронтот (Вардарска и Пиринска Македонија), разбирливо е што окупаторите преземаа сериозни мерки да се попречи секаков вооружен отпор, ангажирајќи за ова големи воени и полициски ефективи. Оваа околност доведе и вооружените борби да бидат многу остри и долготрајни. Едновременно ова е објаснување и за жестината на задушнувањето на секој отпор во 1941 и 1942 година, како и за засилувањето на бугарските воени ефективи во 1942, 1943 и 1944 година.³³ Но исто така ова се и мотивите за преземање на заеднички германско-бугарски офанзивни операции (зимата 1943/44, пролетта-летото 1944), за да можат да го обезбедат држењето на фронтот во Грција, но едновременно со ова да ги обезбедат комуникациите за врски и снабдување на Хитлеровата армиска група „Е“ во Грција. Операциите во летото 1944 година преземани од страна на окупаторите ја имаат и таа цел да ги обезбедат комуникациите за полесно истегнување на фашистичките германски војски од Грција преку Македонија и другите краишта на Југославија.

Изнесувајќи некои специфичности и карактеристики за НОБ и револуцијата на македонскиот народ треба да истакнеме дека во најголемиот дел на Македонија во текот на Втората светска војна главната окупаторска сила ја сочинуваа бугарските окупациони војски со целиот окупационен фашистички апарат. Италијанските окупатори држеа помала територија, па според тоа имаа ангажирано и помали сили. Германските војски, основно беа ориентирани на држење на фронтот на брегот и островите на Егејско море. Ова говори за една посебна особеност, а имено дека основната вооружена и политичка борба македонскиот народ ја водеше во прв ред против бугарските окупатори како најбројни, посебно на територијата на Вардарска и Пиринска Македонија. Но ова едновременно укажува дека долгогодишната големобугарска агресивна политика спрема Македонија, исто така како и големосрпската политика претрпуваат апсолутен неуспех.

³³ Бугарските окупаторски единици во Македонија се движеа: во 1942 — две дивизии (14—15) од по два полка и низа други армиски и територијални единици, во 1942 година во состав на дивизиите се вклучува уште по еден полк — така тие стануваат дивизии со три пешадиски полка, во 1943 година доведуваат уште една дивизија (17). Во Егејскиот дел на Македонија има еден корпус од две дивизии. Во 1944 година, доведуваат и други единици од северна Бугарија.

Со други зборови, конечната национална афирмација македонскиот народ ја постигна во најжестоки политички, идејни и вооружени борби предимно против големобугарската идеологија и бугарските фашистички воени и полициски формации, како и против државниот бугарски фашистички апарат.

Борбата против великосрпската буржоазија беше извојувана во заедничката борба со српскиот и другите народи во Југославија против окупаторите и домашните предавници, а посебно со уништувањето на четничката организација на Дража Михајловиќ. Исто така постоеја сите услови да се извојува победа и над големогрчката буржоазија, но нереалната политика на КПГ и општо на грчкото ослободително движење ја оневозможи.

На крајот треба да истакнеме дека во самиот тек на востанието и револуцијата на македонскиот народ (и народностите во Македонија), за територијата на сегашна СРМ се решија некои основни проблеми, за натамошниот развој а имено:

- се извојува национална и социјална слобода, додека Македонците во Пиринска и Егејска Македонија во ова не успеваат, иако зедоа максимално учество во востанијата на грчкиот и бугарскиот народ;

- се утврди политичкиот облик на државното уредување и местото на Македонија во склопот на Југославија, односно во склопот на заедницата на Југословенските народи;

- се утврди политичкиот и економскиот карактер на народната власт;

- се поставија темелите за развој на јазикот, просветата и културата, за кое уште во самиот тек на востанието и револуцијата се организирани школи, како и некои основни културни институции;

- народот е политички обединет и организиран, така што уште во текот на востанието и револуцијата се создадени повеќе масовно-политички организации како што беа: НОФ, АФЖ, НОМСМ и други, коишто имаа посебна улога во самото востание како и во обновата на земјата, а и натаму ја имаат во изградбата на социјалистичкото општество.

- со соборот на свештениците одржан во октомври 1943 година во Дебарца се набележани перспективите и местото и улогата на православната црква во новото државно политичко уредување на Македонија.

Во излагањето се истакнаа само некои од карактеристиките и специфичностите на востанието и револуцијата на македонскиот народ, меѓутоа проблемот е многу сложен и бара опсежна студија за да може да се изнесат и објаснат најбитните специфичности и особености.

SOME DISTINCTIVE FEATURES OF THE PEOPLES' LIBERATION WAR AND THE REVOLUTION IN MACEDONIA

(Summary)

The Peoples' Liberation War and the Revolution in Macedonia, apart from the general features that are common with those of the other peoples of Yugoslavia, have their own distinctive features and characteristics.

They are mainly due to the geographical and political position of Macedonia and the historical past of the Macedonian people. These characteristics are also due to the assimilative aspirations of the Great Powers and other Balkan States, regarding the territory of Macedonia, and many other factors.

When the Monarchy of Yugoslavia and Greece were overpowered, and the territory of Bulgaria became a German military base, and the Bulgarian military formations were included into Hitler's plans, the position of the Macedonian people and the nationalities within all the three parts of Macedonia, deteriorated.

Though in the pursuance of the occupation in Macedonia, German, Bulgarian and Italian fascists used special political, military and other measures, they still remained entirely isolated from the people.

The Communist Party with a particular care mobilized the Macedonian people in the struggle against the invaders, and this was achieved only because of the Party's steadfast policy. The Party called the people to fight for new social relationships, for an equalitarian position of the Macedonian people in the community with the other Yugoslav peoples. This was the perspective opened to the people by the Communist Party of Yugoslavia, ever since the beginning of the uprising.

The implicit trust of Macedonian people in the ideas of Marxism and Leninism are characteristic; it is confirmed by the fact that both Greek and Bulgarian people were joining in masses the Peoples' Liberation War, although the Bulgarian and Greek Communist Parties did not open any perspectives for the future of their people after the victory.

It is significant and characteristic that the struggle and the revolution in Macedonia showed a continuity with a constant rise both in the political and military successes against the invaders.

Among the very significant and distinctive features of the Macedonian revolution stands the fact that the invaders had not succeeded to build up contrarevolutionary military formations in their struggle against the Peoples' Liberation movement. The internationalism also represents one of the peculiar characteristics in the Peoples' Liberation War and the Revolution in Macedonia.

ДИМИТАР АРСОВ

Академик ДИМИТАР АРСОВ

Роден е во Крива Паланка 1908, дипломира на Медицинскиот факултет на Универзитетот во Париз, докторира на Сорбона 1936 год. За редовен професор на Медицинскиот факултет избран е 1958 год. Сега е управник на Интерната клиника на Медицинскиот факултет.

Научната дејност му е посветена на различни проблеми на клиничката патиологија, особено број подрачја на интерната медицина.

ПСИХОСОМАТИЧНИ БОЛЕСТИ

Дефиниција. Постојат две основни групи психосоматични болести:

1. *Функционална ĩруѝа* составена од растроени функции на органите, но без заболување на нивното ткиво.

2. *Орѝанска ĩруѝа* со растроени функции, но и со заболување на ткивото на органите.

И двете групи — функционалната и органската — се предизвикани од психонервни растројства, овие растројства ги растројуваат и функциите на органите, т.е. на сомата, но можат да го оштетат и нивното ткиво: ткивото на живата материја.

Предизвикувачкиот психонервен механизам на психосоматичните болести е објаснет со 2 доктрини познати во науката под име: американска и руска доктрина.

I. Според американската доктрина емоцијата и конверзијата ги предизвикуваат психосоматичните болести.

1. *Емоционалната ĩнеза* е објаснета од Bard, Cannon и Ranson на следниов начин:

— *шок-емоцијата* (секавична емоција), на пример гнев, страв, предизвикува *сѝекѝакуларни нервновеѝеѝаѝивни реакции*: тоа се реакции во функционалниот сектор на вегетативниот нервен систем што автономно управува со функциите на органите без учество на волјата;

— *обичната емоционална најнаѝосѝ* или емоционалната состојба всушност е потенцијална шок-емоција и предизвикува помалу спектакуларни ефекти, таа дејствува побавно но постојано, така што со нејзината трајност е штетна. Ваквата состојба е последица од одредени психички конфликти, но често и од потсвесни афективни комплекси, а и од тескобата предизвикана од усилбите на индивидот да свикне, да се адаптира на комплексите.

2. *Конверзијата (ѝреобразбената) ĩнеза* е објаснета според науката на Freud и е сосема различна од емоционалната. Тука психичкиот конфликт се изразува во *соматична (ѝелесна) форма*, со болест на орган, во која психичкиот конфликт се вклопува. Всушност тој се преобразува, се изгубува во болеста на органот.

Кај болеста *хистерија* заболувањето на сомата (телото) го зафаќа релациониот живот и се изразува со моторни кризи: мускулни грчеви и движења, парализи, мутизам (молчење); анестезија (загубена чувствителност) наспрема надворешните надразнувачи; а во секторот на вегетативниот живот (автономниот живот на органите и нивните функции) се јавуваат тешкотии на срцето (срцебиење, болки), на дишењето (отежнато дишење, чувство на пречка при дишењето), на органите за варење на храната (болки, чувство на полн и тежок желудник, блуење, загубен апетит) и на другите внатрешни органи.

II. Според доктрината на руската школа психосоматичните болести се предизвикани од условните рефлексии откриени од големиот рускиот физиолог Павлов и неговите ученици. Овие рефлексии се *соматична рејеркусија од процесиите во кората на мозокот*.

1. *Условните рефлексии* се изразуваат според следниов пример: кога в уста на куче ќе се стави вкусна храна се излачува плунка, тоа е природен рефлекс за лачење на плунката; но, кога истовремено кучето ќе гледа одреден предмет или ќе слуша одреден звук, пак, одново ќе го гледа предметот или ќе го слуша звукот без да добие храна в уста, одново ќе се лачи плунка: тоа е условен рефлекс.

Од условните рефлексии се гледа физиолошката врска меѓу психичките збивања во кората на мозокот и функциите на внатрешните органи. Во конкретниот пример, лачење на плунка заради сеќавање на храна од гледање на предмет или слушање на звук, е психосоматична појава или реакција на органите во телото во текот на психичките збивања во кората на мозокот од сеќавањето на храната.

Вакви врски со психичките процеси постојат за сите органи на телото: за лачење на урината, на жолчта, за ритмот на срцето и дишењето, за лачењето на перисталтичката супстанца што предизвикува перисталтика на желудникот и цревата . . .

Според рускиот физиолог Биков секое раздразнување на кората на мозокот од дразба преку чулата може да се одрази на секој орган во смисла да ја нормализира, засили или заслабне неговата функција.

2. *Врските меѓу мозочната кора (психичките процеси) и органите (сомата)* или *психосоматичните врски* се одвиваат според следнава шема: со функциите на секој орган управуваат многубројни влијанија од различните делови на централниот нервен систем, но секој орган има и свој автономен управувачки нервен систем. Меѓутоа, ако органот во одредена или одредени функции учествува во заедница со друг или други органи, управувањето произлегува од повисоко ниво на нервниот систем, нивото е дотолку повисоко доколку интеграцијата зафаќа посложена функција.

а) *Меѓумозокот* (диенцефалон) управува со функциите на внатрешните органи, со секоја поголема физиолошка функција во организмот и ја одржува рамнотежата меѓу различните функции. Меѓутоа, органските активности што произлегуваат од допирите со надвореш-

ниот свет меѓумозокот само ги соопштува во кората на мозокот, така што тука ја има улогата единствено на пулсионен центар кон кората на мозокот.

б) *Кората на мозокот* е место на конвергенција на многубројните стимулуси што таа ги прима внатре од организмот и од надворешниот свет. Нејзината улога е да ги усклади внатрешните (соматичните) збивања на организмот со влијанијата од надворешниот свет и односот на индивидот кон надворешниот свет во врска со внатрешните збивања на организмот.

Психосоматичните болести произлегуваат од растроените врски меѓу кората на мозокот и сомата и меѓу психата и сомата.

I. За кората на мозокот постојат:

— *физиолошки корелации* меѓу неа и внатрешните органи, кај нормална активност на кората на мозокот тие се хармонични и ускладени со нуждите на организмот, а

— *патолошки корелации* постојат кај растроена и неурамнотежена активност на кората на мозокот, од Павлов наречена *нервна активност на мозочната кора*. Таа се создава кога усилбите што постојано се бараат од мозочната кора за одржување функционална рамнотежа го надминуваат капацитетот на индивидот. Процесите на анализа и синтеза во кората на мозокот се одвиваат според постојано противдејство на раздражувачки и инхибиторни огништа, така што само тотален интегритет на ќелиите на кората може да гарантира раздражување пропорционално на стимулусите, т. е. хармонија меѓу интензитетот на стимулусите и раздражувачкиот ефект.

1. *Експериментална нервоза на кората на мозокот* се добива секогаш кога нестабилна кора ќе се преоптовари нервно со силно дејство на конфликти, така:

— *нервно преоптоварување* се создава кога животното ќе се изложи на сложени или често повторувани условни рефлексии.

а) *Нестабилноста на мозочната кора најчесто е конституционална*. Четири нервни типови се издиференцирани според условните рефлексии и сосема се поклопуваат со *четириите темпераменти* што ги утврдил старогрчкиот лекар Хипократ:

— *колеричен темперамент*, тоа е силен и неурамнотежен нервен тип;

— *сангвиничен темперамент* или силен и буен, но урамнотежен нервен тип;

— *флегматичен темперамент*, силен, урамнотежен, но бавен нервен тип, и

— *меланхоличен темперамент* или слаб нервен тип.

б) *Постои и здобиена нестабилност на мозочната кора*, тоа е нејзино заслабнување што може да биде предизвикувано од многубројни фактори: старост (која засега со ништо не може да се одбегне),

инфекции, хронични интоксикации (специјално алкохолот) и растројства во лачењето на хормоните.

Инсистираме на пример на алкохолот: тој е дел од животот, чашата за апетит, за пријатен оброк, за пречек на гости, но не треба да надминеме дневно количество над 70 гр алкохол во вид на разни пијалоци; ова количество се метаболизира во организмот и би било без токсичен ефект или барем не може да ги оштети органите. Меѓутоа, на секој му е познато дека и по единствената чаша се јавува пријатна расположба, еуфорија, извонредна стимулација за елоквентност, фантазија и одлучност, за творештво во овие области, стимулација за велико дело кај уметничкиот и литературниот гениј. Но, непобитен е фактот дека интелектуалната анализа и синтеза во научно-истражувачка работа не е можна под алкохол, а повторуваните дејства на алкохолот предизвикуваат тешка алтерација и неспособност за интелектуална работа: стимулусот го губи својот физиолошки, се свртува во патолошки ефект од здобисеното заслабнување на кората на мозокот под дејство на алкохолот.

2. *Рейеркусијата од нервозната мозочна кора врз внатрешните органи* според Wedensky најчесто се изразува со феноменот на парабиоза.

Парабиозата се објаснува со следниов факт: секоја нервна ќелија кога ќе се изложи на силен стимулус кој во моментот ги надминува можностите на раздразнувачкиот капацитет на ќелијата, ја загубува можноста да го усклади степенот на нејзиното раздразнување и инхибиција со интензитетот на стимулусот и поминува преку последователни ненормални состојби кои се израз на оштетување на нејзината аналитичка функција. Редоследот на овие состојби е следниов:

— *фаза на урамниловка*: сите стимулуси предизвикуваат еднакво интензивни раздразнувања;

— *парадоксална фаза*: ефектот од интензитетот на стимулусите е обрнат, доколку стимулусите се посилни дотолку нивниот ефект е послаб;

— *ултрапарадоксална фаза*, тука не само ефектот од интензитетот туку и од видот на стимулусот е обрнат: секој раздразнувачки агенс предизвикува инхибиција и секој инхибиторен агенс предизвикува раздразнување.

Парабиозата може да се ограничи само на психичкиот сектор, друг пат нервозата на кората на мозокот ги растројува и функциите на органите, така што се создава кортикосоматична нервоза, а кога нервозната состојба е трајна таа ќе добие стереотипична и систематизирана патолошка функционална форма: таква е заболената функција на внатрешен орган поради нервоза на кората на мозокот.

II. За патолошките врски меѓу психата и органите познато е дека кај човекот најголемиот број психосоматични нервози, т.е. нервози на кората на мозокот и внатрешните органи, се предизвикани од

агресори кои се штетни само кога дејствуваат на психоафективната сфера.

Според Павлов функцијата на зборувањето е битниот елемент за совршенството на човековата мозочна кора: зборовите се нови сигнали за општење со надворешниот свет, тие претставуваат сигнали на сигналите и овозможуваат апстракција на реалноста.

И зборовите како и другите сигнали создаваат раздразливи зони на површината на мозокот, специјално на предфронталните лобуси, од овие зони произлегуваат условни рефлексии, а кога ќе се поврзат со подмозочните зони што управуваат со внатрешните органи, ќе се воспостават нормални или патолошки психосоматични врски.

Фактот дека човекот општи главно преку зборот, главните психосоматични појави кај него произлегуваат од врските меѓу мозочната кора и органите, но тие не се соодветни на интензитетот на психичките промени. Реперкусиите врз внатрешните органи од психичките збиднувања (психозите) се помалу чести и помалу разновидни од тие на нервните. Психоафективните растројства од емоцијата се поштетни од растројствата во мислата. Емоцијата е неопходен релеј што ги ориентира кон органите настаните во мозочната кора.

Кога ненормална пречувствителност им придава симболично значење на зборовите кое ја засегнува афективноста, тие дејствуваат како предизвикувачи на психосоматична болест.

Кај човекот и чулните и телесните стимулуси кога дејствуваат преку афективноста, ќе предизвикаат психосоматични растројства според ист начин како и психичките стимулуси, така што човековата патологија се приближува на експерименталната.

Тешкотииите од психосоматичните болести составуваат две карактеристични групи:

Тешкотииите што произлегуваат од кората на мозокот ја составуваат *йсихонервозаиѝа*.

Тешкотииите што произлегуваат од внатрешните органи се *йшелесна, орѝанска реѝеркусиѝа на йсихонервозаиѝа*.

Соодносот меѓу овие две групи тешкотии е варијабилен, едната група може сосема да преовладува, но најчесто двете групи тесно се сврзани и е нужна многу детаљна анкета за да ѝ се даде првенство на едната група.

1. Предизвикувачките услови кај човекот се двата услови како и кај експерименталното животно: слабост на мозочната кора и нервна преоптовареност.

1. *Покрај консѝиѝиуционалнаѝа слабосѝ на мозочнаѝа кора* многу е важна и *здобиенаѝа* од алкохолизам, заразни болести, нецелосна исхрана (недостатокот на витамини на пр.), критична возраст, старост.

2. *Нервна йреойѝовареносѝ* се јавува секогаш кога стимулусите што произлегуваат од различните сигнализациони системи на мозоч-

ната кора се ексцесивни и се одразуваат на нејзината активност. Таков е случајот со:

а) *Психоафективниите трауми* (возбудливите душевни удари), тие се најчести. Се јавуваат во форма на точен и скорешен епизод. Епизодот може да биде: *афективен* (жалост заради смрт на близок, ненадејна осаменост); *сенциментален* (разочараност во љубов, напуштање од љубовен партнер-ка, развод); *морален* (крупна грешка која тежи на нормалното сознавање, загриженост од излегување на суд, од финансиска, благајничка грешка); *материјален* (материјална катастрофа од невешто работење, од кражба); *нервен* (несреќни случки, напаѓања, војна).

Другпат психоафективниот удар е одамнешен, но што го заслабнал нервниот систем, или, пак, нема прецизен афективен удар туку само последователни мали психоафективни агресии што со своите многубројни повторувања го заслабнале нервниот систем и го довеле во состојба на нервна преоптовареност, но кај предиспонирани луѓе.

б) *Динамиката и шумот на модерниот живот* се извонредно силни раздразнувачи на чулата, особено на слухот, хроничната физичка и нервна преоптовареност, имаат важна улога.

в) *Оптоварувањето на мозочната кора од внатрешните органи* може да влијае за создавање на психосоматични болести. Многубројни сукцесивни и анархични стимулуси што произлегуваат од органските болести можат да преоптоварат предрасположена и заслабната мозочна кора, за што извонредно често ја изложуваат на регулациони усилби или, пак, се одразуваат и на афективноста. Така создаденото психосоматично растројство од своја страна има реперкусија на органите и се создава вициозен циклус, т. е. мозочната кора и внатрешните органи со меѓусебно влијание ги нарушуваат нивните функции.

Некои епизоди од органскиот живот предрасположуваат за психосоматични болести особено кај жената: пубертетот, менструацијата, бременоста, особено климактериумот.

г) *Постојаната психичка напнатост* како базична психичка состојба овозможува дејство и на лесните психоафективни агресии кои инаку би останале незначајни. Таков е случајот со *одамнешен конфликт* потиснат во потсвеста во текот на развитокот на личноста на детето, или со *актуелен конфликт* што може да активира одамнешен конфликт, но ја задржува главната улога во детерминизмот на нервозата.

II. Нервните тешкотии се многубројни и различни, но можат да се класираат во 3 групи.

1. **Депресивните нервни реакции** се најчести. Тука спаѓаат: — *емоционалните нервози*, се изразуваат со претерана преосетливост, кризи на плачење, раздразливост, попаѓање во гнев, безредни

двйжења, наизменично бессоница и фази на нарколепсија (во денот лицето повеќе пати заспива);

— *анксиозни нервози* со тескоба и загриженост;

— *хипохондрични нервози* со многубројни ситни тешкотии наречени микрополипатии, но болниот ги чувствува бурно и е претерано загрижен;

— *депресивни нервози* со извонредна чувствителност на свеста со бунило.

2. Психастенијата:

— во *лесниите форми* се изразува со нерешителност, колебаљивост, загриженост заради сомневање, сексесивна скрупулозност, социјална срамежливост, се додаваат и мании (страствености од душевен немир), душевен немир, немирна моторичност и емотивност без надворешно влијание, а емотивноста ги растројува функциите на органите;

— во *појешките форми* психастенијата се изразува со фобии (неподнослив страв), опсесии (неподнослива нервоза во која болниот постојано е прогонуван од мисла за неразумни дејства и покрај неговите големи напори да се ослободи од таквата мисла).

3. **Хистеријата** е поретка, таа е душевна состојба составена од претерана активност на имагинацијата, митоманија (измислени преживувања), ненормална сугестивност (подводливост). Болните го привлекуваат вниманието на себе со кризи на симулирана физичка саканост, парализи, болести на внатрешните органи, тие се замислени или придружени од објективни органски растројства.

III. **Органските тешкотии** произлегуваат од реперкусии врз внатрешните органи и се предизвикани со посредство на меѓумозокот хипоталамус кој ја има улогата на централен комутатор (прespoјувач). Хипоталамусот управува со инстинктите и учествува во управувањето со главните функции на организмот преку системот на жлездите за внатрешно лачење и преку автономниот нервен систем.

1. **Тешкотиите од реперкусииите врз инстинктите** се чести. Тука спаѓаат: *булумијата* (многу јадење) која предизвикува гоеење; *анорексијата* (тотална загуба на апетитот со одвратност кон храната), оваа анорексија е ментална и предизвикува крајно скелетовидно слабеење; *ипоманијата* со неодолива жед и пиење на големи количества вода, но и со склоност кон алкохолизам, *дисоманијата* со неодолива жед за алкохол, *неипојаноси* на *илесната* *температура*, *ипдзаси* *или бессоница*, *сексуална слабост* или *сексуално изживување*.

2. **Тешкотиите од реперкусииите на лачењето на хормоните** се чести. Психосоматичните реакции можат да го растројат лачењето на хормоните и со тоа да добијат траен аспект. Растроеното хормонално лачење од нервозни состојби предизвикува комплексни ненормални состојби на метаболизмот, а тие создаваат трајни состојби на болест,

дури и во случај на краток предизвикувачки нервозен импулс. Тука спаѓаат многу адаптациони болести, тие перфектно се интегрираат во патологијата од растроените врски меѓу кората на мозокот и внатрешните органи; менструални растројства кај жената, особено растроеното лачење на хормоните на штитовидната жлезда наречено:

— *Болест на Basedow*. Таа е најтипичната психосоматична болест, последица е од нервозна пренадразливост на кората на мозокот и на меѓумозокот хипоталамус. Кај оваа болест секогаш се открива нервна преоптовареност, а кога не се лекува, може да предизвика големо заслабнување на сиот организам, особено на срцето и оштетување на очите.

Постојат и други многу комплексни реперкусии на системот за лачење на хормоните.

3. Тешкотиите од реперкусиите врз внатрешните органи можат да се однесуваат на сите органи. Обично тие се функционални, но можат да бидат и лезионални, т.е. со органско оштетување на ткивото:

— *на оріаниите за дишење* се јавува чувство на недостаток на воздух, тоа е нервозната астма;

— *на срцеите* настапи на силно, многу брзо или неправилно срцебиене, особено болка во пределот на срцето што ја симулира тешката болест градна ангина, специјално кај анксиозни состојби (состојби на тескоба со страв), а кога веќе постои срцева болест таа може да се влоши;

— *на оріаниите за варење на храната*: тешко варење на храната, понекогаш со блуење и пролив, стегање на храноводот со болка зад градната коска, болка во желудникот, особено жолчни кризи. Овие тешкотии се јавуваат повеќе кај психастенични и меланхолични состојби. Може да се јави и чир во желудникот или во дванаесетпалечното црево;

— *на сексуалните оріани и оріаниите за мокрење*, првенствено заради сексуалниот карактер на голем број на психосоматичните комплекси: често мокрење, болки во меурот, болки во крстот, пореметувања во ерекцијата и ејакулацијата кај мажот, вагинизам и различни диспареунии кај жената.

Извесен број спонтани *хомејнувања* и предвремени раѓања се предизвикани од емотивни конфликти. Гадењето и блуењето во бременоста често се делумно конверзиони појави од брачните конфликти или од нерасположеноста кон мајчинството. Од психосоматична природа се и: вообразената или симулираната бременост и некои компликации на раѓањето;

— *на кожата* се јавуваат многубројни психосоматични феномени: црвенило, пот, обопштен јадеж или околу задното црево и сексуалните органи, различни кожни болести, меѓу кои особено егземот и местимичното опаѓање на косата или брадата;

— *на нервниот систем* се јавуваат болки, наречени психосоматични алгии: во ребетот, во крстот, а на долните крашници често кај состојбите со загриженост, тескоба и страв и кај состојбите со опсесија. Особено е честа психогената главоболка . . .

— *хируршки болести* што изискуваат операција можат да бидат симулирани од нервни болки во стомахот.

Според американските автори детерминизмот на органскиот израз на нервозата зависи од нејзиниот вид, но изгледа дека нејзиното соматско дејство се ориентира на органот со веќе постојна локална предрасположеност. Претходно болен орган го привлекува на себе *нишето влијание од нервозата на мозочната кора*.

За распознавање на психосоматична болест покрај вообичаените методи на преглед на болниот од особено значење е

— *студија на психолошко-афективните услови на болниот*: социјалната положба; хроничните конфликти: во семејството (материјални и станбени тешкотии, интелектуално или карактерно неусогласување, заеднички живот со родителите на брачниот другар или другарка, сексуално неусогласување и др.; во социјалната средина: професионални тешкотии, незадоволени аспирации, понижување и др.; важни се и факторите што ненадејно ќе ја влошат состојбата: скорешни афективни удари, оживување на конфликти, неуспех, напуштања, болести, преоптоварувања. Важно е и психоафективното минато на болниот.

Лекувањето на психосоматичните болести ќе се насочи главно кон нивниот предизвикувач психичкото растројство, но често е нужно да се лекува и последичното растројство на органите (сомата). Нуждата за последново лекување произлегува од фактот дека растроените функции на органите од психата предизвикуваат анархични стимулуси што од овие органи се одразуваат на кората на мозокот и ја растројуваат нејзината активност, а растроената кора на мозокот предизвикува ново растројство во органите.

Факт е и тоа дека секоја болест на орган предизвикана од психонервоза може да се осамостои, да ја одбегне контролата на мозочната кора и да се развие како самостојна болест.

Лекувањето е психичко и со лекови.

I. Психотерапијата е составена од општи принципи и тераписки методи.

1. *Општите принципи на психотерапијата* ја имаат задачата болниот да го ослободат со психолошки процедури од емоционалната напнатост која ја предизвикува психонервозата. Се употребува динамичка психотерапија составена од: анамнеза или искажување на болниот, абреакција или ослободување и трансфер или пренесување.

а) *Со анамнезата* болниот е распрашуван за да раскаже сè за своите психички, афективни и органски маки, за својата загриженост.

Така ќе се воспостави врска меѓу она што е психичко и што е органско. За добра анамнеза е нужно да се здобие довербата на болниот.

Слободното и во доверба искажување на болниот всушност е психичко лекување на психосоматичната болест, со нејој се ослободува од нервната најнајност, му олеснува и се ослободува од психичкото.

б) *Абреакција на емоциите* е ослободување на болниот од емоциите што ги има поодамна во потсвеста. Овој начин на лекување многу е ефикасен кога ја има формата на: експлозивна исповед на болниот, тоа е и целта на секое психичко лекување, тогаш е многу ефикасно;

в) *Трансферот* (пренесување) не може лесно да се објасни: со него и се пренесуваат на сегашната личност на лекарот чувствата што ги искусил болниот некогаш наспрема своите родители, воспитувачи и блиски, а кои ја предизвикале нервозата. Според таков начин болниот наново ќе ги изживее добрите или лошите конфликти што ги имал некогаш, а лекарот е тој што треба да ги сфати, разбере и разреши овие конфликти.

2. *Методите на психотерапијата* се: директивна, експресивна, репресивна и колективна психотерапија.

а) *Директивна психотерапија* не се употребува кај стари конфликти потиснати во потсвеста уште од детство, туку се употребува кај скорешни фамилни и социјални конфликти. Со распрашување на болниот се узнава за конфликтот што ја предизвикал болеста, а на болниот ќе му се дадат директиви за да ги отстрани или сосема намали последиците од конфликтот, т.е. сам да ги преземе мерките за неговото оздравување.

б) *Експресивна психотерапија* е нужна секогаш кога постои афективен комплекс во потсвеста или одлучен став на пациентот да не ги изрази своите емоции, а експресивната психотерапија ја има целта јасно да ги изрази, обелодени конфликтите, со што ќе ги отстрани лошите последици од нивната потиснатост. Експресивната психотерапија се служи со:

— *психоанализа*, болниот не се распрашува туку му се овозможува непречено и слободно да се искаже, со кое ќе се доведе во спонтано изразување на неговата мисла. Овој метод се служи со здружување на слободните идеи, анализа на сонштата, реакции на трансферот.

— *наркоанализа* е психоанализа под дејство на лек (фенобарбитал) со кој потсвеста се ослободува од контрола на свеста и се изразува слободно. Овој метод е побрз од психоанализата и го лекува болниот, таа се дополнува со:

— *наркосинтеза* или ослободување од потсвеста и осознавање на комплексот или на афективната траума и болеста, зависи од психички поттикнувач. Наркоанализата со лекот *амфетамин* предизвикува експлозивно изразување на возбудниот комплекс, со кое болниот се

осознава и се ослободува од него. Но, во некои случаи овој метод е опасен. Меѓутоа, методот со буден и управуван сон е сосема безопасен. Кај болниот се активира фантазијата во состојба на потполна мускулна отпуштеност (релаксација), му се сугерира одредена ситуација (слика), потоа се здружуваат нови ситуации: по таков начин болниот замислува последователни ситуации (слики) на кои тој реагира на одреден начин. Од него се бара да напише што се случило, а следниот пат заедно со него се бара суштинската смисла на ситуациите што ги исконструирал и причината за она што го заборавил или се спротивил да го каже.

в) *Рейресивнајта (сјречлива) ѝсихотерапија* не бара обелоденување на конфликтите и на нивните последици, туку таа ги скрива во потсвеста и ги спречува непристапните идеи. Таа се служи со следниве методи:

— *сујесивнајта ѝсихотерапија* се служи со подведување, потоа наговорување, убедување и заповедување, успешна е кај возбудливи и со слаба личност пациенти, но таа го пасивизира пациентот и не дава траен успех;

— *џеророй* со електрично торпедување, заплашување, со нанесување на телесни повреди, е употребуван кај хистерични парализи, денес сосема е изоставен;

— *сијниот џерор*, меѓутоа, е многу корисен: кожни дразби, кожни ињекции од дестилирана вода, боцкање со иглено клубе, масажи; дејствува корисно преку автономниот нервен систем. Ваквото лекување го заплашува болниот и создава магичен однос меѓу болниот и лекарот и го овозможува возбудниот трансфер (в. погоре). Кон крајот на секоја примена ова лекување често предизвикува возбудна експлозија со плачење во тек на кое болниот се ослободува од психичката напнатост.

г) *Колективнајта ѝсихотерапија* сè уште малу се применува, тоа е социјална терапија и изискува од болниот активност. Такви се:

— *работнајта ѝсерапија*: болниот изведува постепено погодна работа, на која ѝ се додаваат игри, мимика и ритмична гимнастика;

— *ѝсиходрамајта, социодрамајта и ѝсгајројсерапијајта* се методи со кои од болниот се бара да игра интриги, а со податоците од психоанализата, болниот се доведува во можност да ја разбере својата психо-возбудна состојба и да ѝ се приспособи;

— *восјитни конференции* одржувани со болни и лекари се добра психотерапија, постојат и воспитни филмови.

II. Лекувањето на психосоматичните болести со лекови (хемиотерапија) не е психичко туку е физичко лекување на растроената енергетика на мозочната кора, а за воспоставување на функционална рамнотежа во мозочната кора и во вегетативниот (автономниот) нервен систем.

Денес постојат извонредно активни хемиски лекови што им овозможуваат на многу болни доскоро неизлечиви, да живеат приближно

нормално. Сите овие лекови влијаат во позитивна (психоаналептици) или во негативна (психолептици) смисла на будноста и на расположеноста, но можат да предизвикаат и многу тешки секундарни симптоми, особено психички последици, така што за нивното препишување секогаш е нужно мислењето на психијатар.

Целта на хемиотерапијата кај психонервозите е да изврши *корекција на расстројствата*:

1. било со *активно урамнојежување* што директно ја коригира енергетската аномалија. Такви се:

а) *лековите специфични урамнојежувачи на функциите на мозочната кора*. Тука спаѓаат: психоаналептиците или лекови стимулатори и психолептиците или лекови успокојувачи на процесите на г-а-драгнување на мозочната кора:

— *психоаналептиците* се: 1. *стимулаторите на будноста*, истовремено тие ја стимулираат и интелектуалната активност: кофеин, кафе (еден филцан кафе содржи 10—20 мг кофеин), деривати на амфетаминот (макситон), некои хетероциклически амини (риталин). Сите стимулатори на будноста се многу корисни кај психастеничните болни; 2. *стимулаторите на расположеноста*, дејствуваат противдепресивно, можат да предизвикаат дури и инверсија на расположеноста со еуфорија и експанзивност преку дозволените граници, меѓу најупотребуваните се: хидразините инхибитори на моно-амино-оксидазата (ипронијазид или марсилд, миаламид или ниамид и др. . . .), дериватите на имино-добензилот (имипрамин, торфанил). Сите овие лекови кога се препишуваат некомпетентно и невнимателно можат да предизвикаат тешки психички последици; 3. *засилувачите на исхраната на мозокот*: глутаминска киселина, глутамин, витамини, хормони;

— *психолептиците* го намалуваат психолошкиот тонус со намалување на будноста, на расположеноста или на комплексните растројства што предизвикуваат немир и халуцинации; составени се од хипнотици, транквилизатори и невролептици. *Хипнотиците* ја намалуваат будноста, тоа се лекови на несоницата, поактивни се кога ќе се здружат со транквилизатори или невролептици што овозможува и намалување на дозата; постојат барбитуратни (фенобарбитон) и небарбитуратни (ацетиленски алкохоли — обливон; антихистаминици — фенерган) хипнотици. *Транквилизаторите* дејствуваат успокојувачки кај многу случаи на психосоматични болести и акутни анксиозни состојби (тесноба со загриженост): 1. *релаксирачките транквилизатори* (што успокојуваат и ги разлабавуваат мускулите) се главно прокарбамидот или мепробамат и метаминодиазепоксидот или либриум; *дериватите на антихистаминиците*, особено хидроксизинот (атаракс) се многу корисни кај психосоматичните болести; *хидергични* истовремено го намалува и крвниот притисок, така што е корисен кај психосоматични болести со висок крвен притисок. *Невролептиците* се многу ефикасни, составени се од 3 групи: 1. *деривати на антихистаминиците*: хлорпромазинот (ларгактил) особено е ефикасен кај психички немир и емоци-

онална напнатост, левомепромазинот (нонизан) против депресијата и анксиозноста, флуфеназинот (модитен) е ефикасен против инерцијата, неинтересувањето и апатијата; 2. резерпините имаат слично антипсихотично дејство на хлорпромазинот; 3. бутирофеноните (халоперидол) се активни против халуцинациите.

б) *Лековите специфични урамнојужувачи на функциите на вегетативниот (автономниот) нервен систем* се нервовегетативните лекови (симпатико и парасимпатикомиметици, симпатико и парасимпатиколитици) се здружуваат со претходните (барбитурати, фенерган, хлорпромазин);

2. било со **пасивна деконекција**, тоа е функционално исклучување на мозокот, се поминува во состојба на одмор на мозочната машина: така на мозокот му се враќаат нормалните физиолошки функции со спречувањето на дејството на многубројните стимулации. Ова се постигнува со продолжена наркоза (со барбитурати), минимална хибернација (вештачки зимен сон);

3. било со **релаксација** или отпуштање (разлабавување) на сите мускули, таа корисно ги дополнува сите други методи. Релаксација се добива со лековите: транквилизатори и мускулни разлабавувачи. Но и намерно, под повторувано дејство на волјата се постигнува релаксација на сите мускули, особено оние што најмногу зависат од волјата: лице, грло, раце; и на оние што се најоптоварени: половина, врат.

Примена на лекувањето. Најчесто е нужно сложено лекување. Принципите на ова лекување се:

1. *Да се остварат психовозбудни фактори што ја иреализираат психоневрозата.*

а) Кога конфликтот не е сложен, кога е составен од точни психовозбудни навреди што лесно се распознаваат со распит на болниот, треба да се отклонат агресивните фактори. Кога тоа потполно не е можно, со психотерапија значењето на конфликтот може да се намали на минимум, а осетливоста на болниот наспроти поттикнувањата однадвор ќе се намали со лекот натриумов амитал, чие што дејство може да се изрази повеќе со давање на лекот хлорпромазин.

б) Кога конфликтот е сложен нужна е психоанализа или подобро наркоанализа или буден управуван сон.

2. *Да се остварат групните фактори на преоптоварување на мозочната кора.* Меѓу нив спаѓаат: силните сетивни дразби, физичката премора, недоволниот сон, недоволната исхрана, хормоналните растројства.

3. *Да се оствари функционална рамнојужа на мозочната кора и на автономниот нервен систем со:*

а) *Хемиски лекови:* кај нервоза со пренадрозливост ќе се дадат психолептици; кај нервоза со потиснатост и неактивност ќе се

дадат психоаналептици; кај воопштена астенија (изнемоштеност) на мозочната кора и инерција ќе се дадат истовремено или неизменично психолептици и психоаналептици.

Здружувањето на психолептиците со лековите што ја подобруваат исхраната на мозокот (глутаминска киселина) многу помага за нормализирање на активноста на мозочната кора.

Давањето на барбитурати (фенобарбитал), транквилизатори (мепробамат) и успокојувачи на автономниот нервен систем, преку успокојувањето на вегетативниот нервен систем многу потпомага за успокојувањето на мозочната кора.

б) *Деконекција* ќе се примени кога психонервната е силно изразена и има малу изглед дека ќе се постигне рамнотежа со лекови. Но деконекцијата е неефикасна кај комплексни конфликтни состојби, а кај некомплексните е активна само кога се применува од почеток.

в) *Да се лекува и оріанскојто расшројсво* што го предизвикала психонервната, инаку тоа ќе се осамостои, така што од своја страна ќе предизвикува психонервната.

Dimitar Arsov

LES MALADIES PSYCHO-SOMATIQUES

(Résumé)

Les maladies psycho-somatiques sont des affections viscérales fonctionnelles et lésionnelles, provenant d'un dérèglement psycho-névrotique. La doctrine américaine admet deux processus psycho-somatiques: la genèse émotionnelle (Cannon, Bard, Ranson) et le mécanisme de conversion (Freud). L'émotion-choc (colère, peur) réalise des manifestations neuro-végétatives spectaculaires; la simple tension émotionnelle a des effets moins spectaculaires, mais elle est nuisible par sa durée. La conversion exprime le processus par lequel un conflit psychique se trouve remplacé par un syndrome somatique dans lequel s'incarne. La doctrine russe (Pavlov, Bykov) explique les répercussions somatiques des processus corticaux par les reflexes conditionnels. Tout foyer d'irritation corticale, provoqué par une excitation sensorielle quelconque, peut retentir sur n'importe quel organe, en exciter, en régler, ou en inhiber le fonctionnement.

Lorsque l'activité corticale est équilibrée, les corrélations qui s'établissent entre le cortex et les organes internes présentent un caractère harmonieux et approprié aux besoins de l'organisme. Elles prennent un caractère pathologique lorsque l'activité corticale est déséquilibrée ou, selon l'expression de Pavlov, névrotique. L'état névrotique peut apparaître lorsque l'effort constant d'équilibre exigé de l'écorce cérébrale dépasse les capacités de l'individu. L'instabilité de l'écorce est le plus souvent constitutionnelle. Les quatre types nerveux, établis par l'étude des reflexes condi-

tionnels, correspondent à la classification des tempéraments d'Hypocrate: colérique, sanguin, flégmatisé et mélancolique. L'instabilité de l'écorce peut, cependant, être acquise, des causes multiples peuvent affaiblir un cortex antérieurement normal: sénescence, infections, intoxications chroniques, troubles endocriniens. Parmi les intoxications chroniques, l'alcool spécialement est important: par l'euphorie que l'alcool provoque, il se produit une stimulation de l'éloquence, de l'imagination, de rêverie qui peut être fort brillante et qui fut souvent à l'origine de chefs d'oeuvre poétiques. Les répercussions somatiques des névroses corticales s'expriment suivant le phénomène de la parabiose (Wedensky). La plupart des névroses corticosomatiques sont déterminées par des agents agresseurs qui ne sont pathogènes qu'à la condition de retentir sur la sphère psycho-affective. Les traumatismes psychoaffectifs sont le plus souvent en cause. Il peut s'agir d'un épisode précis et récent: affectif (deuil, solitude soudaine), sentimental (déception amoureuse, abandon, divorce), moral (faute lourde qui atteint gravement le concept moral, ennuis judiciaires, voire fiscaux), matériel (faillite, ruine, vol) ou nerveux (accidents, agressions, guerre). Les conditions trépidantes de la vie moderne, avec leur intensité excessive d'excitants sensoriels et notamment auditifs, leur surmenage chronique, psychique, physique, nerveux, jouent souvent un rôle. Toute maladie viscérale provoquée par une psychonévrose tend, plus ou moins vite, à s'autonomiser, à échapper au contrôle cortical et à évoluer pour son propre compte. Les moyens thérapeutiques sont psychothérapiques et chimiothérapiques. Les chimistes et les pharmacologues mettent actuellement à la disposition du corps médical des médicaments d'une activité remarquable qui rendent les plus grands services et permettent à de nombreux malades, jusqu'à ces derniers temps incurables, de mener actuellement une vie sensiblement normale. Mais tous ces médicaments, modifiant, dans un sens ou dans l'autre, la vigilance ou l'humeur, peuvent avoir des effets secondaires, somatiques et surtout psychiques redoutables. Il est prudent de ne les prescrire qu'après avoir demandé l'avis du psychiatre et de surveiller très régulièrement le malade au cours du traitement.

ВАСИЛ ИЉОСКИ

Академик ВАСИЛ ИЉОСКИ

Роден е во Крушево 1902 год., дипломирал на Филозофскиот факултет во Скопје (група книжевност) 1926 год. Пензиониран е како професор на Педагошката академија во Скопје 1966 год.

Истакнат драмски писател и есеист.

ТЕАТАР ВО МАНАСТИР

Театарот во својата историја се сретнувал со религијата и црквата и како со благонаклонет закрилник и како со заколнат противник.

Бог Индра му порачал на Брама, творецот на вселената: „Ние сакаме разоноди кои не би биле само наслада за очите, туку и за ушите. Ако скоро четирите веци се забранети за пониската класа, биди милостив и создади нова веда достапна на сите луѓе“.

„Брама . . . извлече четири елемента — говор, песна, пантомима и чувство — па од нив создаде „натјаведа“ — света книга на драматургијата.

Така божествената „Натјаведа“, за среќа на сите луѓе, дојде од небото на земјата“.¹

Сосем спротивно, христијанската религија со својата догматика свртена против дионизискиот принцип и карактер на античката култура и уметност, постулира одречување и на театарот како изразито паганска институција со дионизиски култ, во своето потекло.

Меѓутоа, христијанската црква не можеше бескомпромисно да стои на тој исклучив догматски став во својата практика. Лисиен Голдман ја проследува до најново време еластичноста и способноста за адаптирање на католичката црква. „Разбирливо, не била работата при тоа за еднострани концесии, за тоа . . . едноставно и дефинитивно да ги презела веќе постојните обичаи и идеологијата“.²

Истото го констатира и Арнолд Хаузер на планот на уметноста: таа по средновековното мислење „би била излишна кога секој би бил во состојба да чита и следи апстрактен тек на размислување“. Уметноста е „отстапка на неуките маси кои така лесно потпаѓаат под дејството на сетилни впечатоци . . .“³

Од истата причина, за истата цел, како што инспирира и создаде своја ликовна, иконографска уметност, црквата создаде и црковна драма. Откако грубо го прекина за долг период развитокот на театарот, самата таа му даде нов почеток, во нешто истоветен со почетокот на античкиот театар: како што овој во V век пред новата ера се роди од ритуал-

¹ Балванџи Г., „Карактерот на староиндискиот театар“, „Позориште“, бр. 4—5, 1965, стр. 390.

² „Dijalektička istraživanja“, izd. „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1962, стр. 280—1.

³ „Socijalna istorija umetnosti i književnosti“, izd. „Kultura“ 1962, Beograd, knj. I, стр. 125.

ните игри посветени на Дионис, зародишот на црковната драма е во литургијата на денот на Христовото воскреснување, изведена во еден манастир во Швајцарија во X век.

Општоприфатена во западниот свет, црковната драма преминува и во нашите области во сферата на римско-католичкото влијание. Веќе на почетокот на XII век, со свечена литургиска игра го прославува Христовото воскреснување и загрепската Столна црква.⁴

Во богатата литература и во бујниот театарски живот на Дубровник, видно место зазема црковната драма. Таа излегува и на улица. Од друга страна, световната драма проникнува во црквата. Во Трогир, во XVIII век, црковни луѓе приредуваат претстава на комедијата „Хваркиња“ од Бенетик. „Само не смееме да мислиме дека таа поповска претстава на една комедија, подвлекува Петар Колендик, била тогаш нешто необично во нашите краеве . . . Во Дубровник не само актери маскирани рецитирале улоги на заљубенковци под прозорците на женските манастири туку комедии се изведувале дури и во женски манастири“.⁵

Православната црква и во догматиката и во практиката беше во голема мера пуританска, аскетска, бескомпромисна во отфрлањето и задушувачкото сè световно, сè што врзува за земниот живот, што радува и забавува, што е извор на „сетилни впечатоци“, „наслада за очите и ушите“. Во еден долг период се водеа жестоки борби против ликовната уметност во црквите, против иконите. А театарот уште и во големо опаѓање и подложен на примитивен и низок вкус, е „станиште на сатаната“ за авторитетни идеолози на црквата, кои се бескомпромисно нетолерантни дури и кога е во прашање драма со религиозно-морална содржина.

Во центарот на православната црква, во Византија, по престанокот на императорската власт со падот на Цариград, престанува скоро да постои и театар, кој во неа имаше свој подржувач. Во Русија „Иван Грозни често за да ги понижи своите политички непријатели, прибегнувал кон помошта на скоморохи . . .“ а подоцна, „со победата на црковните управувачи над световната власт, била издадена царска грамота која одново ги објавува скоморохите како „ѓаволов пород.“⁶

И во Македонија забавувачите пеачи, свирачи и играчи, покрај кои се споменуваат и лицедејци, глумци, без домашните феудалци, остануваат без свои заштитници, каков што бил Добромир Стрез, кој во Просек, на висока карпа изградил дрвено „позориште“, каде се играло, пеело и веселело.

Елементи од средновековниот театар и црковен и световен, особено од вториот, има изобилно покрај фреските⁷, и во народните

⁴ „Позоришна листа једне претставе Бенетикеве Хваркиње“, „Зборник радова Института за проучавање књижевности САН“, XVII, 2, стр. 97.

⁵ *Гринвалд Ј.*, „Три века московской сцены“, Москва, 1949, стр. 14—16.

⁶ *Fancep F.*, „Hrvatska prikazanja“, „Narodna starina“, XI, 1932, str. 4.

⁷ *Radojčić S.*, „Ruganje Hristu“, „Narodna starina“, knj. 35, str. 23.

песни, игри и обичаи, и од стари пагански мими. И не само елементи. Има и дијалогизирани, драматизации на песни и обичаи, со текст и дејство за сценска изведба — за театар во животот, како што го нарекува Евреинов.⁸

Христијанската црква за толку долг период не успеа да ги потисне нив и да го спречи паганизирањето на своите обреди, наместо саканото христијанизирање на паганските. И во XIX век, Кирил Пејчиновиќ, слично на Презвитер Козма од X век, со гнев и горчина, поучувајќи како треба да се празнуваат празниците, фрла осуда на „грешно“ пеење, играње, „збеснуење“, токму во свечените дни за молитва и смиреност. Таква е положбата и во самиот центар на православноста црква. Стојан Новаковиќ во својот патепис бележи дека на патрониот празник на манастирот „Балуклија“, во 1887 година, го импресионирала бурната веселба на верниците од различни народности, посебно на две групи Македонци, кои играле „игра, вистинска македонска, со клекнување, вртење“, првата од „аргатчи“, наемни работници, втората од чорбации и бавчанци . . .“ Оттаму чоја во облеката и одвоена група за игра и забава“.⁹

Сепак, православноста црква, со манастирот, останувајќи постојано место за други видови забава, успева да остане доследно непопустлива во однос на театарот. Но не се исклучени — исклучоци. Таков исклучок е една театарска претстава, одржана на 3 јануари 1908 година во дебарскиот манастир „Св. Јован — Бигорски“.

За таа претстава има податоци во книшката „Дебарскиот манастир Св. Јован и неговото значење за крајот“, напечатена во Солун 1909 година, од иероѓаколот И. Христов.

По местото, времето и личноста која пишува за неа, би се очекувала изведба на некоја обновена стара црковна драма, како „Цар Ирод“, „Жртвата Аврамова“, „Прекрасниот Јосиф“, какви имало во репертоарот на езуитските училишта кај Хрватите, во училишната драма кај Србите, прво во Војводина и кај Русите и Бугарите. Претставата, меѓутоа, била изведба на две сцени наполоно световни и изобилно комични.

Би се очекувало нешто слично на изобличителниот напад на Презвитер Козма, благодарейќи на кого многу дознаваме за ликот и учењето на богомилите. Меѓутоа, иероѓаколот Христов е образован духовник и со широка световна, хуманистичка култура. Познат му е Шекспир (има цитат на англиски од „Хамлет“), па Алфонс Доде („Сафо“), Бајрон, Гете („Фауст“). Има смисла и склоност за хумор. Сè тоа секако придонесува тој да биде не изобличител на една таква претстава, туку нејзин адмиратор и апологет, што побудува респект за неговата личност, која ни се открива во еден свој светол миг.

Свесен дека од него со неговиот духовнички чин друго се очекува, тој се објаснува, се оправдува, се брани и себе, правејќи го тоа

⁸ *Evreinooff N.*, „Le Théâtre dans la vie“, Pariz, p. 6, 28, 32.

⁹ „Под зидинама Цариграда“, Београд, 1894, стр. 133—4.

за манастирот, за изведувачите и за гледачите на претставата и на тој начин, принципиелно, критички го поставува и го актуелизира старото прашање за односот на црквата спрема театарот. Во контекстот на времето и на средината, прашање од не мала важност, а поставено необично смело, од прогресивен и хуманистички аспект и со одреден концепт: на манастирот како културен светилник во темното минато, да му се даде една нова димензија, со која тој ќе се адаптира на изменетите услови и ќе одговара на новите потреби.

На само 11 страници, крајно концизно, со солидна научна информираност и фундираност, Христов пишува за географијата, геолошката структура на теренот, за неговата флора, за историјата на манастирот и за „неговата важност, како што сам прецизира, од религиозно, културно, централизаторско и цивилизаторско становиште, сè тоа накусо, се разбира“, а на без малку 4 страници — само за претставата и во врска со неа. Очигледната композициона несразмера не е недостаток, напротив, ако не се превиди намерата на авторот да му даде најголема важност на манастирот како централизаторски фактор — место каде најмасовно се собираат и со размена на идеи духовно се обединуваат луѓе од разни наши краеве и — цивилизаторски — место за нивното културно издигање — и со театарски претстави. „... Манастирот, втор пат полемички подвлекува Христов, им допушта и друго нешто, што строгите пуристи и духовници грубо ќе го осудат, но на што јас му ракоплескам: да пеат, да играат и нешто повеќе — да даваат претстави на комични сцени“.

Формата „да даваат“ допушта да се заклучи дека такви претстави можеле да бидат давани и порано и во иднина. Но веќе една година подоцна, управувач на манастирот е иеромонах, Григориј, „многу слаб отец“, по оценката на Христова, а „манастирското братство се состои од десетина души калуѓери, но едни од нив се одживеани, други полуумни, трети — калеки“. Таков бил составот на братството, сигурно, и во поранешните години. А токму во годината на претставата на чело на манастирот е иеромонах Никодим, кого Христов го титулира академик — веројатно ја завршил Духовната академија во Киев. Никодим бил секако задоен со традицијата и респектот за црковната драма во Духовната академија, а не му била туѓа и неприфатлива ни ангажираноста на неговиот пријател за световната.

Така, веројатно, по иницијатива на Христов, со согласност на Никодим, дошло до одржување на претставата.

Тоа било во време зимско кога голем број печалбари, вратени дома, го посетувале со своите семејства манастирот, така што можело да има многу гледачи. Трпезаријата, во која веројатно е одржана претставата, собира 200 — 300 души.

Настојувањето да се приберат кај современици повеќе податоци за неа, и евентуално за други, досега даде сосема мали резултати. За самата претстава нема никакво секавање. Само е потврдена идентичноста на некои од изведувачите. И од тоа може да се заклучи дека за податоците што ги дава Христов, не може да има никакво сомневање.

Со покажаното високо и сериозно сфаќање за „цивилизаторската“ функција на театарот, а и со познавање битните компоненти на театарска претстава, Христов дава прегнантен, конкретен и жив опис на претставата што ја видел, давајќи ѝ висока оценка.

Сценски декорации, костими немало. Немало ни — текст, напишан. Можеби организаторот на претставата учителот Љутфиев имал барем некакво сценарио, а актерите, можеби неписмени, — што запаметиле. Неписмените инаку обично посигурно паметат. Во секој случај, широко поле за импровизирање. „Во народната драма, вели Петр Богатирев, има уште повеќе простор за актерска слобода. Сценариото, како принудност, постои само до извесни предели“¹⁰. „Играа галичани“. Комедиите беа нивен крој... пород на нивниот мозок, содржината земена од грубата реалност на животот“, тврди Христов.

Во првата сцена дејството се одигрува во Будим-Пешта, во Ниш и во Скопје. Галичанин на печалба во Унгарија, тешко се откинува од двајца ортаци крчмари, веројатно лихвари, и со 40 — 50 спечалени наполеони тргнува на пат за Галичник. Во Ниш, пак во крчма, некоја Лујза, пијан сосем го ограбува. На скопската станица анџии се отимаат околу него, а полицајци наоѓаат измислени нередовности во пасошот. Еден анџија дава за него мито, сметајќи дека ќе има парајлија муштерија. Утредента, со плач, молби, заколнувања, галичанинот уште добива назаем четири бели мецидии за пат. Тргнувајќи, си шепнува огорчен: „Ќе ги видите“!

Втората сцена се одигрува во Македонија, не е одредено поблиску местото. Главниот јунак е Румун. Во берберница го бричат со мало секирче. Потоа во крчма чита весник за „политика македонијајана“, за Маргаридис, Борис Сарафов. Распален од весникот, зафаќа „национален“ спор со еден Турчин, го напаѓа и го ранува. „Затворање, судски процес, рушвет“.

Тоа се суштинските елементи од описот на Христов.

Никаков опис, ни најжив и најполн, не може да врати во живот една театарска претстава, која истовремено и се создава и се доживува, и со оној флуиден медиум чии текови одат од актерот до гледачот и обратно, живее само додека трае, потоа останува како субјективно доживување во споменот на нејзините современици и најпосле заедно со нив, неповратно исчезнува. Толку поголема драгоценост претставува вакво писмено зафиксирани доживување на една претстава, уште кога тоа е едно единствено. И кога претставата нема ни текст, ни режисерски план, ни најмала скица, од кои би можело колку толку да се реконструира.

Од сè што е говорено во изведбата, имаме само една реплика од три збора за парите земени назаем: „Ќе ги видите“. За стилот на режијата и актерската игра може да се заклучи дека се движел во рамки на реалистична гротеска. Малото секирче како сценски реквизит за

¹⁰ „Народный театр“, Берлин—Петербург, 1923, стр. 24.

Меѓутоа содржината на сцената за изведувачите била и премногу сериозна, да не би упатувала на сериозност и во нејзиното сценско прикажување. Имало покрај смеата и солзи и тага, поради тој таговен и ропски живот, прикажуван од тие што го живеат. „Со чудното играње ја претставија сета експлоатација на пештенските крчмари и го возмутија нашето друштво“, кажува Христов. Може да се замисли какво било, со каков револт, реагирањето на друштвото на гледачите и за домашните ограбувачи, анциите, и како можела сугестивно одмаздувачки да им прозвучи репликаата на нивната жртва: „Ке ги видите“. На сериозни размислувања побудувала секако и сцената во која се исмејува кафеанското политиканство, националниот и верски фанатизам и пропагандите, кои тогаш во Македонија беа причина за многу зла и злочини. Од интерес е во каков контекст и со каков однос е споменато името на Сарафов. Во документите скоро објавени од Данчо Зографски, австрискиот конзул во Битола Крал соопштува: „Тукашниот раководител . . . е Дамјан Груев, благородните качества на кого се пофалуваат, а не Борис Сарафов, за кого велат дека нити е толку сакан „нити ги има способностите на другиот“. (При изговарањето името на Борис Сарафов, луѓето креваат раменици).“⁴¹

За „импровизираните актери“, како ги наречува Христов, а тие се и импровизатори: Харитон, Никола, Софрониј, Љутфиев и Плешката, — нив и по тој ред ги именува, — за нивната игра има висока оценка: „... Беше чудесна, неповторлива, со неспоредлива уметност (искуство)“, впечатокот од пред една година уште не му „излегува од мозокот“. Значи, впечаток проверуван, мерен. Основниот карактер и квалитет на претставата била комиката, која секако не била примитивна и само груба и драстична, никако претежно: таква не би го задоволрила вкусот на гледач со книжевна култура како Христов. Имало во изобилство несомнено и дискретен хумор, fina духовитост, со што се одликуваат луѓето од тој крај по неподелено мислење на негови познавачи. Тома Смиљаниќ — Брадина вели: „Мијаците се мошне духовити. Мошне се потсмешливи, но се потсмеваат на фин начин . . .“ За Христов тие се луѓе со дух „жив, бодар“. Потоа изведувачите се луѓе, „шетани“, што виделе свет, во Будим-

50

Пешта, и во Букурешт гледале можеби театарски претстави, а учителот Љутфиев веројатно имал извесно театарско искуство.

Многу прашања за нив, за нивни можни поранешни допири со театар, за нивната претстава и околу неа, остануваат за изучување и расветлување. Нови податоци и документи ќе покажат можеби дека таа претстава не е случај и осамен случај или ќе потврдат дека е тоа. Досега и во општојугословенската историографија, вистина во ограничен обем консултирана, не е забележана таква претстава во православен манастир.

Во спомените на актерот првенец на софискиот Народен театар Иван Попов има податок за претстави на две драми од софиската театарска група „Обнова“ 1891 година во Кула во црковниот двор, поради простата причина што немало друго место каде би можела да се собере побројна публика, и требало да биде скршен отпорот на попот, уплашен дека „карагозите“ ќе го обесветат храмот божји.¹²

За една широко заснована научна историја на театарот во Македонија имаме веќе податоци во секавањата на првенецот на Македонскиот народен театар Петре Прличко; за театарот меѓу двете војни, посебно за македонската драма, дадоа информации тогашниот управник Велимир Живојиновиќ и лекторот Слободан А. Јовановиќ. Нивната важност покажува дека е нужно да се поттикнува таква иницијатива кај луѓето од театарот и да се организира едно широко и систематско собирање и бележење податоци кај нив, а и кај луѓе од театарската публика, истовремено со прибирање и обработување писмени и печатени документи.

За историјата на театарот во Македонија денес имаме неколку општи прегледи и специјални изучувања: за училишниот театар на Јордан Хаџи Константинов — Џинот од Харалампие Поленаковиќ, за македонската драма од Јован Бошковски и за драмата меѓу двете светски војни од Ацо Алексијев, за патувачкиот театар на Војдан Чернотрински од Илија Милчин и особено поопсежни истражувања за него од Војислав Илијашевиќ. Останува уште скоро неначнат училишниот театар во поново време и театарот на аматерски групи по градовите и селата, најшироко масовен, народен театар, во кој ќе го има своето место театарската претстава во манастирот „Бигорски“. Таа претстава за разлика од не необичните претстави на комедии во католичките манастири, ќе остане ако не единствена, сепак не ни обична театарска претстава во православен манастир.

¹² „Миналото на Българския театър“, Софија, том II, стр. 109.

UNE PIÈCE DE THÉÂTRE JOUÉE AU COUVENT

(Résumé)

Malgré l'attitude nettement négative de l'Eglise orthodoxe envers le théâtre, l'autorisation fut donnée pour jouer, en 1908, une pièce de théâtre au couvent de Saint—Jean de Bigor.

On trouve des renseignements sur cette représentation dans le petit livre de l'archidiacre I. Hristov intitulé *Debarskiot manastir Sv. Ivan i negovoto značenje za krajot* (Le monastère de Debar Saint—Jean et son importance pour la région), publié à Salonique en 1909, dans l'imprimerie „Aquarone”.

On s'attendrait à ce que cette pièce soit le remaniement d'un ancien drame à caractère religieux ou bien d'une pièce plus récente du répertoire scolaire. Le caractère en était, cependant, nettement laïque: deux scènes comiques, jouées par des paysans de Galičnik, l'une ayant pour sujet la vie des „pečalbari“, l'autre traitant des conflits religieux et nationaux des propagandes étrangères en Macédoine.

Pour Hristov, la représentation n'a rien de bizarre. Elle lui offre l'occasion d'aborder sérieusement et avec un sens critique la vieille question relative à l'attitude de l'Eglise envers le théâtre et soutient l'idée que les couvents, en tant que lieux de rassemblement populaire, doivent être un facteur important pour le redressement spirituel et culturel grâce aux représentations théatrales. Ceci posé, Hristov fait dans son livre une part relativement importante à la représentation qui lui a donné une impression puissante. Grâce à cela, ce livre est devenu un document considérable relatif à un fait peut-être unique de l'histoire du théâtre en Macédoine.

СЛАВКО ЈАНЕВСКИ

Академик СЛАВКО ЈАНЕВСКИ

Роден е во Скопје 1920 година. Главен уредник во издавачкото претпријатие „Македонска книга“. Претседател на Друштвото на писателите на Македонија. Извонредно плоден автор во повеќе области: во поезијата, во прозата (раскази, романи) и во литературата за деца. Преведуван на повеќе јазици.

ДВЕ ПЕСНИ ОД КАИНВЕЛИЈА

ДЛАНКА

Оваа дланка нацртана од крстопати
оваа дланка потешка од крвта на вековите
оваа приказна трновидна.

И што да ти раскажам за неа?

Процутува болката на железата
скорпион во сонцето лежи
на песок танцуваат давеници
времињата ги цвакаат житниците
на сува рида без вода
а потаму, од онаа страна на денот
во просторот на заборавените стапалки
темен се облак зададе
од онаа страна на денот
темен се облак зададе
срцата со чемер да ни ги разблажи,
и копита и топуси и челюсти
нè стискаа во круг на непостоење
еднаш и уште еднаш и пак потоа
од сите страни Ѓорѓи сардисан
очите да ги крева кон невратноста
на оваа дланка трновидна.

Оваа дланка плусковита од живот
оваа дланка изморена од умирања
оваа приказна соголена.

Како да ја раскажам со приклано грло?
Созвездија пасе златорог жабок
над неа, мракот и дење погуст да ѝ стане
за да откопува од мочуриште нокти
и да се брани од својата мака
и од Водици до Водици да го фаќа крстот

за гроб на оние што никнувале
од бадемови корења и опиуми
далеку пред зелениот бајрак за на свадба
кога оган ги јавал мијачките бачила
и кога со крвавоока благост
се кривале Брсјците од осој
секогаш, и пред тоа и по тоа
раснеле повеќекатни гробови
зашто болна била нашата Марика
па околу тие Марики, веќе жални врби,
се обвивал повит на паѓањата
на оваа дланка соголена.

Оваа дланка во допир со сите дна
оваа дланка со грчења посеана
оваа приказна засрknата.

Како да ја испелтечам испокинат?

Триглава гуштерица ѝ ги смука жилите
на секој глужд прстен на ропството
ајде сокол пие вода на Вардара
и ајде ослепени сончогледови очи
не поинакви од мајчини лица в црно
зад кои копитата на проодноста
го бараат излезот од непробојни кругови
додека молните круни им плетат
на загатливите осаменици
и додека суводолиците крв сонуваат
и раѓање на виноклики од тие крвја
што љубопитно ги демне бескрајноста
Ама каква е оваа Каинавелија
на оваа дланка изјорена?

Оваа дланка многугрижна
оваа дланка ридолика
оваа приказна несвршена.

Како да ја отпечатиме на челата?

ЈАЗИК

Кога главата ќе ти се стркала
под дното на животот
и устата ќе се отвори
за нечујна воздишка
јазикот умно се подава
да ѝ ги излиже раните на земјата.

Со свој мелем дрвјата ги лекува
со свој мов каменот за топлина го обвива
со своја благост соленото море го смирува.

Како појас континентите ги обвива.

Кога ќе се наскита
се враќа кон своите корења
збогатен со мудроста на вечната смиреност
за да помолчи
на хебрејски
на ерменски
или на македонски.

Седно, љубов моја,
на сите јазици јазикот еднакво молчи.

Така и молчењето си го премолчува.

БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Академик БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Роден е во с. Небрејово, Прилејско, 1921 год. Студирал словенска филологија во Белград и Софија, дипломирал во 1944 год. Од 1957 год. е редовен професор на Филозофскиот факултет во Скопје.

Дојсен член е на САНУ, ЈАЗУ и САЗУ и doctor honoris causa на Чикашкиот универзитет, САД. Од 1967 е Претседател на МАНУ.

Научната дејност му е посветена на проблемот на македонскиот јазик и литература. Автор на повеќе литературни творби.

ЗБОРОТ И ФОНЕТСКИТЕ ПРОМЕНИ

Колку да е тешко да се даде прецизна и сеопфатна дефиниција на зборот, јасно е дека со тој јазичен елемент се сврзува значење. Самото тоа што зборот често се идентификува со лингвистичкиот знак, независно колкава може да биде грешката што притоа се прави, покажува дека тој е еден отсек на речта во кој се пројавува соодносот меѓу звуковата материја, граматичките модели и значењето („екстралингвистичкото значење“).

Рамките на зборот се според тоа и едно специфично поприште за фонетските промени што настануваат во јазикот. Потребата од разбирање, од јасност во него, мора да се налага. Нешто што се разликува на планот на содржината не може да се затемнува безразборно на планот на изразот. Отаде зборот, и со своите граници, и со својот морфеман состав (морфолошка структура), и со својата должина — мора да воздејствува врз фонетските процеси, било да им дава повеќе простор, било да им поставува пречки.

Повеќе простор за фонетските промени дава зборот во случаи кога нивните резултати не ја загрозуваат комуникацијата, а пречки им поставува таму каде што тие би можеле да предизвикаат нејасност во расчленувањето на говорната низа. Во принцип би требало тогаш да се допушти дека може да има и такви фонетски појави што и самите произлегуваат заправо од потребата за јасно расчленување. Ќе се постараеме да дадеме, со материјалот на македонскиот јазик, извесна илустрација за овие поставки.

1. Јасното изделување на границите на зборот секако оди во прилог на комуникативната функција на јазикот. Во пишуван текст белините се сигнал за тие граници, макар колку да претставува тоа едно арбитарно делење. Во говорот, којшто е суштествена пројава на природниот јазик, структурата на слогот вклучува во себе можност за такво сигнализирање, како и распределбата на прозодиските средства.

Вклучувањето на консонатските групи во слогот се води по едно статистички до висок степен изразено правило: групите што се обични во почетокот на слогот не се обични на крајот на слогот, и обратно. Пренесено на зборот, тоа значи дека консонантските групи обични во почетокот на зборот не се такви на крајот на зборот и обратно.

Ова станува причина за фонетски промени што можеме убаво да ги следиме во развојот и на нашиот јазик.

Губењето на еровите (кон 10-от век) повлекува, покрај другите последици во говорната низа, појава на секундарни вокали во случаи како: *вешар*, *џекол*, *оган* и др. Од друга страна имаме упростување на извесни консонантски групи на крајот на зборот: *радос* < *радосѝ*, *ѝриш* < *ѝришѝ*, *глуш* < *глож* < *гложд* и др. И едната и другата појава, колку да се различни по своите надворешни резултати, произлегуваат заправо од иста внатрешна причина што ја формулиравме во горното правило. Од крајот на зборот се отклонуваат оние консонантски групи што се обични во почетокот на зборот, односно слогот. Сп. *ѝруй*: *вешар* (од *вѣтрѣ*), *клен*: *џекол* (од *пекль*), *гнил*: *оган* (од *огнь*); *сѝар*: *радос(ѝ)*, *шѝур*: *ѝриш(ѝ)*. Сето тоа пак оди во прилог на појасното сигнализирање на границите на зборот.

Со распределбата на гласовите во рамките на зборот се сврзува и појавата на протетичкото *ј* и *в* во нашиот јазик во случаи како: *јаже*, *јаглен*, *јадица* (западно наречје) — *важе*, *ваглен*, *вадица* (источно наречје). Во тие случаи рефлексот од *ж*, којшто првобитно бил *ѣ*, би дошол во почетокот на зборот. Меѓутоа гласот *ѣ* никогаш не го маркира почетокот на зборот, и неговата појава тука би внесла нејасност во членењето на говорната низа. Најверојатно е дека протезата се јавила за да се зачува споменатата рестрикција при развојот *оⁿ* > *ѣⁿ*. Имаме, значи, фонетска промена предизвикана од некои ограничувања во дистрибуцијата на гласовите во почетокот на зборот.

2. За улогата на морфемниот состав (морфолошката структура) на зборот во вршењето на фонетските процеси имав веќе можност поопстојно да зборувам во прилогот „За некои морфолошки пречки на фонетските промени во македонскиот јазик“ (Македонски јазик XIII — XIV, 1962/63, стр. 5 — 15). Затоа при овој случај ќе укажам општо на прашањето и ќе се задоволам со најнужната егземплификација.

Морфолошкиот фактор се јавува во двојна улога спрема фонетските промени: тој може и да ги спомага и да им се противставува. Понекогаш имено припадноста на еден глас кон некој морфолошки елемент може да ја ослаби неговата позиција и да доведе до негово губење. Тоа станува кога дадената морфема е доволно изразна и без тој глас. Убав пример за тоа ни дава губењето на *-ѝ* во членската морфема за м. род и во 3 л. едн. сег. време: *лебо(ѝ)*, *носи(ѝ)*, *вика(ѝ)*. Соодветните морфемии и без тој глас ја вршат совршено добро својата разликувачка функција. Притоа треба да се забележи дека губењето на *-ѝ* во 3 л. кај глаголите од *а*-група било обусловено од претходното обопштување на наставката *-м* во 1 л. (*вика-м*) зашто инаку би дошло до омонимија на формите за тие две лица.

Од друга страна, во случаи кога би можело да дојде до нејасност во комуницирањето поради тоа што фонетските промени би причиниле незгодна омонимија меѓу формите на даден збор или меѓу одделни зборови, морфолошкиот фактор по различни начини го канализира

нивното дејство. Еден изразит пример во овој поглед ни дава развојот на гласот *x* во македонскиот јазик. Општа тенденција е во нашите говори да се елиминира тој глас, меѓутоа таа не се изразува во нив во еднаков степен нити по еднаков начин. Бидејќи *x* имало посебна функционална вредност во составот на некои морфеми и така се чувствувало како конструктивен елемент во парадигмата, тоа не се загубило во нив без трага, како во други позиции, ами или сè уште се чува или се заменило со некој друг глас (*в*, *ф*, *к*). Таков е случајот во морфемите за минато време: *шеџах*, *шеџав(ф)*, *шеџак*. Со тоа што се пројавува стремежот да се замени *x* во ваквите случаи, или пак да се зачува иако инаку се губи, се обезбедува изразноста на формите и се предвидува опасноста од омонимија.

Кон ова ќе приведеме и некои примери што, при одвивањето на еден фонетски процес, го покажуваат воздејството на стремежот да се избегне омонимија на одделни лексички единици, како и воздејството на чувството за етимолошката врска на дадени зборови. Во западното наречје се губи во ред случаи интервокалното *в*. Но кога тоа е зачувано во глаголот *давам* — *давиш* (покрај *удаам* — *удаиш*, *удаеник*), тоа се должи секако на стремежот да се избегне незгодната омонимија со глаголот *даам* — *даиш* (*дадам* — *дадиш*). Јасната етимолошка врска со зборовите *здрав*, *здравје* го спречува губењето на *в* во *оздравам*, *оздравен*.

Просирноста на морфолошкиот строеж на зборот, и во врска со тоа јасната разграниченост на неговите форми, како и јасната разграниченост од другите лексички единици — се изразува во приведените и во ред други случаи како фактор што воздејствува врз фонетските промени, во служба на подоброто разбирање.

3. Оставајќи ги настрана факторите на честата употреба и на експресивната наситеност на зборот, на кои секогаш се обрнувало внимание при објаснувањето на фонетските процеси, ќе се задржиме при овој случај уште само на должината на зборот. Имено се чини дека лингвистиката сè уште не го оценила доволно тој фактор во вршењето на фонетските промени.

Меѓутоа, должината на зборот се забележува лесно како фактор на морфолошкото рамниште. Така, во нашиот јазик изборот на множинската наставка *-ови* *-еви* во м. род се определува од тоа дали е именката еднословна (*ген-ови*, *нож-еви*). Повеќесловните именки не се сврзуваат со таа двословна наставка. Јасно е дека потребата за поголема изразност, т.е. за полесно распознавање во говорната низа, се налага при нејзиното сврзување имено со еднословните именки.

Логички се поставува прашањето дали и веројатноста за извршување на една фонетска промена не нараснува соразмерно со тоа од колкав број слогови е создаден зборот, соразмерно со должината на зборот. Во овој аспект фонетската промена можеме да си ја претставиме како извесно „оштетување“ на зборот. До колку е неговата должина поголема, до толку полесно зборот се препознава како еднаков на себеси и покрај такво „оштетување“. Следствено, претполагаме дека

подолгите зборови носат нешто повеќе од кратките во поглед на создавање простор за фонетските процеси.

Таа претпоставка наоѓа поткрепа во конкретниот јазичен материјал, како што може да се види од следните два примера од развојот на македонскиот јазик.

Таканареченото ново јотување на *и̋, g* не е општо распространето во нашите говори. Тоа не е познато во некои јужни говори. Но и таму, каде што се единствени формите како *браќа, цвеќе, луѓе* имаме колебање во формите за збирна множина: *ѝаке — ѝаѝѝе, бруке — бруѝѝе, воѓе — водје* и сл. Овде гледаме и како се врши јотувањето но и како сè уште се возобновува границата на морфемите со наставката *-је*. Меѓутоа, вакво колебање имаме во споменатите говори само кај двосложните форми за збирна множина. Тоа веќе не се забележува кај тросложните форми, каде што е единствено обично: *рабоќе, ливаѓе, ограѓе*. Тоа значи дека повеќесложните комплекси дозволуваат побрзо да се установи во нив резултатот од фонетската промена. Тие тоа го дозволуваат зашто, како што рековме, полесно се распознаваат. И навистина една форма како *рабоќе* полесно ќе се идентификува како мн. од *работиа* отколку *ѝаке* како мн. од *ѝаѝѝ* или *воѓе* како мн. од *вода*.

Губењето на интервокалното *в* е процес карактеристичен за западното наречје, во кое имаме изговор: *чоек, глаа, ѝолоина, суроица* и др. Тој процес во сегашниот опсег е релативно нов: веројатно неговите почетоци не одат поназад од 16 век. Во својата работа „Загубата на интервокалното *в* во западномакедонските говори“ (Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, I, 1948, стр. 111 — 128) јас се обидов да ги определам условите при кои тој се вршел и ги дал оние резултати што ги гледаме денеска. Сега би можел да кажам дека земањето предвид на должината на зборот би можело да го упрости објаснувањето на тој фонетски процес. Тоа што имаме од една страна *нов — нова, о, и*, а од друга *гоѝов — гоѝоа, о, и*, сосем убаво го илустрира посматрањето дека повеќесложната целост претставува погоден услов за дадената фонетска промена. На истото нè упатуваат и случаите со губењето на некои други консонанти во слична позиција, на пример во прилепскиот говор: *гаја < gaј ја*, но *осѝаа < осѝаја < осѝај ја*; *вадам* но *изваам < извадам*.

Според тоа комплексите *суроица, ѝолојна* (од *суровица, ѝоловина*) можеме да ги сметаме, поради нивната повеќесложност, како особено погодни за вршењето на споменатата фонетска промена. Ако сепак имаме случаи како *чоек, глаа* и др., во кои *в* се загубило во двосложни целости, мислам дека доволно уверливо објаснение за нив се содржи во приведената моја работа. Имено, покрај факторот на честата употреба на некои од таквите зборови, стои и тоа што тие често се употребуваат во повеќесложни комплекси од типот *од чоек на чоек, шѝо чоек, сѝар чоек* и сл., што е во врска со западномакедонскиот начин на акцентирање на синтагмите. Тоа што при еден ваков случај се засега

и во просторот на синтагмата со ништо не му се противставува на тврдењето за улогата на зборот во вршењето на фонетските промени, ами само го дополнува.

По сè искажува дека примената на претпоставката за улогата на должината на зборот во одвивањето на фонетските процеси ветува повеќе отколку што можело досега да се очекува. Може да се подозре дека таа плодно ќе се примени при подлабокото вникнување и во такви значајни промени каква што е, во словенската јазична група, губењето на еровите.

Blaže Koneski

LE MOT ET LES CHANGEMENTS PHONÉTIQUES

(Résumé)

Les cadres du mot constituent le domaine spécifique où se produisent les changements phonétiques, car ce qui peut être distingué sur le plan du contenu ne saurait être obscurci à tort et à travers sur le plan de l'expression. Le mot offre plus d'espace pour les changements phonétiques lorsque les résultats de ceux-ci ne menacent pas la communication, tandis qu'il s'oppose aux transformations phonétiques si elles créent de la confusion dans le démembrement du discours.

En partant de cette observation, on essaie d'illustrer dans cet article, par des matériaux qu'offre le macédonien, l'action des facteurs suivants: 1. signalisation des limites du mots, 2. différenciation dans la structure morphématique du mot et 3. longueur du mot.

L'attention y est portée surtout sur le dernier facteur, étant donné qu'on a souvent négligé son rôle dans le déroulement des processus phonétiques. En réalité, nous pouvons imaginer le changement phonétique comme une „mutilation” du mot. Plus le mot est long plus il est facilement reconnaissable comme étant égal à lui-même, malgré cette „mutilation” qui a eu lieu. Par conséquent, les mots longs offrent plus d'espace aux processus phonétiques que les mots courts. C'est ainsi que dans certains parlers macédoniens il y a hésitation au sujet du résultat du nouveau iotacisme chez les mots à deux syllabes, tandis que chez les mots à trois syllabes ce processus est complètement terminé (*patje* et *pa'k'e*, *vodje* et *vog'e*, mais uniquement: *rabok'e*, *livage*). Les mots à plusieurs syllabes constituent des complexités typiques pour la syncope du *v* intervocalique dans les parlers macédoniens de l'Ouest (cf. *nov* — *nova*, mais: *gotov* — *grtoa*).

НИКОЛА МАРТИНОСКИ

Академик НИКОЛА МАТИНОСКИ

Роден е во Крушево 1903 год., дипломира на Академијата за ликовни уметности во Букурешт 1927 и продолжил сликарски студии во Париз од 1927 — 1929. Од 1949 год. е директор на Уметничката галерија во Скопје.

Приредил голем број самостојни изложби и учествувал на голем број изложби во земјата и странство.

ДЕВОЈЧИЊА, 1968
цртеж-молив, 59,5 × 50,5 см
сигн. дд: Мартиноски 68 (лат.)
соп. на авторот

НАСМЕАНО ЦИГАНЧЕ, 1968
масло на платно
сигн. гл.: Н. Мартиноски 68 (лат.)
соп. на Панче Михайлов

ДОЈИЉА, 1968
цртеж, молив, 45 × 30 см
сигн. лс: Мартиноски 68 (лат.)
соп. на авторот

ПАСТРМКИ, 1968
масло на платно, 65×75 см
сигн. гл: Н. Мартиноски 68 (лат.)
соп. на авторот

ДОИЛКА, 1968
масло на платно,
сигн. гл: Н. Мартиноски 68 (лат.)
соп. на Никола Минчев

КИРИЛ МИЉОВСКИ

Академик КИРИЛ МИЉОВСКИ

Роден е во Ресен 1912 год. Дипломирал на Ветеринарниот факултет во Загреб 1939 год. За редовен професор на Економскиот факултет е избран 1949 год. Од 1965 год. е амбасадор на СФРЈ во Данска, а појоа во Бугарија.

Научната дејност му е посветена на проблемите од политичката економија во најширока смисла на зборот а посебно на економските проблеми на недоволно развиените подрачја, на територијата на планирањето, на аграрната пренаселеност и др.

ВИСТИНИ И ЗАБЛУДИ НА ЕКОНОМСКАТА ТЕОРИЈА И ЕКОНОМСКАТА ПОЛИТИКА*

I

Ако се следи со внимание економската теорија и стопанската политика од ослободувањето до денес, ќе може да се утврди дека и двете минале низ вистини и заблуди, кои се одразувале на стопанската практика како импулс или како запирачки. Ако се направи биланс, тогаш ќе можат да се утврдат едновременно две нешта:

прво, дека научните вистини превладувале и во економската теорија и во стопанската политика. Доказ: нашата економика постојано и брзо се развивала со некои кусорочни запири;

второ, дека теоретските заблуди и погрешните економско-политички мерки не биле никогаш до крај исчистени од сложениот развиток на нашето општество. Доказ за ова тврдење е што развитокот не одел уште побрзо, што неговите насоки не биле секогаш оптимални и што во прогресивниот врвеш на стопанскиот развиток настанувале паузи или периоди на забавен прогрес.**

Нужно се поставува прашањето: дали на економската теорија во Југославија можат да ѝ се припишат заслугите за успехите во стопанскиот развиток и одговорноста за недостатокно брзиот развиток? Се знае дека теоријата не вршела ни достатно силно, ни непосредно влијание врз економската политика: меѓу првата и втората не суштествувало едно постојано меѓувлијание и меѓузависност. Економската теорија недостатокно се „спуштала“ во практичните сфери на стопанската политика (имало и обратни случаи) заради комотност, заради отсуство на кураж енергично да им се противстави на владеечките заблуди и заради фактот што еден дел од економистите-теоретичари по усвоениот метод на работа не се инспирирале од практиката, и не ги верифицирала своите логични конструкции во стопанскиот живот. Овде не е нужно да се докажува дека во Југославија не постои една единствена економска теорија, туку повеќе такви. Сепак, колку меѓу нив да имало разлики, во некои елементарни сфери тие биле мошне

* Предавањето е дел од еден поголем труд што е сега во обработка.

** Загубите од националниот доход во годините на стагнација не биле до сега пресметани. Може да се дозволи дека изнесуваат од 100—200 долари per capita, што го забавило осетно нашиот развиток.

блиски, ако не и индентични. Ако економската теорија не влијаела, колку што требало, и колку што било можно, врз економската политика, нејзиното присуство се секавало било како критика, било како извесно директно влијание, повеќе како критика *ex post*, отколку како непосредно влијание, во трасирањето на економската политика. Заклучокот е: теоријата имала извесна заслуга (ограничена) во стопанските успеси и извесна одговорност (исто така ограничена) за заблудите на економската политика.

Економската политика, од своја страна, не можела секогаш да се раководи од економските теории заради тоа што таа била *политика*, т.е. била подложена не само на дејството на некоја „чиста“ економска теорија, туку и на определена социјална политика, на општествено-политички преференции кои технократски можат да изгледаат апсурдни, но политички и социјално претставуваат една доследност. Една модерна „чиста“ економска теорија ќе им даде предност на крупни земјоделски стопанства раководени по принципот на научна организација на трудот; економската политика била „должна“ да ги раздоби крупните земјоделски стопанства меѓу многубројни безземјаша, неопитни во модерно земјоделско производство, како што беше направено со аграрната реформа. Економската политика, секаде и секогаш, била раководена едновременно од политички мотиви, од социјални преференции, (во основата класни), од потребата на катадневниот живот или од подалечната иднина, што ќе рече едновременно од кусорочна и долгорочна мотивација. Во една земја која минала низ една сеопшта револуција има уште едно особено влијание — влијанието на револуционерната авангарда да ги разбива старите шеми и стагнацијата со својот револуционерен дух, но и да налага упростени рецепти на една економија што станува сè посложена во онаа мера во која развитокот ја издига на сè повисоко рамниште. Два заклучоци се налагаат. Едниот е: за досегашниот развиток економската политика има многу повеќе заслуги за успесите и многу подиректна одговорност за неуспесите; вториот е: — за идниот развиток, таа ќе треба многу поблиску да биде поврзана со истражувањата и резултатите на економската наука заради простиот факт што економскиот живот станува мошне сложен и што симплифицирани шеми и волонтаристички рецепти сè потешко ќе можат да се прилагаат. Покрај тоа постои една позитивна еволуција во разбирањето, имено дека економската наука станува секој ден сè поегзактна наука и дека просторот за импровизации се стеснува сè повеќе*. Оттука следи дека и економската наука и економската политика ќе бидат подиректно исправени пред одговорноста за погрешни опции, но и пред заслуженоста за достигнуањата.

* Има една гранична линија зад која не можеше да се толерира одвоеноста меѓу стопанската политика и економската теорија. Оваа линија совпаѓа со времето кога се изврши премин од централизирано, административно планирање и раководење на стопанството кон автономност на претпријатијата и пазарна економија. Инструментариумот за анализа на стопанските движења и методите за насочување на стопанскиот развиток станаа мошне сложени. Економската политика не можеше повеќе без помошта на економската теорија.

Не се одразува секоја теоретска илузија на стопанскиот развиток. Една редица заблуди не ја засегаат економската практика заради тоа што не можат да бидат аплицирани во стопанскиот живот, друга група заблуди ја засегаат само сферата на нашето познавање на светот и него го ослабуваат. И едните и другите, меѓутоа, претставуваат пречки за прогресот разбран како вкупност на материјалниот и идејниот живот на човекот. Ќе споменеме некои од овие заблуди.

II

Една од заблудите на некои економски теоретичари била упорното докажување дека во капитализмот постои и дејствува *законот за апсолутно осиромашување на работничката класа*. Според овој закон, во онаа мера во која се развива капитализмот, во таа мера работничката класа станува посиромашна во апсолутната смисла на зборот, т. е. послабо се храни, полошо се облекува, живее во сè полоши станбени услови итн. Од Марковата теорија не може да се направи ваков извод. Напротив, иследувањата на Маркс за животните услови на британската работничка класа (работниот ден, наемнината и сл.) докажуваат дека организираниот и свесниот пролетаријат не дозволувал прогресивно и постојано деградирање на неговите животни услови. Она што Маркс го докажувал тоа е постоењето на *релативно осиромашување на работничката класа*, што ќе рече дека работникот, иако си ги подобрувал сопствените услови за живот во апсолутната смисла на зборот, *релативно*, т.е. во однос на профитот на капиталот, добивал сè помалку од вишокот на производот што тој го создавал. Во изминатите сто години од појавата на епохалното дело на Маркс „Капиталот“ (првиот том излегол во 1867 год.), реалниот развиток на капитализмот ја потврдувал оваа теорија.

Основната методолошка грешка при иследување дејството на „законот“ за апсолутното осиромашување на пролетаријатот со развивањето на капитализмот е што се испитувале куси периоди и ненормални ситуации. Во куси периоди од неколку години може да се докаже и апсолутен растеж и апсолутен пад на *реалната* наемнина. Ако истражувањата се ограничат на воени периоди или на кризисни етапи во развитокот на капитализмот, тогаш „законот“ може да се објасни и докаже; обратно, ако се избераат фазите на полет, ќе се докаже растежот на реалната наемнина. Големата криза од 1929 — 1933 год. давала многубројни примери од сите континенти за драстичното намалување на реалната наемнина¹. Ако се избегне оваа методолошка грешка и се испитуваат подолги периоди чија долна граница е десет години (тоа е периодот што опфаќа еден цел индустриски циклус со фазите: криза,

¹ Види поблиску: *Миљовски К.*: „За некои прашања од нашата економска теорија и политика“, „Преглед“, год. I. бр. 1, Скопје 1951.

депресија, оживување и полет) и горната граница — вкупниот капиталистички развој, ако овој период опфати 5 — 10 индустриски циклуси и се протегне на 50 — 100 години, тогаш ќе се покаже дека овој „закон“ му е противен на самиот поим на развојот.

Научната неиздржаност на „законот“ може лесно да се докаже:

Капиталистичкото стапанство бележи од своето раѓање до денес еден противречен, нерамномерен, нееднаков, прекинуван со периоди на кризи и депресији развој. Линијата на неговото движење, колку да е неправилна, таа е во долги периоди нагорничава. Ако движењето на реалната наемнина би се вршело, пак нерамномерно и нееднакво, но во спротивна насока, т.е. по надолничава линија, човештвото одамна би стигнало до едно масовно сотирање на работничката класа од глад, болести, недоисхранетост и сл. Класните интереси на капиталистите не би позволиле ваква деградација, бидејќи без работничката класа (пролетаријат) не би постоел ни нејзиниот антипод, буржоаската класа и капиталистичкиот систем.

Од друга страна, ако законот за апсолутното осиромашување би постоел реално, тогаш би требало да се докаже дека денес работничката класа во Велика Британија или Франција живее полошо и потешко (во апсолутната смисла на зборот) заради тоа што овие две земји доживеале еден силен капиталистички развој, отколку пред сто години, кога нивната капиталистичка економија била на еден понизок степен на развој. Ваков доказ не дал досега ни еден сериозен економски истражувач.

Без да се враќаме во историјата, може и во современиов капиталистички свет да се покаже неиздржаноста на овој „закон“. Ако тој би бил точен, тогаш би требало да се докаже дека животното ниво на работничката класа (реалната наемнина) денес во Турција, Грција, Португалија или Шпанија е повисоко отколку во Велика Британија, Франција, Данска или Шведска, бидејќи во првите земји капитализмот не достигнал висок развој, додека во втората група земји тој е мошне развиен.

Потеклото на овие илузии можат да се најдат или во отсуството на научни методи или во идеолошките импликации и априорните квазиреволуционерни становишта. Овие добија најконцентриран вид во поимите за „партијноста на уметноста“, „партијноста на науката“, што ќе рече во политичка пристрасност во иследувањата. Маркс имаше еден друг, обратен пристап: тој се бореше за *научноста во партијата*, та партискиот програм и политичката (класната) идеологија ја изведуваше од научните основи, од објективните, осознаските закони, не обратно.

III

Една од заблудите и на економската „теорија“ и на стопанската политика, особено на последнава, била оценката за местото на циркулационата сфера во еден социјалистички стопански систем. Таа се изразува на следниов начин: стоквата циркулација не е и не може

да биде важна компонента во функционирањето на вкупниот стопански организам; во „производството се решава сè“, та и прашањето за трговијата; проблемите во трговијата се само последица, а никако причина за стопанските тешкотии што се јавуваат од време на време, итн. Кога ваква „теорија“ се искажала пред десетина години во некое претставничко тело, тогаш таа станала основа на една стопанска политика и на едно течение на мислења меѓу стопанските агенти, било овие да се најдуваат во практиката или во администрацијата. Денес вакви илузии ретко можат да се чујат, уште поретко да се бранат, но тие не се исчистени ни во разбирањата ни во стопанската практика.

Корените на овие неразбирања се најдуваат во погрешната интерпретација на Марковата теорија и во определената стопанска практика непосредно по војната под чие дејство и притисок била и самата теоретска концепција за трговијата. Маркс беше, меѓутоа, далеку од мислата да го намали значењето на циркулационата сфера и да ја претстави трговијата како пасивен фактор кој само го следи производството без можност да влијае врз него². Еве некои изводи од Марковата теорија за циркулација:

а) Циркулационата сфера, т.е. трговијата не е бездеен, пасивен фактор во системот на репродукцијата: „А овде се покажува како циркулационата област раздвигува нови потенцији на спепенот на дејството, на експанзијата и контракцијата, кои се независни од големината на неговата вредност“³.

Не е тешко да се види дека во едно стоково стопанство, а нашево е токму такво, циркулационата сфера претставува мошне активен фактор во стопанскиот развиток со такво дејство врз обемот, енергијата и структурата на репродукцијата кое е далеку поголемо отколку што тоа може да се заклучи по големината на средствата со кои трговијата располага.

За начинот по кој се манифестира ова дејство на циркулацијата Маркс пишува: „Од различниот степен на брзината со која капиталот се ослободуваше од неговиот стоков и го земаше својот паричен облик, или од брзината на продажбата, зависеше дали една иста капитал-вредност ќе служи како создавач на производи и вредност во мал или поголем степен, и дали размерите на репродукцијата ќе се прошират или стеснат.“⁴

Теоретската основаност на оваа мисла е докажана и потврдена од стопанскиот опит стар најмалку три века, ако се ограничине само на капиталистичкото стоково производство. Нејзината основаност се покажува и во нашето социјалистичко стопанство, бидејќи и тоа има *стоков* карактер, и покрај сите специфичности кои произлегуваат од неговиот социјалистички тип.

² Поопширно во: *Miljovski K.*, „Mesto i uloga trgovine u našem privrednom sistemu“, „Nova trgovina“, Beograd, br. 2, 1957.

³ *Маркс К.*, „Капитал“, II том, Београд, „Култура“, стр. 16, кирилица.

⁴ *Маркс К.*, „Капитал“ III, Београд, „Култура“, стр. 16, кирилица.

Оваа теоретска поставка има токму во периодот на стопанската реформа вонредно големо значење, бидејќи реформата, меѓу другото, значи една нова и силна афирмација на стоковиот карактер на нашето стопанство.

б) Вториот погрешен извод од Марксовата теорија е дека трудот вложен во циркулационата сфера претставува апсолутно непродуктивен труд. За да се докаже овој погрешен извод, би можело да се наведат неколку цитати од „Капиталот“. Да го пуштиме самиот Маркс да говори:

„Заради тоа трговскиот капитал не создава ни вредност ни вишок на вредност т.е. *нейпосредно*. Доколку придонесува за скусување на циркулациониот период *тој може посредно да помогне да се зголеми вишокот на вредноста* кој го произведува индустрискиот капиталист. Доколку помага да се рашири пазарот и ја овозможува поделбата на трудот меѓу капиталистите, *неговата функција ја развива продуктивноста на индустрискиот капитал и неговата акумулација*. Доколку го скусува обртниот период тој ја зголемува *сразмерата на вишокот на вредност кон авансираниот капитал, значи непрофитната норма*. Доколку за циркулационата сфера врзува помал дел од капиталот, *го зголемува оној дел од капиталот што се прилага директно во производството*“⁵. (подвлечено од К. М.)

Ако ги резимираме Марксовите мисли, ќе видиме дека трговската дејност може

- да влијае врз големината на вишокот на вредноста;
- да ја зголемува продуктивноста на производствениот капитал и неговата акумулација;
- да ја зголемува профитната норма т.е. степенот на општествената рентабилност;
- да го зголеми оној дел од капиталот што се прилага во производството, та со тоа станува директно продуктивен.

Се работи, значи, за една разлика меѓу производствената и циркулационата сфера: во првата *директно* се создава вредност, вишок на вредност, акумулација; во втората *индиректно* се влијае на големината на вредноста, вишокот на вредност, акумулацијата, продуктивноста, рентабилноста и обемот на производствениот капитал. За практичниот економски живот не е важно дали вложениот капитал создава на директен или индиректен начин вишок на вредност и акумулација, дали директно или индиректно ја зголемува продуктивноста на трудот и рентабилноста на вложувањата, макар да е за теоријата важно да го определи различниот начин по кој трудот вложен во производствената и циркулационата сфера го зголемуваат општественото богатство.

Да погледаме сега до какви последици доведува ова неразбирање за важноста на циркулационата сфера. Според податоците на Сто-

⁵ Маркс К., „Капитал“ III, Београд, 1948, стр. 229, кирилица.

панската комора на Србија залихите во 1967 година претставувале една вредност еднаква со постигнатиот национален доход во 1966 година и дека 46⁰/₀ од овие залихи претставуваат готови за продажба стоки.⁶ Во една земја гладна за капитал, огромни средства се имобилизирани и умртвени. Овој умртен капитал значи неизградени десетици фабрики, несоздадени илјадници работни места, испуштена милијардска акумулација толку нужна за модернизацијата на производството, изгубени или намалени лични доходи. Слична е ситуацијата и во другите републики.

Кои изводи можат да се направат од една лошо интерпретирана теорија и една несоодветна стопанска практика?

Прво. Иако е во општи линии јасно дека нашето стопанство има изразито стоков карактер, не се извлечени сите практични консеквенции од тоа воопштено осознавање: не се изучуваат во производствените и трговските претпријатија движењето на барањето, еволуцијата на потребите, обемот во кој потребите се преобразуваат во платежно способно барање и се презентираат на пазарот. Во претпријатијата нема служба за следење измените на пазарот, во програмите на факултетите е потценет предметот циркулација, во теоретската обработка овој сектор е на споредни релси.

Второ. Не се разбрало ни од теоријата, уште помалку од практиката дека „прометната област раздвигува нови потенцици“, дека е таа еден активен фактор кој може да го динамизира стопанскиот развиток и да ги претвори потенцијалните или поточно умртените капитали во расположливи и активни средства за развиток.

Трето. Ако производството не води сметка за карактерот на потребите и нивната постојана еволуција (во поглед на обемот, структурата, квалитетот и асортиманот), со други зборови ако не се изучува пазарот директно или со помош на трговијата, производството ќе стане самото на себе цел, ќе имаме производство заради производство, кое во наши услови се претвора во производство кое останува во складовите и го стерилизира капиталот (вложениот труд).⁷

Овде не сакаме да говориме дека производството самото создава потреби, како што потребите предизвикуваат производство. Меѓутоа, односот меѓу производството — барањето и трошењето не е предмет на ова излагање.

IV

Безработноста — Една од економските заблуди која има генерален карактер е дека безработноста како општествено-стопанска појава се ликовира, така да се каже, на вториот ден по победоносната

⁶ „Политика“, од 10 февруари, стр. 5.

⁷ Ако се проверат статистиките ќе се види дека бројот на продавниците одвај пораснал по војната и дека ваква еволуција е спротивна на измената во соодносот меѓу примарниот, секундарниот и терцијарниот сектор.

социјалистичка револуција или барем со воспоставување на социјалистичкиот систем како доминантен систем во една земја. Ваков извод не можел да се направи од Марксовата економска теорија. Маркс говореше за еден особен вид безработност — за скриената безработност или аграрната пренаселеност, која ако се разбере во нејзината вистинска природа и ако се изучат нејзините длабоки корени, ги демантира заклучоците дека со измената на општествено-економскиот систем, се ликвидира безработноста веднаш по победоносната социјалистичка револуција.

Феноменот е веќе познат: *навигум* работоспособните земјоделци постојано нешто работат; *всуиност* тие се полузафатени, т.е. зафатени се само еден дел од годината. Според нашите исчислувања, тие беа зафатени во СР Македонија во педесеттите години од овој век околу 100 — 110 дни во годината, при употребата на една примитивна производствена техника. Тоа значи од три дена само еден ден бил исполнет со продуктивен труд. Оттука следи дека отворената, видлива безработност, она што се регистрира и статистички се утврдува, има еден долготраен и изобилен извор во скриената безработност. Ако статистиката *јос*тојано бележи околу 30 — 50.000 „времено“ безработни во оваа република, тоа е заради тоа што зад тие регистрирани безработни се најдуваат повеќе од 300.000 излишни во земјоделството, и тоа при сегашниот степен на механизација на индивидуалното земјоделство.⁸

Од ова следи дека во вториот ден по социјалистичката револуција не може да се ликвидира безработноста, ако се наследило едно заостанато аграрно-занаетчиско стопанство. Ни вториот ден, ни втората година, ни дваесет и втората година, како што покажува опитот наш и опитот на другите, некогаш заостанати земји. За да се ликвидира до крај скриената безработност на изминатите 22 години, треба да се придадат уште нови 15 — 20 години*, ако се вршат интензивни вложувања, или уште 25 — 30 години, ако инвестирањата се недостатни.** Само патем ќе споменеме дека отсуството на безработност во други социјалистички земји со слична професионална структура на населението е една илузија која се прикрива со неефикасноста на стопанскиот систем, со бирократскиот централизиран систем на планирање, со отсуството на пазар.

⁸ Види поблиску *Miljovski K.*, „Jedan metod za savlađivanje argarne prenaselenosti“ *Ekonomist* br. 1, Beograd, 1957 god.

* Од ова не следи дека со една инаква економска политика во изминатиот период или со постриктна примена на поставките во нашите стопански планови за побрзо развивање на заостанатите подрачја, професионалната структура на населението, а со тоа и стопанскиот развиток на неразвиените области не би можеле поопсетно да се изменат.

** За точни исчислувања е нужно да се земат неколку елементи: обемот на инвестициите и нивната структура, зашто и од едниот и од другиот елемент зависи со каков ритам ќе намалува резервната работна сила; сегашната маса незафатени и таа што ќе се создаде со природниот пораст.

„Привремено безработни“ — термин што е во употреба во нашата статистика — изразува уште една илузија. Заблудата е во следното: *регистрираниите* безработни претставуваат само еден дел од вистинскиот број на безработни или полубезработни. Она што се менува тоа се лицата на безработните: сегашните безработни најдуваат работа, но веднаш бидуваат заменети од други безработни, така што „привременоста“ на оваа појава е само една илузија, така што безработноста, всушност е „продолжителна“ безработност, бидејќи може да потрае една, две, три децении, во зависност од обемот и структурата на вложувањата и од други фактори за кои ќе говориме подоцна.

Скриена индустриска безработност е еден нов феномен што му бил непознат на Маркс, бидејќи тој го анализираше капиталистичкиот систем и не можел да предвиди во какви форми ќе се развива и низ кои патеки ќе мине социјалистичкиот систем. Така скриената индустриска безработност е еден нов „социјалистички“ феномен, но не на социјализмот како таков, туку на социјализмот како што тој се претстави во сегашнава епоха, врз основа на досегашните концепции и практика на неговиот развиток. Феноменот се состои во следново: во една дадена фабрика истото производство може да се добие со 20, 30, 35% помалу работници од постојниот број. Оваа безработност е невидлива, бидејќи е скриена со застарениот, екстензивниот стопански систем. Како појава може да се открие и утврди со научни методи, но ќе стане непосредно видлива ако на законот на вредноста му се даде доволно слободен простор и ако пазарот, како поле на неговото дејство се ослободи. Во Југославија се изврши токму тоа самооткривање, а со реформата се разви и јавно се призна како реална појава. Така падна илузијата за недостиг на работна сила, за да биде заменета од едно непријатно прашање: како претпријатието да се ослободи од непотребната, прекубројната работна сила. Меѓутоа, слободниот пазар го *открива* проблемот на скриената индустриска безработност, тој не ја решава безработноста во нејзините различни облици.

Безработноста, значи, не може да има привремен карактер, заради тоа што се напојува најмалку од четири изобилни извори. Кои се тие извори?

Првиот извор е *аграрната иреласеленост*. За нашите југословенски услови (слични постојат во Романија и Бугарија, нешто поблаги во Унгарија и Полска, итн.) тој извор е најизобилен и за неговото „пресушување“ се нужни обилни вложувања и доста време. Ако во повоениот развиток е намалено земјоделското население на СР Македонија од 73% колку што беше во 1939 г. на околу 43% од вкупното население, колку што тоа претставувало во 1967 год. тогаш годишното намалување изнесувало околу 1,4%, во изминатиот период од 22 години. Во следниот период намалувањето ќе биде побавно, било заради тоа што инвестициите ќе бидат ориентирани на „интензивно“ стопанисување, било затоа што техничките измени бараат многу повеќе средства за создавање на едно работно место отколку порано. Ако претположиме константни големини заради упростувањето на прашањето,

тогаш сметајќи со средно годишно намалување на земјоделското население за 1% ќе ни треба 20 години развиток за да се стигне до 20 — 23% земјоделско население кое би било приближно на онаа економска структура што постои денес во Словенија, или околу 30 години за да се стигне до онаа структура што постои сега во Данска, итн. Невозможно е со прецизност да се предвиди измената на социјално-економската или професионалната структура на населението, бидејќи ни недостигаат неколку елементи за точна пресметка: обемот на вложувањата, нивната структура и цената на едно работно место во иднина. Меѓутоа, целта на ова излагање не е да се предвидуваат математички точности, туку да се покаже дека аграрниот сектор ќе остане еден постојан извор на безработни сè додека не се сведе земјоделското население на 10%, како во развиените земји денес, или 5 — 6%, како во најразвиените меѓу нив. Излегува дека „привремената безработност“ ќе трае најмалку 20 — 30 години, ако обемот на инвестициите не порасне спектакуларно во идните години. Но, ако се работи за една долгорочна негативна социјално-економска појава, тогаш е нужна и една долгорочна, добро осмислена политика за нејзиното ограничување, а потоа конечно ликвидирање.

Вториот извор на безработноста го претставува *индустријскиот ипренаселеност*. Стопанската реформа ја направи оваа појава видна и за нестручниот набљудувач, но таа им беше позната и пред тоа на специјалистите што се занимаваа со овој проблем. Ако при сегашната производствена техника се приложи научна организација на трудот, ќе се открие дека во различни бранши има 10 — 20%, дури и 30% „прекубројни“⁹. Со постојаното модернизирање на продукционата техника овие проценти ќе се наголемуваат, ако помасовото производство не изврши противно дејство. Овој вид прекубројни претставуваат неколку десетици илјади работни раце, кои ќе станат „расположиви“ за рентабилно ангажирање во стопанството.

Третиот извор на „прекубројни“ се појавува од разликата меѓу природниот прираст на населението во Македонија (околу 30.000 лица) и реалната можност да се создадат нови работни места. Ако се смета како нормално 50% од населението да биде активно, нужно ќе биде да се создават годишно околу 15.000 нови работни места. Во одделни години се создавале по 6.000 — 8.000 нови работни места, речиси секогаш помалку од средниот прираст на активното население*. Разликата се прелевала во бројот на безработните, во бројот на иселените во други републики, во бројот на економската емиграција во

⁹ Во земјоделското стопанство „Пелагонија“ според искажувањата на компетентни раководители може да се намали бројот на работниците за 40%, а производството да остане исто. Социјалните мотиви пречат да се спроведе еден рационален постулат.

* Во последниве две години речиси не се создале нови работни места заради забавеното производство и овие две години безработноста достигна највисоки размери (околу 50.000 лица).

странство. Кон овие три „одводни“ канали треба да се придаде четвртиот — иселените од турското малцинство.

Четвртиот извор на безработноста е недостатната зафатеност со работа на населението во градовите на СР Македонија. Место активното население во градовите да претставува 50% од вкупното градско население, тоа се движи меѓу 30% и 45%, според степенот на индустријализацијата на градовите. Процентот на жени зафатени со продуктивна работа е мошне низок, процентот на младите стасани за работа е под средниот југословенски процент на зафатеност. Овие две категории од градското население не фигурираат меѓу безработните, а тие се такви. Тоа ќе се види ако се прават споредби меѓу градовите како Битола, Струмица, Скопје и градови со исто население во поразвиените републики. Тоа им дава еден особен, ориентален белег на македонските градови: бројно население — малубројни продуктивно зафатени градски жители.

Безработноста, како што се гледа, има најмалу четири изобилни извори, се јавува како долгорочен проблем, по своето претставување и раѓање е комплексна појава, та бара и една сложена, разработена и долгорочна програма за нејзиното разрешување. Две крајности во оценката на овој проблем постојано можат да се чујат: — едната — дека енергични „социјалистички“ мерки би го сметнале од дневен ред проблемот на безработноста; другата — дека тој е, речиси, нерешив, барем за оваа и идната генерација.

Има една гама решенија, кои се познати во светот меѓу економистите и социолозите. Тие ѝ се помалку познати на нашата широка образована публика, но си остануваат неразработени и од нашата теорија и од економската политика. Покрај тоа оценките на одделни мерки се обременети со стари заблуди од „идеолошки“ карактер. Ќе ги избереме оние мерки кои се нејасни или инфилтрирани со заблуди.

1. Познато е дека масовните индустриски инвестиции остануваат најефикасно и трајно средство за ликвидирање на безработноста. Меѓутоа, познато е исто така дека нашата акумулација е сè уште доста ограничена. Една инаква територијална распределба на инвестициите, која би се раководела и од феноменот на безработноста, би го забрзала разрешувањето на проблемот. Ако сепак толку тешко се менува традиционалната територијална распределба на акумулацијата, тоа не е само заради партикуларистичката борнираност, туку исто така поради ограниченоста на акумулационата маса во југословенското стопанство. — Она што ѝ е помалку познато дури и на економски образовната публика, тоа е дека едно работно место во индустријата чинело порано околу 3—4.000 \$, во модерното земјоделско стопанство дури 5—6.000 \$, а со постојаната техничка револуција инвестициите за едно работно место имаат тенденција да стануваат сè поскапи и да достигнат до 8.000 долари и повеќе. На тој начин проблемот се усложнува.

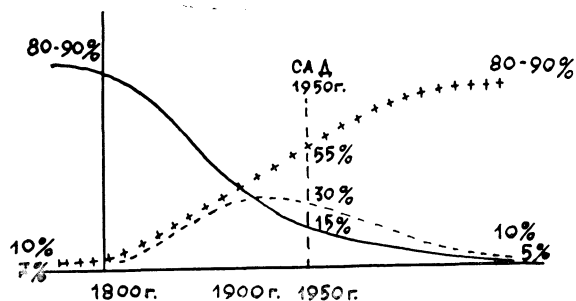
2. Ако феноменот на безработноста стане еден од елементите на развојната политика, тогаш *сфруктурирања* на инвестициите добива

особена важност. Тука пак треба да се ослободиме од митовите дека само тешката, базичната индустрија значи вистински напредок, а секој друг вид инвестиции означува негово забавување. Овој мит останува недокажан историски дури за цела државна заедница; тој е штетен ако се приложи како траен систем во една потесна регија, како што е напр. Македонија, Космет или Босна и Херцеговина. Една комбинација на традиционални индустриски гранки, што апсорбираат многу работна сила, на енергетика и базична индустрија, заедно со пропульзивните гранки на хемиската, електромашинската и електронската индустрија, дадени во таков редослед кој ќе го почитува достигнатиот стадиј на развој, може да доведе до оптимални стопански резултати и до осетно намалување на натисокот на резервната работна сила.

3. Терцијарниот сектор кој ги вклучува услугите, во овој ред и услужното занаетчиство, станува еден мошне важен облик за смалување на безработноста. проблемот во овој вид е познат. Она што е помалу познато тоа е заемниот однос меѓу примарниот (земјоделство, шумарство), секундарниот (индустрија) и терцијарниот сектор (услуги)¹⁰. Ако се разгледува историски овој сооднос,¹¹ ќе се види дека денес развиените земји минале најпрво низ еден стадиј кога преминал примарниот сектор, секундарниот бил слабо, а терцијарниот исто така доста слабо развиен. Со развитокот на стопанството, намалува примарниот, доминира секундарниот (индустријата), а терцијарниот, иако поразвиен, заостанува зад индустријата; во третиот, највисокиот стадиј, примарниот сектор уште повеќе се смалува, секундарниот постепено намалува, а терцијарниот извонредно расте и станува доминантен сек-

¹⁰ Овој феномен го објасниле независно еден од друг еден англиски (Colin Clark) и еден француски економист (J. Fourastié) со формулата; „Од земјата кон фабриката; од фабриката кон услугите“.

¹¹ Дистрибуцијата на работната сила во САД во периодот 1800—1950 год. и подоцна се гледа од графиконот:

— примарен сектор
 секундарен сектор
 ++++ терцијарен сектор

(J. Fourastié: „Idées majeures“
 Ed. Gonthier, Paris, 1966, st. 36)

тор.¹² Ова движење се однесува само на бројот на работната сила, не на стопанската важност на овие сектори. Социјалистичкото стопанство не може да ја избегне оваа насока на развиток. Тоа може — заради догми и неразбирање на Марксовата мисла — да го забави овој развиток, но не и да го запре. Стоковиот карактер на нашата социјалистичка економика ги разбива догмите спонтано. Ако овој историски законит процес ја овлада и свеста на економските агенти, ќе се создаде една поширока можност за рентабилно ангажирање на работната сила во секторот на услугите. Ќе придадеме тука дека на многу делови од терцијарниот сектор создавањето на едно работно место бара многу помалку инвестициони средства, отколку во примарниот и секундарниот.

4. Поголемата *мобилност на работната сила* е едно решение кое веќе се прилага, та не треба особено да се обработува тука. Мислиме на таква мобилност која не ќе е ограничена само на нашата земја, туку ќе има пошироки димензии. Денес не е нужно да се докажува дека еден безработен во земјата е сосема неполезен, и обратно, тој може да биде економски полезен на осигураното работно место некаде во Шведска, Франција или Швајцарија. Тоа што им е денес очигледно на сите, освен на „идеолошките“ доктринери, им беше на мнозинството нејасно пред десетина години. — Овде е излишно да се докажува дека мобилноста на работната сила не треба да е резултат на спонтани дејства и непредвидувани импулси, ами да биде изучена, насочувана, стручно селективна и временски програмирана.

5. Следната мерка е *демографското планирање*. Ако има една разлика меѓу силната демографска експанзија и ограничените инвестициони можности, ако порастот на акумулационата норма и маса не може да се засили по нашите желби, тогаш еден поумерен природен растеж на населението, се покажува како една рационална алтернатива. Доаѓаме до фамозното „планирање на семејството“ — кое се сметало дури и како социјално-економски пежоратив, како непристоен збор во нашата идеолошка терминологија. Има една редица мотиви кои нè упатуваат сериозно да се однесуваме кон планирање на семејството, и тие се:

¹² Во Јапонија соодносот меѓу овие три сектори се изменил осетно за 15 години како што покажува долната табела:

Зафатени лица во трите сектори

сектори година	примарен (земјоделство)	секундарен (индустрија)	терцијарен (услуги)	вкупно
1950	17.208.000 48%	7.812.000 22%	10.568.000 30%	35.580.000 100%
1965	12.480.000 26,5%	15.100.000 32%	19.600.000 41,5%	47.180.000 100%

(Таблицата е изработена според податоците земени од книгата на Alfred Sauvy: „Malthus et les deux Marx“ стр. 139).

— од *економски карактер*, бидејќи се покажа и докажа дистанцата меѓу расположивата инвестициона маса, која е недостатна, и природниот растеж на населението, кое е апсолутно и релативно преголемо. Натисокот на прекубројните ја отежнува рационалната организација на трудот во постојните стопански организации; та истовремено ги насочува и нашите идни вложувања кон решенија кои не се секогаш рационални;

— од *политички карактер*, бидејќи ги поставува во нерамноправна положба граѓаните, од кои едните — пообразовани, економски поситуирани — можат сами да решат кога и колку деца ќе имаат, додека другите — со пониско образовно рамниште, со послаби материјални услови — не се слободни во изборот, бидејќи не знаат како можат да попречат да дојдат на свет деца за кои не можат да осигурат нормално одгледување.

— од *социјално-политичката положба на жената*, бидејќи ѝ ги одзема на жената можностите да се развива како слободен човек, ја деградира од *оштетено суштество* кое е свесно и одговорно за своите акти, во *биолошко суштество* кое им робува на законите на природата, ѝ го ограничува животот меѓу трудоста, раѓањето и доењето, ѝ го одзема правото да ја развива својата персоналноста како сестрана личност и ѝ остава само една функција — биолошка, расплодна.

Она што е должно едно модерно општество да го направи, тоа е да го оспособи секое суштество *слободно* да изврши избор, а за да се изврши таков избор потребни се *познавања* (кои уште ги нема при селското население), *средства* да се спречи доаѓањето на свет на деца за кои не е осигурано нормално развивање и *одговорност* пред својата човечка судбина и пред децата, кои имаат право на човечки услови за живот и развиток.

Во овој домен се концентрирани доста илузии, непознавања, социјална демагогија и политичка хипокризија. *Илузии* — дека местото на еден народ во светот зависи од бројот на населението; *непознавање* — бидејќи се смета стивнувањето на демографската експанзија за чист малтузијанизам, а почитување на биолошките расплодни закони — за вистински марксизам; *демагогија* — бидејќи не се сака да се наруши „правото“ и „слободата“ на луѓето да имаат деца колку што си сакаат, иако се знае дека вистинското право и реалната слобода ќе се постигне не на тој начин што жената ќе им се потчинува на биолошките закони, што владеат во целиот анимален свет, туку што ќе може да ги ползува достигнувањата на науката за да се потврди како слободна личност; *политичко лицемерие* — заради тоа што демографите и социолозите од развиените републики избегнуваат да говорат и пишуваат на оваа алармантна тема, за да не се разбере тоа како навреда за осетливоста на општественото мислење во неразвиените републики, а во неразвиените републики овој проблем се премолчува за да не се навредат селаните — „чуварите на нашите национални традиции и отпор-

ност“, или заради нашата доследност во политиката на рамноправност на малцинствата.

Се движиме во овој круг од заблуди — без кураж да го поставиме, разгледаме и измериме проблемот по неговите социјално-економски последици, со уште помалку кураж да го преведеме во една социјално-здравствена долгорочна политика.

Ќе го придадеме уште следново: во оној момент кога демографската експанзија ќе се спушти под едно пожелно ниво, а акумулацијата ќе порасне до едно задоволително рамниште, со материјални стимули и социјално-здравствена просвета ќе може да се предизвика нов растеж на населението. Но тоа ќе биде врз база на осознаени права и должности и ќе претставува навистина слободен избор што го врши свесната, т.е. слободната личност.

6. Меѓутоа, проблемот на безработноста се јавува во акутна форма. Демографските мерки можат да дадат резултати по 15 — 20 години, ако сега се преземат; терцијарниот сектор постепено се развива, иако може да се забрза овој развиток; поголемата мобилност не зависи од добрата волја на власта, туку од тие што треба да ги напуштат своите домови (своите села и гробишта, обичаи и инертност) и тие што треба да им осигурат работа; измена на структурата на инвестициите ќе може да се врши постепено, бидејќи старата структура треба да се заврши за да остави простор за измени; обемот на инвестициите не може спектакуларно да порасне. Од друга страна, со работната сила не може да се постапува како со средства на трудот; овие можат да се конзервираат, физички да се одржат и да чекаат (со опасност морално да остареат); работната сила не може да се конзервира, бидејќи и кога создава и кога не создава богатства, таа ги троши. Заради тоа е нужно во листата на мерки да се вклучат и „јавни работи“ кои треба да бидат општествено полезни, но кои ќе имаат пред сè задача да им осигураат работа на безработните. Пошумувањето, уредувањето на порои, изградувањето на патишта и меѓу нив шумски патишта, еве неколку вонредно важни сектори што можат да апсорбираат голем број безработни. Трудот во овие сектори е продуктивен. Ако тие се запоставени и заборавени, тоа е затоа што резултатите доаѓаат по повеќе години, (за пошумувањето дури по десетици години), а некаде се јавуваат посредно, низ други сектори на стопанството (уредувањето на пороите, изградувањето на споредни и шумски патишта). За овие цели е нужен специјален фонд — *фонд за безработни*. Тој денес делски постои, како социјално осигурување на безработните. Треба само да се дополни, институализира и насочи кон секторот на јавни работи.

V

Мотивација. — Развитокот или стагнацијата на еден општествен систем, ќе зависи, меѓу другото, и од сразмерата во која одделните граѓани, неговите членови се стимулирани да ги развиваат про-

дуктивните сили на општеството. Капитализмот бил таков стимулативен систем, обликот на стимулацијата бил профитот, социјалниот субјект бил предприемачот — капиталист или капиталистичката класа. По однос на мнозинството, а пред сè по однос на продуктивното мнозинство олицетворено во работничката класа, тој бил дистимулативен, а во првиот стадиј дури и деградувачки. Тоа биле предностите на овој систем во однос на претходните општествено-економски систем, но тоа биле и границите на неговиот прогресивен карактер.

Социјалистичкиот систем, меѓу другите стопански, социјални и морални предности, ја има и таа предност што тој е стимулативен за мнозинството, и тоа пред сè за продуктивното мнозинство, за работниот народ и работничката класа. На оваа основа лежи неговата предност и со неа се објаснуваат неговите спектакуларни успеси. Тие можат да се резимираат најкучо во следново: за половина век социјалистичкиот систем постигнал таков развук за кој му беа нужни најмалку три столетија на капиталистичкиот општествен систем. Тоа е оној заклучок кој се добива ако ги иследуваме практичките резултати и ако се ослободиме од пропагандниот двобој кој се води во две спротивни насоки: едната што сака да ги намали резултатите, другата што ги скрива дефектите и ги увеличува достигнуањата.

Меѓутоа, двата системи се најдуваат во едно постојано преобразување: капиталистичкиот систем со цел да се приспособи за да се додржи; социјалистичкиот за да ги развие понатаму своите предности.

Ке се задржиме на социјалистичкиот систем и тоа не *in abstracto* ами така како што тој се појавил во изминатиот половина век. Основната предност на овој систем, меѓу другото, била таа што тој бил многу постимулативен, за неговиот развук и напредок биле заинтересирани искрено повеќе општествени сили отколку за кој и да е претходен систем. Во свеста на масите тој бил нивни систем, неговите дефекти — нивни слабости, неговите резултати — нивни успеси. Меѓутоа, стимулативноста негова имала два сериозни недостатоци — првиот што таа била *индиректна*, се манифестирала посредно — низ успесите на општеството во неговата вкупност, така што ефектите доаѓале до индивидуата преку општествените ефекти, резултатите од индивидуалниот напор стигнале до непосредниот производител низ многубројни сводења, прераспodelувања, посредувања и пондерирања; вториот недостаток бил што *ефектите доаѓале со задоцнување*, со доста долги временски дистанци, така што понекогаш од напорите, иницијативата и залагањето на една генерација се ползувала следната генерација. Стимулативноста на тој начин слабееа, бидејќи не се одразувала секогаш директно, не била ни временски ни индивидуално сврзана со оној конкретен производител кој вложил напор и покажал поголема иницијатива.

Нашиот, југословенски тип социјализам се помачил да ја избегне посредноста во стимулирањето и да ја отстрани временската дистанца меѓу поголемото залагање, иницијатива и ефекти, од една страна, и непосредното наградување за нив, од друга. Системот на доходот има

заправо таква цел. Тој индиректните давања ги заменува до голема мерка со непосредни награди, а ефектите од поголеми напори и пожива иницијатива ги изразува во стимулативно и непосредно наградување по системот на слободна распределба. Така новиот систем на распределба тргнувал од три реални основи: прво, од *материјалната заинтересираност* на непосредните производители, што на оваа етапа од економскиот развиток на свеста претставува една мошне важна движечка сила за мнозинството; второ, од *нејасно и неодоливо* (месечно или полумесечно), *наградување* за покажаните резултати; трето, од наградувањето во непосредна форма*, т.е. во форма на *личен доход*, индивидуална плата. Сите овие елементи се важни и насочени кон иста цел: материјално, непосредно и неодоливо стимулирање на непосредниот производител. Познати се реперкусиите од таков вид наградување: тоа предизвикало жив интерес на директните производители на лична иницијатива и залагање, како и интерес за колективните резултати на стопанската организација.

Меѓутоа, овој стимулативен систем на наградување има и свои лакуни, недоизработеност и лимити. Ќе споменеме само три негови слабости и ограничености:

Прво, не во сите домени е можно непосредно и објективно измерување на ефектите на трудот. Наградата на учителите во исто училиште се определува од бројот на часовите, и од бројот на учениците, значи, само од квантитативните елементи. Меѓутоа, учителската функција се изразува пред сè и над сè во нејзиниот квалитет, во зависност од тоа на каков начин учителот го раковои ученикот по патот на создавањата на светов, како учествува тој во формирањето на неговата личност. — Втор пример се публикациите: една дебела книга од 300 страници со научна граѓа, која ние по некое свесно недоразбирање ја викаме научен труд, се наградува десет пати подобро од еден навистина оригинален научен труд од 30 страници. Со критериумите на нашите издавачки куќи, Ајнштајн би бил најсиромашниот човек на нашето општество, бидејќи не пишува дебели томови со „научна“ слама, ами давал вистини во најкондензирана форма.

Втората слабост е тоа што системот на распределба на доходот, колку што е стимулативен во рамките на една работна организација, толку си останува недоизработен, дури и противречен кога се работи за широки сектори, за повеќе претпријатија, повеќе стопански гранки, за стопански и нестопански организации и слично. Проблемот е познат дури и за најшироката јавност, така што е излишно овде да се разјаснува пошироко.

* Посредните форми на наградување во вид на училишта, детски јасли и градини, болници и санаториуми, културно-забавни објекти не може со тоа да се укинат. Се работи само за еден сооднос меѓу директните и индиректните примања кој треба да е рационален и во кој можат да преовладуваат директните примања додека е општеството посиромашно, за да надвлееат индиректните примања кога општеството станало побогато и ги решило есенцијалните проблеми на опстанокот на индивидуата: храна, облека, стан.

Третата слабост е неговата упростеност: тој е свртен целиот и речиси исклучиво кон материјалната заинтересираност на трудбениците и само во неа бара движечки сили за иницијативата. Да се потценува материјалниот потстрек, би значело да и се робува на една идеализарана, би рекол дури метафизичка оценка и претстава за човечките мотиви во нормални и трајни услови. Меѓутоа, да се сведува мотивацијата исклучиво на материјалните интереси и стимули, значи да не се види целата сложеност на човечките побуди, интереси, мотиви. Материјалната заинтересираност си останува реалната основа и оправданије за трудовите напори за мнозинството работни луѓе. Сепак, покрај неа постојат една редица други, нематеријални мотиви: изградена совесност во извршувањето на трудовите задачи; амбиција да се успее во една иницијатива независно од личната материјална полза; радост во трудот; човечка солидарност со работниот колектив; вљубеност во личниот успех; одушевеност за напредокот на претпријатието, комуната, целата заедница; желба да се покаже сопствена организаторска, стручна, научна, деловна способност; страст да се доминира со покажаните квалитети и докажаните резултати; патриотизам и социјалистичка свест и совесност; амбиција да се покаже подобар, посposобен, поенергичен, поупорит, со пошироки погледи, со посмели зафати од блиските по стручност и функција; со еден збор постои една низа нематеријални стимули кои дејствуваат катадневно и ја мотивираат нашата активност.

Оваа сложена мотивација која постои во различна степен во мнозинството од луѓето, добива сè поголеми димензии во онаа мера во која општеството ги решило основните материјални проблеми. Овие мотиви доаѓаат до особено изразување меѓу раководните кадри, а во тие рамки и меѓу раководните кадри во стопанството. Нешто повеќе, во онаа мерка во која личните доходи ќе постигнат едно ниво кое се смета задоволувачко за дадена категорија стопански и други раководители, нематеријалните или параматеријалните мотиви, добиваат поголемо значење, дури неретко стануваат и доминантни. Како може инаку да се разбере фактот што ред специјалисти, технички раководители, инженери, технолози, остануваат упорно во едно претпријатие, кое ги наградува послабо отколку што би ги наградило друго некое претпријатие, само ако им е полето на дејство, иницијатива, стручна или организациона афирмација широко, слободно и плодно?

Што овие нематеријални мотиви доаѓаат најчесто до израз, дури, и доминираат, меѓу раководните стопански и други кадри, е сосема разбирливо: само на едно широко поле на дејство можно е да се афирмира нивната иницијатива, творечки дух, организаторска способност, со еден збор да се утврди, потврди, покаже и претстави нивната личност, како креативна личност. Ништо не изменува во значајот на оваа параматеријална мотивација што таа му дава постојани творечки импулси само на едно малцинство во еден работен колектив. Еволуцијата и постојаните измени во модерната индустрија доведуваат до еден изменет сооднос меѓу важноста на обичните механички операции што

се вршат со прост неквалификуван напор на мнозинството од работниот колектив и важноста на творечкиот труд кој почнува со современата научна организација на трудот и продолжува со апликации на нови методи, технички и технолошки иновации, изучување на потребите и барањата на пазарот и постојано нагорничаво движење на продуктивноста на општествениот труд.

Заклучокот кој треба да се направи од горното се сведува на следново: материјалните стимули изразени низ личниот доход треба да останат и понатаму во центарот на вниманието и да станат главниот движечки мотив на стопанскиот систем за сите. Заедно со тоа треба да бидат внесени и почитувани и други, нематеријални стимули и мотиви, кои се сврзани со сложената човечка природа и кои се мошне важни за едно малцинство. Еволуцијата на општеството — материјална, интелектуална и етичка — ќе го прошируваат ова малцинство. Во оној момент кога малцинството ќе стане мнозинство, а материјалните стимули ќе ја изгубат доминантната важност, општеството како целост ќе го започне процесот на сопствено очовечување.

Kiril Miljovski

VERITES ET ERREURS DE LA THEORIE ECONOMIQUE ET DE LA POLITIQUE ECONOMIQUE

(Résumé)

Dans le présent article, l'auteur discute cinq problèmes et cinq erreurs qui se sont manifestés dans la théorie économique et dans la politique économique de la Yougoslavie socialiste.

1. Les rapports entre la théorie et la politique économique ont connu une évolution constante. A l'époque de la planification centralisée, la politique économique ne ressentait pas la nécessité de s'appuyer sur la théorie économique et d'en demander la réponse aux questions du développement économique. Les modèles de développement économique simplifiés et les méthodes volontaristes ne laissaient que très peu de place pour une coopération entre la politique et la théorie.

La situation a changé graduellement dans la mesure où l'on abandonnait la planification administrative et la direction centralisée de l'économie et on passait à une économie dictée par les lois du marché et à l'indépendance des organisations économiques. Le vie économique devenait ainsi plus complexe, tandis que les schémas simplistes s'avéraient inapplicables, voire nuisibles. Une période nouvelle a commencé alors où la politique économique a eu besoin d'une orientation plus évidente au moyen d'un traitement théorique des problèmes économiques présents et des théories économiques.

2. La question suivante est celle de savoir s'il existe une loi relative à la paupérisation absolue de la classe ouvrière dans les condition du déve-

loppement du capitalisme. L'auteur estime que cette loi ne découle pas de la théorie économique de Marx, qu'elle contredit les faits historiques et qu'elle est logiquement insoutenable. L'auteur revient sur ce sujet, qu'il a exposé pour la première fois il y a 17 ans, et soutient que les faits de la vie économique et sociale de ces deux dernières décennies ont entièrement confirmé cette appréciation.

3. L'appréciation que la sphère de circulation dans l'économie socialiste consitue une activité économique improductive est rejetée par l'auteur comme contraire à l'esprit scientifique et nuisible à l'évolution économique des pays socialistes. Le caractère improductif du travail dans le commerce n'est pas démontré dans la pratique et contredit la théorie de Marx. Par une suite de citations tirées du *Capital*, l'auteur démontre que Marx n'a jamais nié que le commerce réalise des valeurs, de la plus-value, des accumulations. Ce que Marx affirmait, c'est que dans la sphère de la production on réalise *directement* la valeur, la plus-value et l'accumulation, tandis que dans le domaine de la circulation, tout cela est réalisé de façon *indirecte*.

4. Selon l'auteur, ce n'est qu'une illusion que de croire que le chômage est liquidé au lendemain de la victoire de la révolution socialiste. Si la victoire du socialisme est réalisée dans un pays agraire et insuffisamment développé, et telle a été la Yougoslavie entre les deux guerres, alors le plain-emploi n'est qu'une illusion. Selon l'auteur, le chômage a au moins cinq sources „inépuisables“, dont *le surpeuplement dissimulé caché et le surpeuplement agraire* est la principale. Alors seulement qu'on arrive à réduire la population agricole à 20% de la population totale, on peut parler du plain-emploi. En Yougoslavie, la population agricole s'élève actuellement à 43%. Pour arriver à une structure professionnelle proche à celle des pays développés, il faut, selon l'auteur, au moins deux décennies. Il ressort de là que la liquidation du chômage actuel ne saurait être l'oeuvre d'un développement économique spontané. On n'y aboutira que grâce à des programmes particuliers à longs termes et aux méthodes spéciales, comme, par exemple, investissements plus importants, structure particulière de ces investissements, mobilité plus importante de la main-d'oeuvre, ainsi que modération de l'expension démographique, c'est-à-dire planification de la famille.

5. Le dernier problème que l'auteur discute est celui des motivations économiques. La stimulation matérielle par les salaires élevés, si importante qu'elle puisse être pour la plupart des producteurs directs, est une motivation insuffisante pour les dirigeants de la vie économique. Toute une série de stimulations d'un autre caractère, qui n'ont rien à faire avec l'intérêt non matériel ou paramatériel, recouvreront une importance toujours plus grande à mesure que la société devient plus riche. L'auteur cite des mesures stimulantes pour les dirigeants économiques qui constituent des motifs d'activité et d'initiative aussi importants que les stimulants matériels. Si Schumpeter croyait que le profit n'est pas le seul stimulant pour un chef d'entreprise capitaliste, le directeur d'une entreprise socialiste sera à plus forte raison stimulé pour innover, moderniser et faire progresser par des motivations beaucoup plus complexes que les traitements.

ДИМИТАР МИТРЕВ

Академик ДИМИТАР МИТРЕВ

Роден е во Деде Аџач 1919. Студирал право во Софија и филозофија во Скопје, каде што дипломирал. За редовен професор на Филозофскиот факултет е избран 1959 година.

Објавил повеќе трудови во областа на литературната теорија како и голем број литературни критики.

КРИТИКАТА ПОМЕЃУ ДВЕ ДИМЕНЗИИ

Стар и незавршен е спорот околу природата на критиката. Одново таа се брани и застапува на теоретски план било како наука, било како творечко-интуитивна објава. И пак одново вистината се бара во здружувањето и специфичното преплетување на двете и понекогаш до крајни предели поларизирани димензии. И бидејќи сме исправени пред спор, вреди да се појде од беспорното и по тоа да се изнесе сопственото гледиште.

Во светлината на научната димензија критиката низ текот на неколку децении се третира како наука за литературата, наспроти нејзиното означување како уште една литературна разновидност. Бројни се критиколозите што ја застапуваат тезата дека критиката е достоинствена да стапи во редот на хуманистичките науки. Таа проекција се проширува во наше време и до пределот на едно специјализирано човекознаење. Критиката да го промени својот импресионистички идиом со неговите проблематични возбуди и да се снабди со поефикасна методолошка апаратура. На страната на тоа војување за научна легитимност на критиката неподелени се тврдењата околу потребата од зголемено содејство на науки како лингвистиката, психологијата и социологијата. Тоа всушност и не е така ново. И Колрид, и Иполит Тен, и Сент Бев не беа помалку понесени од угледувања на науките што им беа достапни и со нивна помош градеа сопствени критичко-теоретски поставки. Нивниот позитивизам денес се одрекнува од екстремните критиколози, но откако беше богато искористен од самите одрекувачи. Разликата помеѓу старите и новите застапници на научната адаптација на критиката е во прв ред во тоа што првите беа превосходно свртени кон теоретско објаснување на творечкиот субјект, а вторите — кон такво објаснување на самиот творечки чин. Она пак што е изразито ново се обележува од современата научничка потрага по детализирана специјализација на научните испитувања. Одовде и подигнатото инсистирање за сè поиздиференцирани методолошки пристапи кон предметот на критиката — уметничките феномени во нивната вредносна суштина. Таа пак и сè подоминантна управеност не е без призивок и на промените што настануваат во самиот предмет на критичката опсервација. Самата литература сè почесто е импрегнирана со привиди на спиритуелизирана научност и немалку творци на уметничкиот збор се угледуваат на новите

сознанија што им ги нудат науките за човекот и за човековата ововременска судбина. А и тие науки и сè поинтензивно ги вклучуваат книжевните дела во делокругот на своите испитувања, користејќи ги како илустративна проекција на свои тези и термини. И не е потребно да се проширува кругот на аргументите, за да се утврди дека разностраните фактори влијаат да изгледа сосема возможно со повеќе објективност и со научничка прецизност да се разгледуваат делотворните преобработувања на творечкиот дух во литературата.

Колку различни и диспаратни да се гледиштата на критичарите спрема природата на нивниот позив, ни еден од нив не може да одрекне дека во самата таа природа има нешто кое од самосебе, иманентно ја побудува склоноста кон применување на научнички третмани. Без оглед на видот и преокупацијата, критиката е неостварлива без чинот на *аналитичност*. Во тоа е нејзиниот првичен медиум на научност. Аналитичноста некако неусилена, а сепак власно го води критичарот кон неизбежно и по суштина научничко расчленување на уметничката целина. Имунизација во тој однос е возможна само кај дилетантите или кај носителите на еден наивистички сфатен импресионизам. Критичарот по вокација не може да се замисли како антианалитичар, па спрема тоа и како антинаучник. Затоа во знакот на интроспективна аналитичност настануваат сè понови критички видови или во надвладувачка научна посока протекнува современата еволуција на веќе постојните критичарски методи. И ни за еден од нив критичарот по вокација не може да се оглуши, независно од степенот на неговите прифаќања и сомневања.

Без да биде апологет на лингвистичката или стилистичката критика, оној критичар што држи за сеопфатната функционалност на својата оценка не се одрекува од оние нејзини постигања во третманот на уметничкиот израз што се беспорни и — како такви — не се само нејзина своина. Таа критика спецификаторски навлегува во една област — онаа на експресијата и на начините на нејзиното обликување — што е функционална област на секоја критика со скрупули на естетско вреднување. Зборот формализам им дејствува на некои критичари одбивно, но и за нив значи нешто фактот што руската формалистичка школа од првата деценија по Револуцијата, а која е предвесник на лингвистичкиот структурализам на Запад, со своите маркантни претставници Јакобсон, Трубецки, Шкловски, Ајхенбаум, Тињанов и Виноградов многу придонесе за развојот на теоријата на ритмиката и значајно ги збогати познанијата за стихот и како надворешна и како внатрешна експресија. Може да се биде со оправдани резерви спрема некои крајни поставки на најистакнатиот западен структуралист Лео Шпицер, но тешко се поставува под сомневање релевантноста на неговите анализи вршени врз бројни книжевни дела, за да се дојде до проницливоста на дефиницијата за стилот како „биографија на душата“ или до определбата на изразот како „сонце на писателовиот сончев систем“. Во време кога секој критичар се надува во средба со една пресилена и злоупотребувана метафоричност, како негово

сопствено сознание се одгласува поставката на американската структуралистка Сузана Лангер дека преносната смисла на фигуративниот поетски јазик не е ни слободна ни произволна, туку е предодредена од низа релации внатре во целокупната структура. Онтолошкиот третман на поетскиот говор е толку проширен во концепцијата на еден Фердинанд де Сосир што се стигнува до неговата определба како говор што е општествен чин и општествена комуникација. И пак во таа концепција теоријата на знаковите се нашла пречистена од секаква хиероглифна самоцелност и го бара контекстот на целокупниот општествен живот. Самото општество почнува да се препознава како своевиден јазик. Скепсата спрема лингвистичко-стилистичката метода е целосно оправдана само при случаите кога се третира како потполно потискување на сите други методи. Таа скепса прераснува во решителен отказ, кога екстремниот стилист Далмасо Алфонсо ја прогласува стилистиката за единствено можна наука за литературата. Но се оградуваат од исклучивоста на такви самопрогласувања сите стилисти со изострено чувство за естетска полифониичност на уметничкото дело. И самите тврдат дека аналитичниот акт на декомпонирање на изразот може да се изроди кај ексклузивистите во обична формалистичка операција.

Критичарот по вокација тешко може да се оглуши и за откријата на психоанализата. Евентуалниот таков оглушувач би бил отфрлен како анахроничен од самата современа литература, која се открива со сè пошироки простори за ирационалното и за пробиви во човековото несвесно Јас. Психоанализата многу зеде од литературата за градењето на своите клучни поставки, па е некако чудно литературата и литературната критика да не земат од нејзиниот опит. Прашањето како да се земе е едно, а негирањето на психоанализата е сосема друго прашање. Првото е од областа на дијалектичкиот критицизам, а второто спаѓа во доменот на игнорантската ненаучност. Ни еден критичар — и тоа во буквална смисла — не може да кореспондира со бројни дела на современата литература без информираност во психоаналитичките сознанија за несвесното и опсесивното, бидејќи самите тие дела се едно длабоко заронување во темните вилаести на човековата душевност. Не само критиката, но и секоја современа филозофија би делувала инфантилно со својата безпризивна антипсихоаналитичност. Психоаналитичките излети во литературата знаат за екстремни и едностраничвости, има во нив запоставувања на битни сфери од човековото општествено Јас, а не е зафатена ни сферата на колективната несвесност, за да се откријат спекулации и од анегдотски карактер. Не значи ништо за расветлување опусот на еден Толстој, ако се фрли акцентот на некакви трауми во добата на детството. Само како анегдотизам може да се интерпретира книгата на американскиот писател Чарлс Најдер за Кафка каде секоја испакнатина и секој отвор се толкуваат како машки или женски. Опсесивното кај Кафка е многу повеќе од нагонска оптовареност. Но еден Достоевски би бил значајно нагнет во критичкото расветлување без пристапот на психоаналитичка опсервација. За сфаќањето пак на еден Џејмс Џојс таа опсервација ја

има силата на законитост. Граници постојат и пак литературата најефикасно ги одредува. Тоа не го заборава и Фројд, тврдејќи дека психоанализата не ги решава прашањата на уметноста. Таа придонесува во соодветни случаи за објаснување на творечкиот субјект, доразвивајќи ја своевидно старата биографска метода. Несомнен е нејзиниот принос и за демаскирањето на текстот во неговите опсесивни, нагонски и халуцинантни пунктови. Психоаналитичките проучувања на Јунг ја збогатија теоријата на ликот со оцртувањето на психолошката типологија. Но вистината е и во тоа, што и на Фројд му се случи да биде искомпромитиран токму од „чистите“ фројдовци во критиката. Ни еден од нив не е значаен критичар поради пречекорувањето на границите што самиот Фројд ѝ ги постави на психоанализата. Психокритиката во Франција — тоа најново критичко преобразување на психоанализата — настојува да биде и поадекватен и поеластичен постфројдизам. Но гневниот полемичар Рајмон Пикар и за неа ќе рече: „Нова критика или нова лага“. Па продолжува да важи заклучокот дека фројдовските откритија многу посигурно им служат како помошни орудија на нефројдовските критичари. Со нив се вршат многу корисни комбинации за поцелосни критичарски расветлувања. И бидејќи е така, не е смелост ако се констатира дефинитивната неодржливост во тој поглед на онаа марксистичка критика што е без слух за употребливоста на психоаналитичките орудија во критичкиот третман. Тоа може да биде податок за една не само парцијална атрофираност на марксистичкиот критички слух. Јас тоа го наоѓам и како призивок на иронија, кога се тврди дека човекот во социјализмот е надвор од сенката на опсесивното. Една легендарна познатост не ми позволява да не изречам на полн глас дека е тоа кобна заблуда, која сама по себе е релевантна за психоаналитичко опсервирање. Покрај Едиповиот, познат е оној подруг — оној Сталинов комплекс, кој не се оствари како разливање на мајчиното млеко, но многу крв се пролеа во сенката на неговата манијакалност, крв на луѓе без секакви опсесии во праведноста на пролетерската диктатура. И се создаде од овој комплекс психоза на потиснатост и од која сè уште не е ослободен еден мнозински човечки број. Затоа не само спрема Достоевски, но и спрема Солзеницин — и со не помал ефект — може да се спроведе еден психоаналитички третман.

Марксистичката критика — со нејзините крупни постигања во историското, социолошкото и гносеолошкото расветлување на литературата — во наше време се одликува со силно воздејство врз бројни западни критичари. Во класификацијата на современите критички видови Рене Велек ја постави на прво место. Не ги премолчува своите резерви, но наоѓа дека токму овој вид критика дал најмногу за согледување историската проекција на писателот и неговото дело. И не само Велек, но и сета авторитетна западна критикологија зборува за Плеханов и Меринг како за најмаркантни теоретичари на уметноста. Ѓерг Лукач е еднодушно прифатен како еден од водечките критичари на современото. Американски и европски критичари со марксистички

преокупации како Клинт Брукс или Кенет Берк, како Кристофер Колдвел или Луј Алтисер, како и немалку критичари — немарксистички, ја применуваат марксистичката критичка метода колку и другите современи критички методи. Воздејството на марксистичката филозофија изврши нешто како преврат во филозофијата на егзистенцијализмот, отклонувајќи ја од нејзината хајдегеровска матица. Во својата потрага по филозофскиот тоталитет на човекот, егзистенцијализмот не можеше да го заобиколи марксизмот. Сартр е најречит доказ за тоа незаобиколување и за своевидни марксистички прифаќања. Тој, во своите социологизаторски и морализаторски излети во пледоаријата за општествената ангажираност на литературата стигна и до таму, што го зеде Флобера на одговорност поради неговото неучество во Париската комуна. Поврат во социолошкото интерпретирање на литературните феномени изврши и Лислен Голдман, чија филозофија е марксистички интонирана. И додека на многумина им изгледаше дека социолошката критика навлегла во својот зенит, Голдман смело го обновува социолошкиот дијалог. Еластицирајќи го радиусот на поранешната марксистичка социолошка проекција во литературата, Голдман го третира романот не како одраз на општествената структура, а како нејзина иманентна адаптација. Творечкиот субјект не е копирант на социолошкиот момент, а негов самостоен ривал. Голдмановиот социологизам е свртен кон субјективната ментална интроспекција во општествениот живот, означувајќи се како генетички структурализам, според кој колективниот, односно општествениот карактер на книжевните остварувања произлегува од фактот што универзалните книжевни дела се хомологни, сродни на менталната структура на извесни општествени групи, а во режирањето на самата структура на делото писателот има потполна слобода. Оваа еластицирана социолошка критика влегува во комбинации со други критичарски методи, без да ја уништи својата оригиналност. Тоа слободно комбинирање и меѓусебно методолошко преплетување, кое понекогаш не е лишено од еклектизам, станува општа карактеристика на бројни западни критичари. По сè изгледа дека за нив повеќе не важи поларизаторската крилатица на Колриџ: „Секој се раѓа или како „аристотеловец“ или како „платоновец“.

И без зафаќањето на уште неколку современи критички правци со подигнати научнички претензии, може да се заклучи за феноменот на едно битно зголемување периметарот на научната димензија на критиката. Но од тоа никако не следи заклучок за ослабување творечката димензија на критиката. Дури може да се констатира дека нејзината интервенција станува уште понеопходна поради евидентни неотпорности на научната, покрај напредокот на нејзиното специфицирање.

Кога прашањето што нè интересира се постави од гледиште на естетско вреднување на литературата, критиката како наука значајно губи од својата ефикасност. Таа е ефикасна во експликацијата — било на творецот со извесни негови посебни особини, било на делото како композиција и структура — но нема решавачко дејство во градењето

на една згустена оценочна синтеза. Таа критика придонесува со својата аналитичност во подготовката на естетската оценка, но во нејзиното дефинитивно остварување битно отстапува на критичарската творечка преокупација. Дури може да се рече дека естетскиот финален продукт воопшто не е крајна прицелна точка на критичарот во својство на научник. А и анализаторската проекција значи нешто само во парцијални размери. Тоа и го тврдат застапниците на поодделни критички методи во моменти на аутокритичност. И не можат а да не го тврдат, бидејќи ни најнаучниот метод не може да ја опфатне сферата на креаторската поливалентност. Школска грешка на секој метод е кога ќе се понесе од амбиција да даде одговор на сите прашања на уметноста. Ни во другите науки методот не се покрива со својот предмет. А и во поглед на проучувањето методот е далеку од сеопфатност. Проучувањето на литературата не може да се редуцира на стилистиката, бидејќи ни делото не е само израз, ни стилот не се ограничува само на изразните средства. Така е и со психоанализата, бидејќи не во секоја индивидуална или колективна психологија надвладуваат оние темни вилаети. Прашањето е уште појасно при социолошката критика, зашто субјектот — и како творец и како лик — не знае само за својата општествена детерминираност. Збор е за различни научни пристапи кон поодделни природни конституенти што ја чинат структурата на уменичкото дело. Ќе се побара ли целосна примена, самата парцијализирана машинерија на методот откажува. Постои во поглед на споменатите и на други критичарски правци што имаат широка примена на Запад и една подруга причина за нивната понекогаш и премногу детализирана парцијалност. Таа се резултира и од карактерот на визијата на светот кај западниот човек, која е фрагментарна, дисконтинуирана, па не дозволува еден сеопфатен поглед на делото. Затоа и толкувањето на делото станува иманентно на самото испитување. Знаеш со какви инструменти се разглобува делото, а не го знаеш делото како целина. Препораката на Сартр за изградување на една сеопфатна прогресивно-регресивна метода, како што самиот ја наречува, пред да значи нешто како хипотеза, значи како симптом на загриженост од постојната методолошка фрагментарност и едностраничност.

Потрагата по еден заеднички именител за целосната сугестија на уметничкото дело и кој неадекватно се одредува со традиционалниот термин естетска убавина ја става творечко-интуитивната димензија на критиката во преден план. Патот кон вредносната синтеза како краен ефект е пропратен токму од таа димензија. Дури со неа е остварливо вживувањето и вчувствувањето во светот на уметничката разноразност. Во средбата со делото како објава на индивидуалниот творечки темперамент критичарот ја издржува пробата на својата естетско-интуитивна проницливост. Тој може да биде ерудитивно верзиран во дадена методолошка поетика, а анемичен или стерилен во откривањето на делото како естетски феномен со свој соодветен, изразито индивидуален призив. Онаа проницливост му овозможува да владее суверено со разноразните преобразувања на творечкиот дух. Затоа и не

можат да се класифицираат сите можни манифестации на творечко-интуитивната димензија на критиката. Класифицирањето пак на научните критички методи е сосема возможно со оглед на нивното нужно сообразување со одредени типски ситуации. Ако поприштето на научните критички испитувања се задоволува со тишината на семинарите, поприштето на критичарот како творец е хегеловото бескрајно царство на уметноста. Наоѓајќи се помеѓу делото и себе овој критичар сака без секакви спекулации да му остане верен и на делото и на самиот себе. Секоја критичка творечка операција се однесува на конкретно дело и на конкретен контекст. Интуитивно-творечката понесеност на критичарот му овозможува да го надрасне делото и врз неговата градба да доградува свои проекции. Без да се откажува од аналитичниот пробив, гравитационата посока на критичарот-творец е секогаш управена кон делото како естетска синтеза. Тоа е уште една супериорност на таа димензија во однос на научничката. Дури и кога одреден метод се јавува за овој критичар како негова *forma mentis*, тој пак се вслушува првенствено во сопственото полетно вчувствување и вживување на естетскиот агенс, вткаен во материјата на делото. А и поради својата неизбежна емотивна структура делото не може да попадне исклучиво во орбитата на научничката дискурзивна операција. Следејќи ги иманентните субјективни особини на својот предмет на разгледување и оценка критичарот самиот не може да биде несубјективен. Објективноста на критиката е нејзина голема шанса, но и нејзина непотполна оствареност. А тоа е веќе нешто сосема подруго од неутрализмот и опсерваторската ладност на строгиот научнички испитувач. Критичарот реагира со сета своја интензивна сензибилност и затоа во неговата свест се одвива еден процес сличен на процесот на уметничкото создавање. Ни најлуцидната методолошка теорема не може да биде замена за критичарскиот сензибилен импулс. Без него — при сите случаи — нема акт на критичко реагирање. Веројатно поради тоа врвовите на критиката се интересни и значајни и со своите заблуди и грешки. Научничката информираност го збогатува критичкото реагирање, но никогаш не го исцрпува. И токму на творечко-интуитивната димензија ѝ паѓа во дел остварувањето на критичарската објава како инспиративен акт.

Но значи ли таквото означување на првичната важност на творечко-интуитивната димензија идентифицирање со ставот дека критиката е само творештво, уште една од постојните уметнички разновидности. Сета тешкотија на критичарскиот позив е во тоа што тој не може во потполност да се изедначи ни со науката, која методолошки ги испитува своите законитости да би ги поставила подоцна на строга проверка, ни со активната што би била израз на една превосходно творечка инвенција. Ако застанеме само на едната страна критиката нема да биде книжевна, а ако застанеме само на другата — нема да биде критика. Затоа нашиот став е дијалектичко-синтетичен, здружувајќи ја во органска целина и научната и творечката димензија со целосно запазување сувереноста на критичарскиот индивидуалитет. Крајниот за-

ключок води кон интегралната личност на критичарот како најбитен фактор за целосната сугестивност на двете неизбежни димензии. Па позволете ми, затоа, да завршам со една нималку академска поента: „За мајсторот илаче горайа“.

Dimitar Mitrev

LA CRITIQUE ENTRE DEUX DIMENSIONS

(Résumé)

Le problème de la critique littéraire est traité ici à la lumière de deux dimensions: la dimension scientifique et la dimension créatrice et intuitive. On fait voir que la première dimension s'enrichit considérablement grâce à l'utilisation des découvertes linguistiques, psychologiques et sociologiques récentes. Cela permet à opérer une spécialisation plus différenciée des formes de la critique. Les formes de la critique, telles que la critique linguistique, la critique psychanalytique et la critique marxiste, offrent des possibilités d'étudier de plusieurs points de vue le sujet créateur et de ses transformations créatrices. Cela exerce une forte influence sur le caractère analytique de la critique, tout en augmentant son caractère explicatif à l'égard des phénomènes esthétiques. La critique contemporaine s'applique à se réaliser dans le sens d'un caractère scientifique plus évident. Mais il faut reconnaître qu'aucune des méthodes existantes n'aboutit à une appréciation esthétique complète. La méthode ne couvre pas l'objet. Même la méthode la plus avancée du point de vue scientifique ne saurait être un succédané de la pénétration créatrice et intuitive dans une oeuvre en tant qu'un acte créateur. Voilà pourquoi, cette autre dimension de la critique, tout en tâchant de se libérer des émotions excessives de la méthode impressionniste, ne représente donc grand'chose dans la réalisation de la valorisation critique et synthétique. Et, on affirme dans la conclusion que toute la difficulté du métier de critique consiste en ce qu'il ne peut s'identifier complètement ni avec la science qui, elle, étudie méthodiquement les divers phénomènes, ni avec les activités qui impliquent une invention créatrice par excellence. Si elle procède comme la science, la critique ne sera pas littéraire; si elle ne vise qu'à créer, elle perdra son caractère de critique. Voilà pourquoi dans notre cas s'impose la position dialectique et synthétique, qui réunit la dimension scientifique et la dimension créatrice dans un tout organique tout en conservant l'individualité du critique. La conclusion définitive nous conduit à la personnalité intégrale du critique en tant que facteur essentiel pour l'action conjuguée des deux dimensions inévitables.

МИХАИЛ ПЕТРУШЕВСКИ

Академик МИХАИЛ ПЕТРУШЕВСКИ

Роден е во Битола 1911 год. Дипломирал класична филологија во Белград 1935. Докторирал 1940 во Белград. Од 1956 год. е редовен професор на Филозофскиот факултет во Скопје.

Објавил повеќе трудови од областа на класичната филологија а особено од областа на истражувањето на микенските јазички споменици.

ДАЛИ Е „ПРИКОВАНИОТ ПРОМЕТЕЈ“ ДЕЛ ОД ТЕТРАЛОГИЈА

(околу проблемот дали е Ајсхил автор на трагедијата „Прикованиот Прометеј“)

*

Секој што ги читал Ајсхиловите трагедии морал да забележи дека „Прикованиот Прометеј“ се одликува со еден пообичен и појасен поетски јазик, со отсутноста на оние тешки, неразбирливи зборови и нејасни изрази, со некои технички и метрички особености кои не се типични за Ајсхил, за неговото време и за трагедијата воопшто, со религиски гледања поинакви одошто во другите негови дела, со еден чудно непријателски став кон врховниот олимписки бог, за кого што Ајсхил во другите свои трагедии имал почит на еден религиозен поет и длабока вера во неговата праведност.

Во оваа трагедија олимпискиот господар Зевс не е оној праведен бог, ами е претставен како неблагодарен и свиреп тиранин. Зевс е гневен на Прометеја што ги зел луѓето во заштита кога тој сакал да ги уништи, што ја пренебрегнал неговата забрана и го украде огнот од Олимп за да им го даде на смртните.

Митот за Прометеј е познат уште од Хесиод. Во неговата „Теогонија“ Прометеј е претставен како итар лаж и крадец кој се обидел да го измами и самиот Зевс и кој е праведно казнет за своите дрски и подли дела. Хесиод не наоѓа за него ни еден благ збор.

Сосем поинаков е Прометеј од трагедијата, кој е впрочем главниот херој на драмата. Таа започнува со појавата на ковачот на боговите Хефајст што излегува на сцената во придружба на Зевсовите претставници и пратеници Власта и Силата. Тие го водат Прометеја врзан кон стрмата карпа кај што Хефајст, иако нерадо, мора да го прикове зашто се плаши од Зевса. Сцената ја прикажува „далечната и пуста Скитија“ близу до самиот Океан. Откога го прикова Прометеја, Хефајст а со него Власта и Силата си одат. На сцената останува некое време само прикованиот Прометеј, а потоа се појавуваат Океанидите, ќерките на бог Океан. Тие се полни со сочувство и жал за Прометеј. Овој им одговара на нивните прашања и им раскажува дека и Зевс го чека лоша судбина, за која само тој знае и ќе ја открие кога Зевс ќе го ослободи. На прашањето, што згрешил тој кога е вака безмилосно казнет, Прометеј им одговара:

- „Ми паѓа тешко да за тоа зборувам,
а бол да скријам, уште ми е потешко.
Штом гневот влезе в срцето на бозите,
200 се роди сред нив кавга и караница,
сакајќи едните да Крона г' исфрлат
од престолот и Зевс за цар, а другите
да никогаш Зевс не стане цар божески.
Јас тогаш ним им дадов совет најарен,
205 но сепак не ги придобив Титаните,
Од Уран и од Гаја децата, без труд
што мислеа да со сила завладеат
во бесот отфрлајќи итност разумна;
а мајка ми не еднаш само Темида,
210 и Гаја, еден лик со многу имиња,
ми имаше проречено иднината:
со снага и со сила дека не треба,
но сал со лукавство да се победува.
И дури вака умно им разложував,
215 а тие нито поглед не ми фрлија;
та мене тогаш ми се виде најарно
да мајка ми ја послушам и радо јас
да застамам со Зевс ако ме сака тој.
По мојот совет, црниот и длабок дом
220 на Тартар вчас го покри Крона старецот
сосе другари му. За таква услуга
господарот на бозите ми отплати
со вакви врли тешки наказанија.
А недовербата во пријателите
225 е она зло што власта ја придружува.
А што прашувате, за која причина
ме мачи, тоа веќе ќе го објаснам:
Штом седна тој на престолот од татка си,
на часот им поделува на бозите,
230 на сите разни чести, сè си наредил,
а ни да помисли на кутри смртни тој
ни еднаш, туку сакал да им сотре род
и друго сосем ново племе создаде.
И никој нему друг не му се спротиви;
235 сал јас се осмелив: ги спасив смртните
за да не паднат здробени и стигнат в Ад;
та затоа јас тргам вакви неволи:
да трпиш, боли, а да гледаш, жал ти е.
На смртните се сожалив, а самиот
240 за тоа милост не најдов, но свирепо
јас висам овде: призор неславен за Зевс.

На прашањето од Океанидите:

„да не си пошол ти и нешто потака?“

Прометеј одговара:

„Ги спасив смртните од смрт да треперат“

и додава понатака:

„Сум населил јас во нив слепи надежи;
а освен тоа огнот им го предадов,
што многу со него ќе најдат вештини.“

Океанидите, како и самиот Океан, кој исто така се појавува потоа на сцената, го советуваат Прометеја да му се покори за Зевса, а тој одбива и уште повеќе се возбудува. По долго молчење тој пак проговара и раскажува за своите добри дела што ги извршил и кон боговите а особено во полза на смртните:

- 435 „Не мислете, оти молчам јас од суета
и од тврдоглавост, но грижа духот мој
го јаде, што се гледам вака понижен.
А на богојве нови кој им поделил
друг освен јас, на сите, разни почести?
- 440 Но тука молчам; не сакам да зборувам
за познато. А чујте маки човечки
и како нив, што луди беа порано,
ги сторив мудри, обдарив со разум јас:
ќе кажам, не за да ги куда м луѓето,
- 445 но милоста на мојот дар да објаснам.
Имајќи очи тие и не гледаа,
не слушаа со уши, но на сеништа
од сеништа прилегајќи долгиот свој век
го минеа во неред слеп. Не знаеја
- 450 ни куќи сончани од плит да изградат,
ни дрводелие, но в мрачни пештери
ко вредни мравки под земја живееја.
И немаа знак јасен за да познаат
ни зима, нито пролет цветна мирисна,
- 455 ни плодно лето, туку сè работеа
безразборно, сè дури не им покажав
јас изгреви и заоди од ѕвездите;
а потем бројот, столбот на науките
им г' изнајдов и врските на буквите,
- 460 потсетникот на сите добри работи,
и трудот, мајката на занаетите.
Јас прв им впрегнав волови во јареми
да плугови им влечат ним и товари,
да смртните ги одменат в труд најтежок,

- 465 и в кола впрегнав коњи кротки смирени,
за сладок век на суетни богатници.
И никој друг не пронајде мореплови
со крилја платнени за смели морнари.
Иако вакви направи им најдов јас
470 на смртните, сам не можам да изнајдам
спас сега никаков од ова страдање . .“

На овие негови зборови хорот на Океанидите во лицето на хоровотката му забележува:

- „Ти трпиш тежок бол; се губи умот твој
и скита, како лекар лош што западнал
во болест; губиш дух и свест и не можеш
475 да најдеш лек со кој да се излекуваш.“

А Прометеј како во за^анес и не слушајќи ги нејзините зборови продолжува:

- „Слушајќи г’ останатото и повеќе
ќе се восхитуваш со мојте вештини
и средства што сум измислил; но најмногу
за болните што, лишени од лекови
480 за јадење, за пиење и мачкање,
умираа без лек, дур не им дадов јас
мешаници од разни благи лекарства
со кои болест секаква се лекува.
И многу начини за предвидување
485 им најдов: прв им открив, кој од сниската
е вистински, и гласој за нив нејасни
им објаснив и патни белези растолкував;
им г’ одгатнав летањето на птиците,
кој од нив среќни се а кои несреќни
490 и каква храна сака секоја од нив,
и какви им се љубовта, омразата
и нивните заеднички зближувања;
за мазноста и бојата на цревата,
што бозите од тоа претпочитаат;
495 за обликот на жолчката и дробот црн;
и краците ги спалив в лој завиткани
и колкот долг; ги внесов в тајна вештина
смртниците, и белези од пламења,
што нејасни им биле напред, објаснив.
500 за тоа еве толку јас! Кој ќе може
да каже дека пред мене ги пронашол
богатствата сокриени под земјата
од бакар, сребро, злато и од железо?
Друг никој знам, сем некој што се фали сам.
505 Со еден збор, запамети за секогаш:
Од Прометеј се сите људски вештини.

Малку време потоа на сцената се појавува и несреќната девојка Ио, што љубоморната сопруга на Зевс Хера ја беше претворила во крава заради симпатиите на Зевс кон неа, та ја натерала да скита по светот. Прометеј ѝ претскажува нејзе што уште има да доживее, откривајќи дека нејзин правнук во тринаесеттото колено, се мисли на Херакле, ќе дојде да го ослободи. Кога си отиде и Ио, се појавува гласникот на Зевс Хермес, кој бара од Прометеја да му ја открие тајната. Прометеј му одговара на Хермес со горчлива иронија:

- „А зборот му е торжествен, со гордост полн,
како што прилега за божји прислужник.
955 — Штом дојдовте на власт, си помислувате
на престол безгрижен. А не видов ли јас
кај паднале од онде два господара,
и трет, што ќе го видам царот сегашен
во најсрамен и најбрз пад? Но мислиш ли
960 от' имам страв од новите небесници?
Од сето тоа многу далеку сум јас.
А ти по патот по кој дојде врати се!
Не ќе чуеш што прашаш ништо од мене.“

На Хермесовите забелешки и остри зборови:

- „И порано со вакви исти дрзости
965 си дошол ти до овие мачилишта.“

Прометеј му одговара гордо и бестрашно, а наедно и предизвикувачки:

- „За твојта служба ова мое страдање,
знај јасно, не би го сменил! зашт' поарно
е, мислам, да ѝ служам јас на карпава
од што на отец Зевс да гласник верен сум.
970 На насилство со сила се одговара.“

На крајот Зевс фрла громови, земјата силно се затресува и карпата заедно со Прометеј пропаѓа во подземјето.

Тоа е во главни црти содржината на „Прикованиот Прометеј“.

*

Хесиод можел да ја даде првата идеја за Прометеј, но авторот на трагедијата ги издигнал особено моралната содржина и вредност на својот херој, правејќи од него божески претставител на човештвото и човечноста. На Прометеј му припадна првата улога во трагедијата; тој е присутен на сцената од почетокот до крајот на драмата. Споредните улоги, кои се секако помногубројни одошто во другите Ајсхилови трагедии, ги имаат Хефајст, Власта и Силата, Океан, Ио и Хермес, сите обележени со индивидуални карактерни црти, и на крајот хорот

на Океанидите. Ако драмата по однос на структурата можела да се смета за послаба од „Персијците“, тоа произлегува пред сè од самите околности на предметот: вистинската драма во „Прикованиот Прометеј“ се одвива во првата и последната сцена. Па сепак таа богато си го откупува овој свој недостаток со големината и тежината на ситуациите, со патетичната разновидност на песните, со трогателната епизода на Ио и со прекрасните и духовитите реплики на Прометеј.

*

Обично се мисли дека трагедијата „Прикованиот Прометеј“ била само еден дел, и тоа најчесто првиот, од трилогија, по која следела драмата „Ослободувањето на Прометеј“, а како трета се зема „Огноносецот Прометеј“. За последнава мнозина мислат дека била прва во трилогијата, а дека „Ослободувањето на Прометеј“ била последна. Треба веднаш да забележиме дека покрај овие три трагедии со мотив од митот за Прометеј, како што ги бележи и каталогот *Mediceus*, само со друг редослед (1. „Прикованиот Прометеј“, 2. „Прометеј огноносец“ и 3. „Ослободување на Прометеј“), во сочуваната кратка содржина на „Персијците“ се спомнува како четврто дело од тетралогијата и еден „Прометеј“. За овој се мисли дека бил сатирска драма и дека полниот наслов му гласел *Prometheus pyrkaeus* („Прометеј потпалувач на огнот“).

Еден број учени мислат дека *Prometheus pyrphoros* („Огноносецот Прометеј“) од каталогот и *Prometheus pyrkaeus*, како што гласи насловот на драмата на две места кај полихисторот Полидевк (Полукс), е истата сатирска драма од спомнатата тетралогија во која трите трагедии биле „Финеј“, „Персијци“ и „Главк потниски“. Според тоа во вистинската *Prometheia* би влегувале само две трагедии *Prometheus desmotes* („Прикованиот Прометеј“) и *Prometheus lyomenos* („Ослободувањето на Прометеј“) и дека би се работело за „дилогија“ а не трилогија (вака мислел германскиот филолог Фоке). Оваа хипотеза дошла поради отсутноста на насловот *Prometheus pyrkaeus* во каталогот *Mediceus*, но советскиот филолог Јархò добро забележил дека во каталогот отсуствуваат и други наслови (како на пр. „Главк потниски“, „Финеј“), дека не би можел каталогот да биде последна инстанца, кога од друга страна во него има и еден наслов *Phrygioi* (покрај *Phryges*), кој не е познат од ниедно друго место и кај кого секако се работи за повторен и модифициран наслов од познатиот *Phryges* (Фригијци“). Според тоа сосем е веројатно дека сатирската драма *Prometheus pyrkaeus*, од која се сочувани и неколку фрагменти, отпаднала од каталогот и не е идентична со *Prometheus pyrphoros*.

Сепак, значи, имаме 4 драми со тема од митот за Прометеј: *Prometheus desmotes*, 2. *Prometheus lyomenos*, 3. *Prometheus pyrphoros*, кои образувале, по секоја веројатност, трилогија, и 4. *Prometheus pyrkaeus*, како сатирска драма, веројатно идентична со насловот *Prometheus* од кратката содржина (*hypothesis*) на „Персијците“.

*

Време е да се прашаеме: дали во случајов на *Prometheia* може да се зборува за тетралогија, како што тоа го прави советскиот филолог С. И. Радциг. Кога се знае дека Ајсхил е зачетник на тетралогијата и дека имено тој најчесто ги здружувал трагедиите по три заедно и на крајот од трилогијата им додавал и по една сатирска драма како четврта, која и не морала да биде од истиот круг на митови, не е без основа да се верува дека и во циклусот На Прометеј, кој на Ајсхил му бил сосема близок, имаме една тетралогија. С. И. Радциг овде не ја спомнува сатирската драма *Prometheus pyrrhaeus*, но мисли дека во тетралогијата *Prometheia* имало сатирска драма која ни останала непозната.

Нашето познавање на Ајсхиловата драматургија, на неговиот јазик и стил, на неговата версификација, метрика и театарска техника, како што може да се види и суди според она што ни е сочувано од неговиот величествен опус, кој броел околу деведесет драми од кои останале цели само 7, а од другите само бедни остатоци, сосем е слабо. Ние не знаеме какви сè комбинации правел првиот вистински трагичар при составувањето на своите трилогии, одн. тетралогии: дали не комбинирал понекоја трагедија или сатирска драма во две или повеќе трилогии одн. тетралогии.

Во врска со хипотезата на С. И. Радциг нека ни биде допуштено да направиме еден чекор понатаму. Јас верувам дека сатирската драма во тетралогијата *Prometheia* можела да биде *Prometheus pyrrhaeus*, не влегувајќи во тоа дали е таа идентична со драмата *Prometheus* што е спомната како четврта во резимето (*hypothesis*) на „Персијците“.

*

Останува главниот проблем што го поставиле неколку германски филолози од минатиот век и што дефинитивно го разработил познатиот В. Шмид: Дали е „Прикованиот Прометеј“ автентично дело на Ајсхил?

Уште во почетокот на нашето предавање спомнавме дека јазикот, стилот, метриката, театарската техника и религиските гледања во „Прикованиот Прометеј“ се разликуваат од оние во другите Ајсхилеви трагедии. Има некои детали од сценската техника кои не се согласуваат наполно со она што го знаеме за Ајсхиловата драма. Аристотел во својата „Поетика“ пишува дека Ајсхил прв го вовел на сцената вториот глумец и ги намалил хорските партии. Но, во „Прикованиот Прометеј“, уште во почетокот, на сцената се појавуваат тројца, одн. четворица: Хефајст, Кратос (Власта), Биа (Силата) и Прометеј, иако во дијалогот учествуваат само Кратос и Хефајст, а Биа и Прометеј во првата сцена не проговараат ни збор; впрочем Биа се оддалечува заедно со Кратос и Хефајст без да прозборила и за сето време била само обичен статист. Случајот со Прометеј е потешок, зашто тој во втората и сè до последната сцена активно учествува во дијалогот. Со право се мисли дека

делото не можело да се изведува на сцена без употреба на третиот глумец. И во метриката на „Прикованиот Прометеј“ не е сè како во другите Ајсхилови трагедии, особено во хорските партии, кај што уште Вестфал (во средината на минатиот век) забележил разни отстапувања од Ајсхиловата метричка техника. Сите тие разлики ги тераа филолозите да се замислат и побараат одговор за нив. Едните мислеа дека ова се должи на времето кога била драмата написана, а тоа не можело да биде пред шеесеттите години на V-иот век пред н.е., кога Ајсхил можел да претрпи и некои влијанија од неговите помлади партнери, на пр. од Софокле кој го вовел на сцена и третиот глумец. Другите помислуваа на евентуални подоцнежни интервенции, одн. поправки на Ајсхиловиот текст. Еден дошол на идеја да претпостави дека во „Прикованиот Прометеј“ можеби се работи за поправено издание на делото што го извршил по смртта на Ајсхил неговиот син Евфорион, исто така трагичар.

Сепак најдалеку отишол пред малку спомнатиот В. Шмид, кој уште при подготвувањето на шестото издание на „Историјата на грчката литература“ од В. фон Христ заклучил дека „Прикованиот Прометеј“ во формата во која е дојден до нас не може да биде написан од Ајсхил. Тој утврдил дека само почетокот на трагедијата — прологот — може да биде автентичен, а дека сите други партии доживеале силни преботки. Во своето издание на прирачникот на грчката литература дефинитивно го отфрлил „Прикованиот Прометеј“ од списокот на Ајсхиловите трагедии и му даде место во третиот том на прирачникот под главата III „Трагедијата под влијание на софистиката и реториката“ (стр. 281 — 308). Во овој прирачник ги искористил сите резултати до коишто дошол во својата студија за „Прикованиот Прометеј“ (*Untersuchungen zum Gefesselten Prometheus*), објавена во *Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft* 9 (1929). Според него најубавата и најхуманата трагедија не е од Ајсхил, ами од некој анонимен софист. В. Шмид не е некое непознато име во класичната филологија; напротив тој е еден од најеминентните специјалисти за грчката литература. Туку, и покрај тоа, ретко кој би можел да се согласи со неговите заклучоци. Со него не се согласуваат најдобрите познавачи на грчката трагедија и на Ајсхил, ни М. Пол:нц, ни А. Лески, ни Ж. Меотис, ни Џ. Томсон ни В. Јархџ.

Во докажувањата на В. Шмид има и противречности и нелогичности. Ако и В. Шмид тврди и докажува дека *Prometheus pyrrhaeus* и *Prometheus pyrrhoros* се иста драма, да го земеме само овој мал детаљ, главно поради тоа што *Prometheus pyrrhaeus* го нема во списокот на Ајсхиловите драми во *Mediceus*, тогаш би можело да се забележи дека заклучокот е донесен пребрзано и површно, како што покажа В. Јархџ. А во желбата да ја одбрани својата теза за неавтентичноста на „Прикованиот Прометеј“, тој заборава дека големиот судир меѓу Прометеј и врховниот бог на Олимп укажува точно на Ајсхилов стил и характер. Големината на борбата и тежината на казната што ја издржува Прометеј без да поткликне пред заканите на Зевс, што ги пренесува не-

говиот гласник Хермес, Прометеевиот бестрашен и херојски одговор, целата онаа крајно трагична ситуација покажува дека оваа трагедија е дело на силен драматург и голем поет каков што е Ајсхил. Тоа што во „Прометеј“ нема вистинска драма, не е доказ дека делово не е автентично, зашто вистинска драма и нема без заплет, а Ајсхиловите драми главно се такви. Ако уште Аристотел во својата „Поетика“ забележил дека трагедиите Форкиди и Прометеј (обете од Ајсхил) спаѓаат во таканаречените „прости“, т. е. *драми без зайлей* и ако меѓу Ајсхиловите трагедии Аристотел не нашол ни една „најубава“ (*kallistē tragōidia*), каква што е на пр. Софокловиот Цар Ојдип, значи дека навистина тие и не се одликувале со онаа драматичност каква што ја имаат Софокловите и Еврипидовите трагедии. Точно поради оваа своја оценка и е Стагираинот сериозно критикуван од современиот француски специјалист на античната драма и естетика Ж. Меотис, зашто Аристотел не можел да ја согледа големината и силината на Ајсхиловите гениј. А зарем непокорната природа на Прометеј, неговата борба против „младиот олимписки господар“ Зевс, против неговата тиранија, не е во склад со природата и характерот на бестрашниот борец од Маратон и Саламина за слободата на неговиот град против персиското господство. Кога се зборува за тиранијата на Зевс и за страдањата на несреќната Ио, и без да сакаме се потсетуваме на првата младост што Ајсхил ја проживеал под тиранијата на Пејсистратовите синови, особено на оние тешки години од владеењето на Хипија по убиството на неговиот брат Хипарх. Јас лично не верувам дека во борбата на Прометеј против сесилиниот „тиранин“ Зевс би можело да се прави алузија на сиракуските тирани, кај коишто Ајсхил бил одлично примен и кај што ги минал и последните години на својот живот, зашто се знае дека тој умрел и бил закопан во Гела на Сицилија. Се мисли дури дека и надгробниот натпис си го составил сам. И во него Ајсхил не кажува ни збор за своите успеси на литературно поле, иако на драмските натпревари во Атина тринаесет пати бил прогласен за победник. И тука тој ја спомнува битката на Маратон:

„Ајсхила Евфорионов Атињанин овдека гробот
в Гела по смртта го скри, во житородниот крај;
а маратонскиот лаг нека каже за славната смелост
и долгокосиот Мед кога го запозна в бој.“

Кога се решив да зборувам за овој толку третиран проблем, сакав да укажам пред сè на онаа страна од проблемот која во нашите југословенски учебници, прирачници на грчката и воопшто на античната литература, останала до денес незасегната. Ако некои наши филолози сметаат или сметаат дека овие критики не го заслужуваат нашето внимание и дека најдобриот одговор во такви случаи, а со тоа и најдобра одбрана на Ајсхил и на неговиот „Прикован Прометеј“ би било премолчувањето на проблемот, секако грешат, зашто молчењето не значи ни критика ни одбрана.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. *Aeschyli Fabulae* cum lectionibus et scholiis codicis Medicei et in Agamemnonem codicis Florentini, ed. N. WECKLEIN, Pars I: Textus. Scholia. Apparatus criticus. Berolini, apud S. Calvary eiusque socium, MDCCCLXXXV (= 1885) pp. 2 — 59;
2. *Aeschyli Tragoediae*, iterum edidit Henricus WEIL, Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, MCMX;
3. *Aeschyli Tragoediae*, recensuit Arturus SIDGWICK, Oxonii, e typis Clarendonianis, 1902;
4. *Aeschyli et Sophoclis Tragoediae et fragmenta* (Graece et Latine cum indicibus), Parisiis, Firmin Didot et sociis, s. a.;
5. *Aeschyli septem quae supersunt tragoediae*, recensuit Gilbertus MURRAY, editio altera, Oxonii, e typographeo Clarendoniano, 1960;
6. *Aeschylus*, with an English Translation by Herbert Weir SMYTH, I (The Loeb Classical Library), London, William Heinemann Ltd. — Cambridge, Mass. Harvard University Press, MCMLXIII;
7. *Eschyle*, tome I (Les Suppliantes — Les Perses — Les Sept contre Thèbes — Prométhée enchaîné), texte établi et traduit par Paul MAZON, 6e édition revue et corrigée. Paris, „Les Belles Lettres“, 1953;
8. *Aristophanis Comoedias* edidit Theodorus BERGK, vol. II, Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, MCMVII;
9. *Aristophanis Comoediae*, recognoverunt . . . F. W. HALL — W. M. GELDART, Tomus II, Oxonii, e typographeo Clarendoniano, MCMVII;
10. *Hésiode* (Théogonie — Les Travaux et les Jours — Le Bouclier). Texte établi et traduit par Paul MAZON. Paris, „Les Belles Lettres“, 1951;
11. *Lexicon Aeschyleum*, edidit Guilelmus DINDORFIUS, Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, MDCCCLXXIII;
12. ЕСХИЛ — СОФОКЛЕ — ЕУРИПИД, Одабране трагедије, превели с оригинала Милош Н. Ђурић и Никола Т. Ђурић. Предговор написао Милош Н. Ђурић. Београд, „Просвета“, 1948;
13. ЕСХИЛ, ПРИКОВАНИЈАТ ПРОМЕТЕЈ, превеле в стихови д-р Александар Ничев, София 1962;
14. ARISTOTELES ΠΕΡΙ ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ, mit Einleitung, Text und Adnotatio critica, exegetischem Kommentar, kritischem Anhang und Indices, Nominum Rerum, Locorum von Alfred GUDEMAN, Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter & Co., 1934;
15. *TRAGICORUM GRAECORUM FRAGMENTA*, rec. Augustus NAUCK (Supplementum adiecit Bruno SNELL), Hildesheim, G. Olms, 1964;
16. *TRAGICAE DICTIONIS INDEX* spectans ad Tragicorum Graecorum Fragmenta ab Augusto NAUCK edita, Hildesheim, G. Olms, 1962;
17. *Bapp, K., Prometheus* (во Mythol. Lex. III, s. v., pp. 3032 ss.);
18. *Bergk, Th., Griech. Literaturgeschichte*, III. Bd. (aus dem Nachlass herausgegeben von Gustav Hinrichs), Berlin, Weidmann, 1844;
19. Bernhardt G., *Grundriss der griech. Litteratur* II. Teil, 2. Abt., Halle, E. Anton, 1872;
20. Bradač, Dr. Fran, *Postanek in razvoj drame*, I. del: Tragedija, Ljubljana 1931;
21. Christ, Wilhelm, *Geschichte der griech. Litteratur*³ (во Handbuch der klass. Altertumswissenschaft, herausgegeben von Dr. Iwan von Müller, VII. Bd.), München, C. H. Beck, 1898;
22. Christ, Wilhelm von, *Geschichte der griech. Litteratur* (unter Mitwirkung von Otto Stählin . . .) bearbeitet von Wilhelm Schmid, I. Teil: Klassische Periode der griechischen Litteratur, 6. Auflage, München, Oskar Beck, 1912 (тоа е всушност 6. издание на претходно цитираниот Милеров прирачник);
23. Croiset, Alfred & Maurice, *Histoire de la littérature grecque*, tome 3-ème Période Attique: Tragédie — Comédie — Genres Secondaires, par Maurice Croiset, 3-ème édition, Paris, E. de Boccard, 1935;
24. Dieterich, A., *Aischylos* (во PW RE, s. v., I Bd., 1893, pp. 1065 ss.);

25. Ђурић, Милош Н., *Исцлорифа хеленске књижевности* Београд, „Научна књига“ 1951 (Глава XXVI Есхил, стр. 275—292);
26. Ђурић, Милош Н., *Исцлорифа хеленске епике*, Београд 1961 (стр. 85 инн.);
27. Finlay, John H., *Pindar and Aeschylus*, Cambridge Mass., Harvard Univ. Press 1955 (особено стр. 220—233);
28. Fraenkel Eduard, *Vermutungen zum Aetna-Festspiel des Aeschylus* (во шведското списание) „Eranos“, vol. LII fasc. 1—2, Upsaliae — Hauniae, 1954, pp. 61—75);
29. Geffcken, Johann, *Griech. Literaturgeschichte* Bd. I, Heidelberg, C. Winter, 1926 (заедно со „Anmerkungen“, излезени истата година кај истиот издавач);
30. Gruppe, Otto, *Griech. Mythologie und Religionsgeschichte* (во Hdb. d. Altertumswiss., Bd. V 2), München, C. H. Beck, 1906;
31. Gudeman, Alfred, вид. напред под Aristoteles ΠΕΡΙ ΠΟΙΝΤΙΚΗΣ;
32. Herington, C. J., *A Study on the Prometheus* (во канад-кото списание „Phoenix“, Vol. XVII, 1963, pp. 180 — 196 и 236 — 243);
33. Herington, C. J., *Aeschylus in Sicily* (во Journal of Hellenic Studies, Vol. LXXXVIII, 1967, pp. 74 — 85);
34. Hermann Godofredi *Opuscula* Vol. II, Lipsiae, G. Fleischer, 1827 (вид. ја статијата „De compositione tetralogiarum tragicarum“,) pp. 306 ss;
35. Ярко В., *Эсхил* Гос. изд. художественной литературы, Москва 1958;
36. Kitto, H. D. F., *Greek Tragedy* (A Literary Study), London, Methuen & Co. Ltd. 1939 (pp. 32 — 114 и особено 55 — 64);
37. Klein, J. L., *Geschichte des griech. und röm. Dramas*, I. Bd., Leipzig, T. O. Weigel, 1874 (pp. 184 — 305 и особено 236 — 254);
38. Kohan, P. S., *Istorija stare grčke književnosti* (српскохрватски превод од руски, изд. во), Sarajevo, „Veselin Masleša“, 1959;
39. Körte, A., *Das Prometheusproblem* (во Neue Jahrbücher für das klass. Altertum, 1920);
40. Kranz, Walther, *Geschichte der griech. Literatur*, Leipzig, Dieterich, s. a.
41. Kraus, W., *Prometheus* (во PW RE, s. v., XXIII. Bd. pp. 653 — 702);
42. Lesky, Albin, *Die griech. Tragödie*, Stuttgart — Leipzig, A. Kröner, 1938;
43. Lesky, Albin, *Geschichte der griech. Literatur*, Bern, Francke, 1957/58 и второ издание кај истиот издавач од 1963. година;
44. Лосев — Сонкина — Тимофеева — Черемухина, *Греческая трагедия*, Москва 1958 (стр. 43—102 и особено 47—54);
45. Лосев — Сонкина — Тахо — Годи — Тимофеева — Черемухина, *Античная литература*, Москва 1963 (особено стр. 75—92);
46. Méautis, Georges, *Eschyle et la trilogie*, Paris, B. Grasset, 1936;
47. Musić, Dr. August, *Povjest grčke književnosti*, Dio prvi, Zagreb, „Matica Hrvatska“, 1893;
48. Pohlenz, Max, *Die griech. Tragödie* (заедно со „Erläuterungen“, Leipzig — Berlin, B. G. Teubner, 1930; 2. издание 1954. година);
49. Радциг, С. И., *История древнегреческой литературы*, Издат. Московского Университета, 1959 (Изд. 2-е перераб. и дополн.);
50. Schmid — Stählin, *Geschichte der griech. Literatur*, I. Teil: Die klassische Periode der griech. Literatur von Wilhelm Schmid, 3. Band, München, C. H. Beck, 1940; (излезено во прирачникот Hdb. der Altertumswiss. од Walter Otto, VII 1. 3);
51. Sinclair, T. A., *A History of Classical Greek Literature from Homer to Aristotle*, Routledge & Kegan Paul Ltd., 1949;
52. Sinko, Tadeusz, *Zarys literatury greckiej*, tom I, Warszawa 1959;
53. Соболевский — Горнунг — Гринберг — Петровский — Радциг, *История греческой литературы*, том I, Издат. Академии наук СССР, Москва—Ленинград, 1946 (глава XXI, обработена од С. И. Радциг, стр. 307—341);
54. Thomson, George, *Aeschylus and Athens*, (A Study of The Social Origins of Drama), London, Lawrence & Wishart, Second Edition 1946;
55. Тронский, И. М., *История античной литературы*, издание 3-е исправленное, Учебно-педагогическое издат. Минист. Просвещения РСФСР, Ленинград, 1957 (спор. српскохрватскиот превод од М. Kravar: *Povjest antičke književnosti*, Zagreb, „Matica hrvatska“, 1951, направен по руското издание од 1946. година);
56. Vandvik, Eirik, *The Prometheus of Hesiod and Aeschylus*, Oslo 1943.
57. Wilamowitz—Moellendorff, Ulrich von, *Aischylos* (Interpretationen), 1914, (pp. 130 ss.);

LE „PROMÉTHÉE ENCHAÎNÉ” FAISAIT-IL PARTIE D'UNE TÉTRALOGIE

(Autour du problème de savoir si Eschyle est l'auteur de la tragédie „Prométhée enchaîné”)

(Résumé)

Dans le présent discours inaugural, l'auteur discute les deux problèmes formulés dans le titre même du discours, à savoir :

1° si la tragédie „Prométhée enchaîné” faisait partie d'une tétralogie „Prométhée” (Προμηθεΐα), et

2° si Eschyle est l'auteur du „Prométhée enchaîné”.

L'auteur croit que le problème est actuel toujours, étant donné que maints manuels et précis d'histoire de la littérature grecque ne disent pas un mot à ce sujet.

L'hypothèse que le „Prométhée enchaîné” constituait avec deux autres pièces : „Prométhée délivré” (Προμηθεὺς Λυόμενος) et „Prométhée porteur de feu” (Προμηθεὺς Πυρφόρος) une trilogie, est aujourd'hui, pour ainsi dire incontestable. Cependant, il y a une hypothèse moins connue, avancée par le savant soviétique S. I. Radcig, selon laquelle la tragédie citée d'Eschyle aurait fait partie d'une tétralogie, c. à. d. que, outre les pièces déjà citées comme parties de la trilogie, il y avait une quatrième pièce qui serait un drame satyrique resté inconnu. L'auteur du présent discours croit que la quatrième partie de la tétralogie supposée pouvait être le drame satyrique „Prométhée allumeur de feu” (Προμηθεὺς Πυρκαεὺς) dont nous avons quelques fragments. Il laisse à part la discussion du problème si le drame satyrique „Prométhée”, appartenant au groupe tétralogique avec Phinée, les Perses et Glaucos de Potnies, devait être identifié avec „Prométhée allumeur de feu”. L'auteur est d'avis que le Προμηθεὺς Πυρφόρος et le Προμηθεὺς Πυρκαεὺς représentent deux pièces authentiques différentes, deux parties de la même tétralogie. Il souligne qu'une solution plus précise du problème n'est pas encore possible, vu que tous les détails concernant l'origine de la tétralogie et la pratique d'Eschyle sur ce point-ci restent obscurs.

L'autre problème qui est plus important, c'est celui de l'authenticité du „Prométhée enchaîné”, étant donné que l'éminent savant allemand W. Schmid a essayé, il y a quelques dizaines d'années, de prouver que l'auteur du „Prométhée enchaîné” n'est pas Eschyle mais un sophiste anonyme de la fin du V-ème ou du début du IV-ème siècle avant n. è. L'auteur du présent discours plaide, en partant du fait qu'un nombre remarquable de manuels de littérature grecque ne disent rien sur ce problème, pour un traitement de celui-ci et se déclare pour l'authenticité du drame eschyléen qui, durant toute l'antiquité, ne fut jamais mise en doute.

ХАРАЛАМПИЕ ПОЛЕНАКОВИЌ

Академик ХАРАЛАМПИЕ ПОЛЕНАКОВИЌ

Роден е во Госипивар 1909, дипломирал на Филозофскиот факултет (југословенски литература) во Скопје 1934 год. и докторирал во Загреб 1939 год. Од 1956 год. е редовен професор на Филозофскиот факултет во Скопје. Дойсен член на САНУ.

Има дадено бројни трудови во областа на изучувањето на старата и новата македонска литература, како и народната книжевност и балканистиката.

СРПСКАТА ГРАЃАНСКА ПОЕЗИЈА ВО МАКЕДОНИЈА ВО XIX ВЕК

Од моите истражувања на врските меѓу македонската книжевност и останатите, а пред сè, јужнословенските книжевности, во овој мој труд се задржувам на изнесувањето на дел од српско-македонските книжевни врски, конкретно задржувајќи се на присуството на таканаречената српска граѓанска лирика во Македонија во текот на минатото столетие.

1

За присуството на српската граѓанска поезија кај нас во минатиот век имаме сведоштво: во низа македонски народни песни, што настанале под упливот на српската народна поезија, потоа дел од српската граѓанска лирика е запазен во неколку ракописни текстови, пишувани во минатиот век во разни македонски градови, пред сè во Прилеп и во Велес.

За присуството на српската граѓанска лирика во Македонија говореле и некои македонски собирачи на народни умотворби, како што се Константин Миладинов и Марко К. Цепенков.

Прашањето за врските на српската со македонската поезија го разгледувале во свои научни прилози: Коста Дошен, Блаже Конески, Ѓорѓи Киселинов и јас, патем, во две свои студии за македонската народна поезија.

2

Со српската книга и просвета се поврзани почетоците речиси на сите македонски книжевни трудбеници во XIX век, особено кога се работи за оние што дејствувале до средината на седмата деценија на минатиот век. Инаку тоа и не можело да биде. Во часот кога повеќето од македонските интелектуалци се ослободувале од елинистичките културни упливи, на Балканот единствена слободна земја словенска била Србија, и кон неа беа свртени погледите на сите Јужни Словени, вклучувајќи ги, пред сè, оние што се наоѓаа под турското ропство.

Познато е дека покрај дел од српскиот народ, што се наоѓаше под турската доминација, и Македонците и Бугарите со кнежевината

Србија одржувале доста живи економски, културни и политички врски. Во Србија постојано оделе наши луѓе на работа, по трговија, на школување; минувале низ Србија кога трговските патишта ги воделе кон Европа, каде немало македонски луѓе имале свои трговски кантори, учествувајќи во размената на трговските стоки меѓу Балканот и Средна Европа.

Не е, ми се чини, особено потребно да се истакнува дека во удирањето на темелите на новата српска држава, што израснувала во почетокот на минатото столетие, учествувале низа наши луѓе, кои се истакнале на полето на дипломатијата, како и на војното поле и во економскиот живот на Србија. Имињата на Петар Ичко и на Чардаклија, како и тие на „Цинцар Јанко од Орида града“ и низа други борци и дипломати се само имињата на едни од поистакнатите градители на новата српска држава.

Од архивите во разни србијански градови, и особено од Државниот архив на Србија во Белград, се гледа како од Македонија, во првите неколку децении од минатиот век, кон Србија течела една непресушна река од наши луѓе од сите краишта на Македонија, која од Алексинец, каде била границата, се разлежала по цела Србија, особено оставајќи дел од себе во Белград, Крагуевац, Крушевац, Шабац, Смедерево и по други места на Србија.

Наши луѓе во ова време оделе и во областите на денешна Војводина, привлекувани од изгледите за добро запослување и поддржувани од своите роднини, што се преселувале во јужните области на Австрија и Унгарија, започнувајќи со времето на селидбата на патријархот Чарноевиќ, а по пропаста на обидот на Балканот да се ослободат христијаните од турското ропство, и по неуспешно завршеното востание на македонските рудари на чело со Карпош.

При крајот на XVIII век и во текот на следното столетие сме имале и такви појави од Србија, од областите на денешна Војводина, од Хрватско и од Босна и Херцеговина луѓе да патуваат по Македонија заради трговија. Да се сетиме на некои примери: оној што го споменува познатиот хрватски просветителски писател Матија Антун Рељковиќ, којшто во своето дело „Сатир или дивји човиќ“ своите Славонци ги испраќа во Македонија по трговија, за набавка на добиток, или случајот со робустниот трговец од далечната Сент Андреја, недалеку од Будим Пешта, господарот Софра Кириќ од познатиот роман на српскиот романописец Јаков Игњатовиќ „Вечниот младоженец“. Кога С. Кириќ дошол во Македонија тој во Битола — од каде веројатно неговиот татко или дедо и потекнувале — „купил многу салфијанска кожа“. Во Битола господарот и трговецот Кириќ имал секако можност да ужива во македонската и турската песна, но, претполагам, дека имал можност и да го извие својот баритон пеејќи некоја песна, што била популарна меѓу српските трговци, како што е таа: „О кто, кто Николаја љубит“, а која влегува во репертоарот на таканаречената српска граѓанска лирика.

Српската книга, вклучувајќи ја тука и српската граѓанска лирика, кај нас ја внесувале наши луѓе што престојувале подолго време или биле на минување низ Србија и низ денешните области на Војводина за Европа. При враќањето дома нашите „купци“ и луѓето што работале „Преко“ или во Србија, или се школувале таму, меѓу другото, ја внесувале и српската книга, а мнозина и српската песна, што беа ја научиле.

Во времето на првата половина на XIX век од Србија и од пречанските области биле ангажирани од страна на нашите трговци низа српски учители и учителки, кои со себе, покрај српскиот наставен јазик, носеле и разновидна школска и белетристичка литература.

И луѓето како што беше спомнатиот сентандрејски трговец Софра Кирик, можеле да одиграат извесна улога во пренесувањето на српската книга во Македонија. Како што е установено, врз база на документи, од Србија во Македонија организирано е внесувана разновидна школска и друга литература.¹ Познатиот наш преродбеник Јордан Џинот повеќепати патувал во Белград и оттаму донесувал на стотници школски текстови за своето училиште во Скопје и за училиштата во Скопско, не заборавајќи при тоа да се снабди и со друга литература и со книжевни и научни списанија. Познато е од неговата преписка со Друштвото српске словесности, дека имал намера својот правопис да го дотера спрема српскиот.² Џинот дури собирал претплатници на некои драмски дела од српската литература.³ „Главниот двигател“ на преродбата во Охридско, Прилепско и Кукушко, како што е наречен од современите Димитрија Миладинов, по едногодишниот престој меѓу Србите (во Мостар, Сараево, Сремски Карловци и Белград), преродувајќи се на полно, при враќањето во Македонија, како учител во Прилеп, покрај воведувањето настава на мајчин јазик, предава и старословенски и српски јазик. За своите наставни потреби се служи со српски учебници (буквари, читанки) и песнарки, што ги донел од Србија. Од пишувањето на неговиот биограф, поетот Рајко Жинзифов, дознаваме дека Д. Миладинов му дал иницијатива на еден тамошен граѓанин да започне со набавување книги од Белград и од Цариград.⁴ И кога почнал да се воведува народниот јазик по школите во Струга и Охрид, српските буквари и читанки — што ги набавиле Д. Миладинов

¹ Д-р Климент Џамбазовски, Културно-општествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX век, Скопје, 1966;

² Х. Поленаковиќ, Кореспонденцијата на Јордан Хаџи Константинов—Џинот со Друштвото српске словесности, Скопје, 1955, 10;

³ Х. Поленаковиќ, Драмските обиди на Џинот, Современост, 1952, бр. 7—8 стр. 18 од сепаратот; претплатници на еден историски роман, „Опсада Севастопоља“ од А. Д. Ван Бурен—Шеле, во 1857 г. од Прилеп собирале Димитрије Миладиновиќ и Ксенофон Зинзифовиќ, (да се види спомнатиот труд на К. Џамбазовски, стр. 35 забелешка бр. 76);

⁴ Рајко Жинзифов, Публицистика, I, Софија, 1964, 46;

и охридскиот митрополит — ја одиграле важната улога во прифаќањето на словенската писменост. Во Белград ќе одат наши луѓе и за набавка на печатарски материјали, како што е случајот со печатницата на даскал Камче од Ваташа, односно некои таму и ќе печатат свои дела. Неухотот на Кирил Пејчиновиќ со обидот во Србија да го напечати своето „Утешение грешним“ не ги обесхрабри другите наши луѓе таму да печатат свои дела. За тоа се сведоштво печатените дела на Јоан Димитриевиќ Охридјанин, на Ѓорѓи Пулевски, на Григор Прличев и низа други писатели и дела.

Во таквото комуницирање од Србија во Македонија продира и таканаречената граѓанска лирика.

4

Од досега утврдените работи се гледа дека, во репертоарот на српската граѓанска лирика, значајно место им припаѓа на оние текстови во кои се пее за разни личности, херои на христијанската црква: за Христа, Богородица, св. Никола; потоа за св. Ѓорѓија, за Алексија човекот божии. Последниве две личности особено станале популарни преку книжевните обработки на легендите за овие двајца идеални борци, така што и во народното творештво наоѓаме преработки од уметничката литература.

Поголем дел од ваквите песни кај нас биле препишувани од популарната Песнарка печатена од Дамњан Каулици кај Курцбека во Виена во 1790 и препечатена во Будим 1804 година, како што тоа го констатирале Остојиќ и Ѓоровиќ во предговорот на нивната книга за српската граѓанска лирика, каде што ги утврдуваат изворите на делот од српската граѓанска лирика.⁵

Покрај овој извор сличната поезија, што била во употреба кај нас во минатото, се препишувала и од разни печатени катавасии, осмогласници и слична литература.⁶

Еве неколку примери од ваквата поезија:

„Вси јазици восплештите руками,
Јако Христос избавител јест с нами . . .“⁷

како што гласат првите стихови од песната запазена во еден кумановски ракопис од XIX век, што сега се чува во Народната библиотека во Белград.

Во еден друг ракопис од средината на минатото столетие, што се чува во Народната библиотека во Софија⁸, а е пишуван во Велес,

⁵ Тих. Остојиќ и В. Ѓоровиќ, Српска граѓанска лирика XVIII века. Из старих песмарица, Београд — Ср. Карловци, 1926, XVII;

⁶ Др. Јов. Хаџи Васиљевиќ, Просветне и политичке прилики у јужним српским областима у XIX веку (До српско-турских ратова 1876—78), Београд, 1928, 172; 174;

⁷ Кумановскиот ракопис, од заоставштината на Јован Хаџи Васиљевиќ, се чува во Народната библиотека во Белград, сигн. Р. 117;

⁸ Б. Цонев, Опис на славјанските ръкописи в Соф. нар. библиотека II, 172;

се наоѓаат песните за „Рождество Христово“ (Слава во вишњих Богу — воспевајте људие), за „Ново лето“ (Предвечни родилсја по лети, — Восхотел земљу просветити. . .), за „Воскресение Христово“ (Веселтесја, радујтесја вси верни — Јако Христос избавител јест с нами . . .). Овие песни ги содржи Песнарката на Д. Каулици, а тие се наоѓаат и во разни песнарки од српската граѓанска лирика, како што е тоа констатирано во предговорот на спомнатата книга на Остојик и Ќоровик.

Во еден друг ракописен зборник од XVIII век се наоѓа често среќаваната песна и во ракописните српски песнарки, песната за смртта: „Песна смерти“. Почетните стихови на оваа песна Б. Цонев вака ги објавил: „Оле смерти, горка ми еси, — горка ти еси о како ја днес умирају и от живот се разлучају . . .“⁹ и тие се доста слични на оние од песната објавена кај Остојик — Ќоровик, стр. 48—49.

Во еден ракопис од Скопје од 1830 година, кој му припаѓал на некој поп Ѓорѓија, препишана е од некаква катавасија, или од Песнарката на Дамњан Каулици песнава:

Здравствуйте вси на многаја лета, лета, лета, лета.¹⁰

Спомнав дека многу популарни биле легендите за св. Ѓорѓија и аждерот и таа за Алексија човекот божии. За Алексија човекот божии постои обработка, што ја испеал српскиот писател од крајот на XVIII и првата четвртина на минатиот век Викентие Ракиќ. Книгата на Ракиќ била многу популарна и во Македонија и досега се опишани, или спомнати, над десетина преписи, што настанале во разни места на Македонија уште во првата половина на минатиот век. Во ракописниот оддел на Катедрата за историја на книжевноста на народите на СФРЈ при Филозофскиот факултет има неколку преписи од ова дело дадени на мијачки дијалект. И тоа не е сè. Во зборникот на рускиот историчар и фолклорист И. С. Јастребов¹¹ од мијачкиот крај е забележана народната песна за Алексија, во која се пее:

Шчо ми беше цара Ефимијана,
Ми немаше никакво чеденце,
Нито женско, цара, нито мошко,
На ден ставјат по три софри леба.
Даде му бог едно мошко дете,

Го крстие сина Алексија . . .“ И така натаму се изнесува возбудливата историја на Алексија, историја што го поттикнувала и самиот Максим Горки, за да се зафати со пишување.

Кога станува збор за Ракиќа треба да се спомене дека и другите негови дела биле многу читани во Македонија и препишувани. Важно е да се спомене и фактот оти првиот книжевник во новата македонска

⁹ Б. Цонев, Спомнато дело, II, бр. 686;

¹⁰ Ѓ. Х. Василевски, Спомнато дело, 261;

¹¹ И. С. Јастребов, Обычаи и песни Турецких сербов (в Призрене, Ипек, Мораве и Дибре), С.—Петербург, 1886, 227;

книжевност, Јоаким Крчовски се јавува како еден од првите македонски преведувачи од српската книжевност: Ракиќевото дело „Чудеса пресвјатија Богородици“ — Крчовски многу уметно ги превел на македонски и ги објавил под исто заглавие во Будим, 1817 година. Со мојата студија во која го обработувам овој проблем, а која сега се печати во Скопје, отпаднаа сите досегашни пишувања божем Крчовски ова дело го превел од грчки, односно од словенски јазик.^{11а}

Легендата за св. Ѓорѓија и аждерот од средновековието и во Македонија се пренесе до деветнаестиот век. Покрај во литературата, познати се и низа сликарски и даборезачки остварувања на нашите зографи и копаничари. За јунакот Ѓорѓија, кој го убива аждерот и ја ослободува принцезата од жестоката смрт, постојат кај нас и народни песни објавени кај Миладиновци и кај Шапкарев.

Интересно е да се забележи дека во најстарата досега констатирана на нашиот терен песнарка, што содржи граѓанска лирика, таа од Прилеп од 1838 година, која што му припаѓаше на прилепскиот учител Илија Димитриевиќ, а за која поодамна пишуваше професорот Блаже Конески¹², се наоѓа, меѓу првите песни, една српска песна за св. Ѓорѓија и аждерот, која како да ја врзува авторот за Босна, и исполнета е со еден пансловенски занес:

Весели се, земље, Босно равна,
Која јеси, на гласу одавна.
Ти ми славиш светаго Георгија,
Ти го славиш и тебе помага . . .“

Давајќи прв соопштение за овој драгоцен споменик, проф. Конески песната за св. Ѓорѓија и аждерот ја поврза со српската граѓанска лирика. Патем да се потсети дека во оваа песнарка се наоѓа и препис од Житието на Алексија човекотбожји од Викентие Ракиќ.

5

Во песнарката на Илија Димитриевиќ, прилепскиот учител, се наоѓаат неколку српски песни. Нив ги објави проф. Конески, забележувајќи дека во нив се внесени одделни македонизми. И подоцна во Македонија ќе се пеат песни какви што се од песнарката на прилепчанинот Димитриевиќ:

„Дино синоќ на конак бијасмо,
На конаку бијасмо,
А господскиј вечер вечерасмо,
А господскиј
Вечерасмо, девојку гледасмо . . .

^{11а} Х. Поленковиќ, За првиот превод од српската книжевност на македонски јазик, Скопје, 1968;

¹² Блаже Конески, Српската граѓанска лирика кај нас во првата половина на XIX век, Нов ден, 7, 1950, 1—5; преиздадено во Избрани дела: За македонската литература, Скопје, 1967, 150—156;

ИѢУ. тебе избавить: ѿтого .
 лъ говори лѣла дѣвоика .
 ѿидъ тебе западе небѣса .
 Тѣти творишъ поземан чюдеса .
 лъ говори воѣвода геѡргіа .
 Иси имамъ цѣтво на небѣхъ .
 атой творишъ поземан чюдеса .
 ѿшъ дѣвоика рѣчи неизвѣсти .
 Змай проклѣти ѣзеро замѣти .
 Геѡргіаге кона прѣремѣ .
 Иѡшъ болѣми змай ѡгледѣти .
 Теудари змай нечистота .
 Иѡпаса ѡсвилене поаса .
 Тѣга вѣза змай ѡнѣврата .
 Змайми пици люто страховито .
 Геѡргіа танко гласовито .
 Павдоше ѡрозы поле любичито .
 Свесе трома наноге дигнѣло .

Алѣ говорѣ воѣвода геѡргїа ,
Ѣси имамъ црѣво на небѣси .
Атой творимъ поземлай чюдеса ,
срѣбаше бѣа истиннаго .
И чинимъ керстомъ прекерстїише :
покраа то хиладѣ людї : *

Конецъ сѣомѣ геѡргїа ,
Попарь сѣомѣ Великомученику
Геѡргїю Чудотворцу ;

Яко плененыхъ свободитель , и нищихъ
Защититель ; немощбующихъ зрѣчь , по
борниче побѣдоносче , великомучениче
геѡргїе : моли слова хртѣ бѣа
стиса душамъ нашимъ ; Конецъ .

Книжникъ , да не де лю :
Хвалите гдѣ съ небѣсъ ,
Аллилуїа , Аллилуїа , Аллилуїа

или втората песна од песнарката на Димитриевиќ:

Отзив мене из горице
с плачем одговара:
Нити птица птице пој,
Нит се с другом дружи.
Проливајте очи мој,
Горке суза кишу...

како и третата:

Ох мој драги, куд путујеш,
Па ком мене ти остављаш?

Слични српски песни се пееле во Македонија до крајот на минатото столетие, некои за да останат во употреба и до нашите дни. Таква една песна е: „Шетао се Миклен млад, Покрај града Будима...“, која и денеска се пее во Куманово и Прилеп.¹³

Покрај прилепската песнарка од 1838 година записи на слични српски народни песни имаме и од поново време. Таков еден случај е констатиран во Велес од 1864 година. Се работи за едно ракописно зборниче со разна содржина, меѓу која спаѓаат и низа српски песни. Коста Дошен објави еден труд за просветниот живот на Велес во средината на минатиот век,¹⁴ и по тој повод донесе изводи од ракописното зборниче на велешанецот Теодор Кицов. Станува збор за извесен број песни „кои во тоа време се пееле во Велес“. Дошен забележува дека песните биле запишани од Кицов „со повторувањето на одделни зборови и рефрени, токму онака како што биле пеани.“¹⁵

Еве дел од српските песни што се запишани во зборничето на Теодор Кицов, според тоа како ги препишал Коста Дошен:

С Богом драга љубезна
Не буд срцу жалосна;
Да срце не вене
Мисли на мене.

*

Ја полазим у туѓ дом
И све мислим за тобом
И све сам у бриги
Да не погинем.

или:

Мислио сам, мислио
И у срцу тужио,
Док тебе код себе
Нисам видио.

¹³ Според усното соопштение на проф. Димче Лезков. Варијанти од оваа песна кај Б. Маринковиќ, в. забел. бр. 27;

¹⁴ *Коста Дошен*, Славено-србско училиште св. Георгија у Велесу, Летопис Матице српске, књига 310, св. 1, 202—217;

¹⁵ *Коста Дошен*, Спомнатото дело, 210;

и уште една:

Прими прстен с прста мог
А и ја љу с прста твог;
Нек свак зна да су два
срца једина.

Вакви песнички во зборничето на Кицов има десет, сите од по една строфа од четири стиха. Тие биле, како би се рекло, шлагери на денот и во Македонија ги пренесувале разни наши луѓе што оделе во Србија, односно нив ги пееле српските учители во Велес, Прилеп, Скопје, Штип. Ваквите песнички можеле да дојдат до македонските читатели и преку разните „лири“, песнарки од разновидни стихови, какви многу често се печателе во Србија и во денешна Војводина. Спомнав во почетокот дека еден податок за пренесувањето на разни песнарки од Србија во Македонија оставил и Марко Цепенков. Кога стариот собирач на македонски народни умотворби ја пишувал својата Авторбиографија, се сетил дека во времето на унгарската буна од 1848, кога „беше ценгот со Маџарите во Немечко . . . идеа во Струга некој песнарици српски, што пишуваше во нив ценго како се праселе со Маџарите и како дојде руска војска на помош на Немецот, та и победила Маџарите.“¹⁶ Секако дека во спомнатите песнарици можело да се наоѓаат песни и за унгарската буна, но дека тие содржеле и граѓанска лирика, во тоа не треба да се сомнева.

Дошен, во изнесувањето на содржината на зборничето од Теодор Кицов, покрај овие песни дава заглавија на некои други песни, како што е сватовската народна песна: „Одби се бисер грана“, за да ја донесе цела песната: „Сиви ми соко долети,

Моме двору на капију . . .“ и да го констатира фактот дека во стиховите на оваа песна се вметнати некои грешки, кои настанале најверојатно поради тоа дека таа песна била запишана како што ја слушал запишувачот да се пее.

Покрај љубовни песни и народни, во песнарката на Теодор Кицов имало и патриотски стихови. И нив ги донесува Дошен. Во една песна се пее за кнезот Михаило и таа предизвикува асоцијација на песната на Рајко Жинзифов: „Белграду“ во која ја жали погибијата на овој на времето популарен човек, кој работел на ослободувањето на словенските народи од турското ропство и обновата на Душановата царевина. Во песнарката на Кицов нашла место и патриотската песна што била запишана според тоа како што се пеела:

Невером ме зва
Земље Господар,
Земље, земље, земље Господар,
и говори за Косовската погибија под кнезот Лазар. Во Велес нешто пред

¹⁶ Марко Цепенков, Автобиографија, Македонски јазик, Скопје, год. IX, кн. 1—2, 1958. 124;

ова време можеби под упливот на оваа песна и слични, во коишто се оплакувала Косовската трагедија, и настанала познатата „Горка чаша књаз Лазара“ од Јордан Џинот, најкрупна македонска стихотворба испеана до „Крвава кошуља“ од Рајко Жинзифов.¹⁷ Песнарката на Т. Кицов содржи и некои други патриотски песни, што настанале во времето на познатата Српска младина.

Во врска со популарноста на српската граѓанска поезија кај велешаните треба да се потсетиме и на тоа дека во почетокот на втората половина на минатото столетие во велешките школи имало по ред неколку српски учители и учителки, коишто ја популаризирале и српската граѓанска поезија; покрај тоа велешки трговци и интелектуалци често престојувале во Србија и во други српски области, тргувајќи или школувајќи се.

Покрај спомнатите примери за присутноста на српската граѓанска поезија во Велес, имаме и други докази. Собирајќи велешки народни песни, еден од плодните нејзини собирачи, Т. Г. Ецов фиксираше неколку песни од српската граѓанска лирика, што добиле македонска облека, понекаде задржувајќи и српска лексика или изрази, што и на Ецова му биле непознати, па кон односните зборови додавал, во заграда, прашалник. Јас овдека ќе се задржам на неколку примери во кои станува збор за комплетно преточување на српските текстови во македонски стихови и на укажување на два примера, каде лексиката, неразбрана од Ецов и од кажувачот на песната, го крие во себе изворниот текст.

Во Зборникот на министерството за просвета на Бугарија¹⁸ книга X, за 1894 година, меѓу другите материјали од Македонија објавена е и една збирка од велешки песни, што ги запишал Ецов. Во оваа збирка се наоѓаат и песните со број 17 и 18. Ецов им давал заглавија, но јас ги користам само броевите од збирката.

Еве ја песната под бр. 17:

Шо ми сјае Давидови двори?
Ал е с'лнце, ал е месец,
Ал е дзвезда сјајница?

Ни е месец, ни е с'лнце,
Ни е дзвезда сјајница,
Туку ми је дилбер Ева,
Низ двори ми шеташе,
Бразда прави, вода мами,
Росно цвеќе залива.

¹⁷ Х. Поленаковиќ, Страници од македонската книжевност, Скопје, 1952, 163;

¹⁸ Сборник за народни умотворения и книжнина, кн. X, 38;

— Ако сакаш дојди, лудо, на утрина,
На утрина росно цвеќе весело;
Ако сакаш ладна вода дојди, лудо на пладне,
На пладне е вода бистра студена;
Ако сакаш дојди, лудо, на вечера,
На вечера е драга(?) моме за љубење.

Варијанта од оваа песна е таа што носи број 18 во збирката на Ецов, и гласи:

Што је оној таму горе,
Таму горе у горје?
Даљ је с'нце, даљ је месец,
Даљ се сјајни звездици?
Ни је с'нце, ни је месец,
Ни се сјајни звездици,
Туку ми се Давидови,
Давидови дворови,
У дворови лепа дјева
Росно цвеќе залива.
Па си јузе остра стрелка,
Да јустрели девица.
Девица се милно моли:
— Немој, лудо, стрелај ти.
Ако сакаш росно цвеќе,
Дојди, лудо, на јутро —
На јутро е росно цвеќе,
Росно цвеќе весело;
Ако сакаш ладна вода,
Дојди, лудо на пладне;
На пладне е ладна вода,
ладна, бистра, студена
Ако сакаш милување,
Дојди, лудо, на вечер, —
На вечер је милуење
С'с љубезна лјепа дјева.

Една песна од српската граѓанска поезија, врз база на која настанале овие две македонски песни, беше жива и се пееше во Македонија дури и меѓу двете светски војни. Таа е постојано објавувана во познатите лири. За утврдувањето на изворот на овие две велешки песни се користам со едно постаро издание на една „Велика српска народна лира“, издание од Нови Сад, 1893¹⁹ (првото издание од 1887). Песната е нумерирана со број 426, и е објавена на стр. 474 — 475, а гласи:

¹⁹ Илустрована велика српска народна лира. Највећа и најпотпунија од свију које до данас света угледаше. Са 1600 песама даворја, јуначких, родољубних, љубавних, сватовских, бачванских, банатских позоришних и словенских, У Новом Саду, 1893;

Што се сија у позорје
 Тамо горе у гори?
 Дал' је сунце, дал' је месец?
 Дал' су сјајне звездице?
 Нит' је сунце нит' је месец,
 Нит' су сјајне звездице,
 Већ су оно Давидови
 Бели двори у гори.
 По њим шеће млада дева,
 Росно цвеће залива.
 Ја узедох стреличицу,
 Да устрелим девицу
 Стаде ми се млада молити:
 Немој мене стрелјати!
 Ако хоћеш росно цвеће?
 А ти дођи ујутру,
 У јутру је свако цвеће
 Увек росно весело.
 Ако хоћеш хладне воде?
 А ти дођи у подне,
 У подне је свака вода
 Бистра лепа студена.
 Ако хоћеш миловање?
 А ти дођи увече,
 У вече је свака драга
 Свом дилберу љубазна.

Кажувачот на македонската песна, една пеачка со малу необично презиме, очигледно му ја пеала на запишувачот Ецов онака како ја запаметила. Оттука и понекои ситни отстапувања во македонската песна од српската.

Во песните под број 5 и 15 наоѓам прилично елементи така што и нив ги поврзувам со слична српска граѓанска поезија. Песната под бр. 15 најверојатно настанала на теренот на Босна и Херцеговина.

Кога би се извршила една детална анализа на велешките народни песни, што се досега публикувани, и особено записите на Ецов уверен сум дека во нив би се нашле повеќе текстови што стојат во врска со српската граѓанска лирика.

Кога е збор за народната песна во Велес, да го споменеме и она што го утврдил вредниот собирач на велешката народна песна и мелодија, Живко Фирфов. Во неговиот прилог што е објавен во споменицата „100 години велешка гимназија“²⁰, се говори за тоа дека дури и денеска „Некои повозрасни учителки пеат . . . песни наследени од Џиновата школа.“ И дава две одломки од песни што и денеска се запазени во Титов Велес. Едната е „Гулал казакмолодој — За Дунаји,

²⁰ Живко Фирфов, Еден век музички живот, во споменицата „100 години велешка гимназија“, Титов Велес, 1962, 170—171;

за речкој“, руска и борбена, со знатен број србизми, а втората е: Стамболе горди. Во сеќавањето на старата учителка, што му ги пеела овие песни на Ж. Фирфов останале само следниве стихови:

„Стамболе горди
у море тони
Силна е рука
Која тебе гони.“

Покрај разгледаните српски песни, што се пееле во Македонија во времето на втората половина на XIX век, треба да се споменат и овие: „У јутру рано, чим зора заплави“, „Ах престанте, невиние, око мене птичице“, „У Стамболу граду Турци Мухамеда²¹“ и др.

Овој оддел ќе го завршам со една многу интересна појава, со една контаминација меѓу една народна и една уметничка песна — обете српски — што добиле македонска облека и биле запишани во Охрид меѓу двете светски војни.

Во збирката на Ѓорѓи Киселинов, Охридско-преспанска лира, Битола, 1926²², под број 44 објавена е следнава македонска народна песна од Охрид, пеана од некој Устијан Топејичар:

„— Девојчице, Руженчице,
Ружа румена,
Што не зборвиш ти со мене,
Усте медено.“
— Јас со тебе би зборвало,
Мајка ме карат.
— А кај ти е твоја мајка,
Не било ти е?“
— Отишла е во гуљ-башчи
Невен да берит.
Кај што брала и заспала,
Китка китила.

Песнава завршува со една строфа со нова, бучна интонација, доста далечна од предходната, народната:

„Наточ, моме, чаша вино,
Ис подрумот твој.
Прегрни ме, пољуби ме,
Бог ти помогол:
Прекрсти се, целивај ме,
Бог ти помогол.“

Последниве два стиха претставуваат прилично бесмислено повторување на предходните два и ја разводнуваат строфата во која е,

²¹ Ј. Х. Васиљевиќ, Споменатото дело, 172—173; во врска со песната „Ах престанте, невиние, околу мене птичице“, да се види констатацијата на Соња Баева, дека повлијаен од оваа песна српска, слична испеал Петко Славејков (Известия за литература при БАН, XVI, 1965).

²² Ѓорѓе Киселиновиќ, Охридско-преспанска лира, Битола, 1926, 57;

инаку, дадена една поинаква атмосфера одошто е таа од почетокот на песната.

Набргу по објавувањето на „Охридско-преспанска лира“ од Киселинов, професорот на некогашниот Филозофски факултет во Скопје, д-р Душан Недељковиќ, објави прилог во кој ја анализираше оваа охридска песна, утврдувајќи дека последната строфа е всушност преземена од песната на познатиот српски поет Ѓура Јакшиќ: „На ноџишту“²³ и во оригиналот гласи:

„Наточи ми чашу вина
Из подрума свог;
Пољуби ме, загрли ме,
Помого ти Бог.“²⁴

Од најповршната споредба станува јасно дека се работи за преземање на една строфа од четири стиха од кај Јакшиќ и придодавање на истите на цитираните народни стихови. Со кажаново не се завршува историјата на оваа контаминација.

Ѓорѓи Киселинов во својот прилог: „Врските на македонската народна поезија со српската граѓанска лирика во Војводина од 18 век“²⁵, објавен во 1956 година, го искористи резултатот на Д. Недељковиќ (впрочем не кажувајќи го тоа) со забелешка дека односната строфа „е испеана под директно влијание од песната на Ѓура Јакшиќ“. Надвор од ова Киселинов појде еден чекор напред, обидувајќи се да го најде изворот и на првиот дел од вопроснава песна. При тоа му се стори дека тој извор го најде во една српска граѓанска песна, што била објавена истата година кога беше напечатена неговата Лира, во книгата на Тихомир Остојиќ и Владимир Коровиќ, Српска граѓанска лирика XVIII века, — из старих српских песмарица.²⁶ Во оваа книга околу на Киселинов се задржа на песната, што е објавена под број 116 и започнува со стихот:

„Девојчице, ружичице, ружо румена“, којшто ѝ одговара на охридската песна за која што говориме. Покрај оваа сличност во спомнатата српска граѓанска песна има и некои други заеднички елементи: мајката е во бавчата каде бере невен, „тер мене гледи.“ Од анализата на Киселинов стана јасно дека меѓу овие две песни има доста сличности во основниот тон и во некои детали.

Меѓутоа далеку поблискиот извор на првиот дел од оваа охридска песна се наоѓа кај — Вук Караџиќ. Во првата книга од познатиот зборник, на Караџиќ, под бр. 590 се наоѓа оваа песна:

²³ Д-р Душан Недељковиќ, Ѓура Јакшиќ и јужносрбијанска народна лирска песма, *Летопис Матице српске*, 1929, књига 319, св. 3, 353—356;

²⁴ Библиотека српских писаца, *Ѓура Јакшиќ*, Целокупна дела, књ. I, 21;

²⁵ Литературен збор, Скопје, 1956, год. III, 2, 120—125;

²⁶ Тих. Остојиќ и В. Коровиќ, *Спомнатата книга*, бр. 116;

Девојчице ружичице,
 Ружо румена!
 Што ти са мною не беседиш,
 Уста медена? —
 Ја би с тобом беседила,
 Не смем од мајке, —
 А гди ти је твоја мајка?
 Не било ти је! —
 Ено ми је у градини
 Гди невен бере;
 Увенуло њено срце,
 К'о што је моје.
 А моје је увенуло већма не може.

Од кај Вука песнава била препечатувана во разни песнарки, меѓу кои и во Лирата што сум ја користел, и тоа под број 202, на страна 325. Оваа песна, од некоја варијанта објавена во една слична лира, му послужила на охридскиот поет како основа за не многу успешната контаминација*.

6

Најповеќе допирни точки има меѓу македонската и српската народна поезија.

Вук Караџиќ, објавувајќи прв една збирка од македонски народни песни од разлошкиот крај во Пиринска Македонија во 1821/22 година, го искажа своето мислење за односот меѓу српската и македонската народна песна, скоро слевајќи ги обете, во извесни делови, во едно.

Константин Миладинов, 40 години подоцна, во 1861 година, го констатира фактот дека: „у народите, со кој тој (—македонскиот народ) живеал по сосетство или смешан, се стретват еднакви песни.: нпр. у Власите (Цинцарите) — (пес. 73), у Грците (пес. 200). Но најповише песни има сходни с Хорвата-српските, особено тие кои се вртат околу времето од Марко Крале и современите му герои.“

Во мојата студија „О македонској народној књижевности“ (Београд, 1961) сум ги разгледувал овие блискости меѓу македонската и српскохрватската народна песна.

За оваа прилика сметам дека ќе е доволно ако се задржам само на два-три примера од творештвото што настанало во српското граѓанско општество во XVIII и XIX век и било пренесено во Македонија во текот на XIX век, по разни патишта.

Кај браќата Миладиновци е објавена под бројот 437 песната без заглавие во која се пее:

„Вила се је бела лоза
 Окол града Будима;
 Не је била бела лоза,
 Ток си биле до две луди,
 До две луди, до две драги . . .

* Варијанта кај *Косџа Манојловиќ*, Свдбени обичаји у Дебру и Жупи, Гласник Етнографског музеја у Београду, X, 1935, 73, 75.

Во случајов се работи за доста блиска варијанта од српскохрватската народна песна најрано запишана во познатиот Ерлангенски ракопис од првата четвртина на 18 век:

Вијала се бела лоза винова
око бела око града Будима.
То не било бела лоза винова
То су били два млада и мила (број 152), подоцна
запишувана и објавувана повеќе пати, меѓу другото, и кај Вук Караџиќ
во првата книга под број 554.²⁷

Во Зборникот на К.А. Шапкарев под број 337 е објавена песната:

Петер — Бан и краљ Матеа, што била слушана во Охрид во 1854 година од таткото на собирачот Шапкарев. Песната гласи:

Петер-бан ми вино пиет од Варадин град.
Шчо ми попил триста дукат' сфе во еден ден;
ми заложил вранца коња со злат боздоган.
Та ми дочул краљ Матеа, земски господар:

„Хај ти, Петре, Петер-бане од Варадин-град!
Зашчо попи триста дукат сфе во еден ден
И заложил вранца коња со злат боздоган?“
— „Хај, ти, краљу, краљ Матеа, земски господар!

Да ја видиш крчмарица, Варадин би дал;
А пак чаша да ти дадит, и Земон би дал:
Да ти седнит на колено, и Будим би дал;
Да ти сегнит во пазу'а, сфа земја би дал;
Да ти легнит во постеља, и душа би дал!“

Личностите за кои се говори во оваа песна ѝ се познати на историјата. Матеа е унгарскиот крал Матија Хуњади Корвин (1458 — 1490), а Петер-бан е унгарски војсководач од времето на кралот Матија, инаку бан во Јајце и во Варадин. Знаел јуначки да се бори против Турците додека — според песната — ја губел главата пред убавата крчмарка.

Најран запис од оваа песна се наоѓа во спомнатиот Ерлангенски ракопис под број 178. Инаку песната е објавувана повеќе пати, меѓу другото кај Караџиќа. Песната е забележана и во Пиринска Македонија и во Кривопаланечко. Податоци за разните записи на песната дал Б. Маринковиќ, Српска граѓанска поезија, II, 1966, с. 459—60; во

²⁷ Во значајната книга Српска граѓанска поезија, I—II, Београд 1966 под број 137 е објавена најстарата запишана народна песна од Ерлангенскиот ракопис и дадени се богати библиографски податоци. На авторот на книгата Боривоје Маринковиќ, му се поткрадна грешка кога на ова место ја наведе и песната од кај Стефан Верковиќ, 1860, бр. 54, која не спаѓа ваму: пропуст е што не е земен во обзир и Зборникот на Миладиновци;

библиографскиот преглед не е забележана варијантата од кај Шап-карев, нити онаа од Пиринска Македонија, односно ни онаа од Криво-паланечко.

7

Интересен е и случајот со внесувањето во македонската сре-дина на група песни од многу популарното дело на хрватскиот писател Андрија Качиќ Миошиќ „Разговор угодни народа словинскога“. Се работи за преведувањето на македонски јазик низа песни од кај Качиќа во којшто се пее за албанскиот херој од XV век Герѓ Скендербег.

За постоењето на македонски народни песни за Скендербег прв ја извести научната јавност познатиот Петр Драганов, еден од руските учени луѓе, кој ја бранеше мислата за индивидуалноста на македонскиот народ, изложувајќи го своето мислење во низа трудови објавувани во руската публицистика и во руските научни изданија. Како професор на екзархиската гимназија во Солун Петр Драганов собирал народни македонски песни преку учениците. Некои ученици од мијачкиот крај му донесоа група песни за Скендербег. Драганов беше среќен дека за Скендербег се пееле песни и кај Македонците и ги објави во својот „Македонско—славјански зборник“, во Петроград, 1894 година. Во науката подоцна се утврди дека не станувало збор за македонски народни песни за Скендербег, туку за песни од Качиќе-виот „Разговор угодни народа словинскога“, коишто во Македонија биле растураны или преку некои школски учебници српски (читанки) или преку некое популарно издание на овој дел од Качиќевото дело во кој се говори за Скендербег. Во Споменицата на Андрија Качиќ Миошиќ²⁸ го разгледав ова прашање, откривајќи песнарици од ми-јачкиот крај во кои се наоѓаат песни преведени на македонски јазик од Качиќевото дело. Во врска со оваа интересна страница од српско-хрватско-македонските книжевни врски сакам да укажам на една недоволна информираност кај двајца албански автори, кои го напи-шаа предговорот кон изданието на албанскиот превод на „Скендербег од нашиот поет Григор Прличев, а кој е објавен минатата година во Тирана и годинава во Скопје. Кај двајцава автори на предговорот Петраќ Пепо и Стерјо Спасе се среќаваме со застареното мислење.

8

Своето излагање ќе го завршам, почитувани слушатели, со изнесувањето една епизода од приватниот живот на најголемиот поетски талент кај нас, од животот на Григор Прличев.

За неговиот домашен живот остави убава, иако, природно, не и потполна, информација неговиот син Кирил.²⁹ Меѓу другото, благодареејќи му на секавањето на Кирила Прличев, ние денеска зна-еме дека „вториот Омир“, во часовите на спокојствието и одморот

²⁸ *Haralampije Polenaković, Kačićeve pesme u Makedoniji, Zbornik za narodn život i običaje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 38, Zagreb, 1954, 261—273;

²⁹ *Кирил Г. Прличев, Към характеристиката на Григор С. Прличев (По спомени, сведения и документи), Македонски преглед, год. IV, кн. 2, 103, Софија, 192;*

— коишто не биле многу чести — сакал и да пее. Тој пеел народни песни, некои црквени, македонски и грчки. Една од песните, што радо ја пеел беше песната:

Вишничница, род родила, вишел ја Господ!
Под — неа сedit млад Господин со сфе госпоѓа.
Просто стоит сирак—јунак, сирак неженет;
В р'це држит крондир-вино и огледало;
Господар му вино пијат и се огледвит.
Долетале дробни-пилци со шарен-пердух,
Израсиле дробни-пилци крондир со вино:
„Хај ви, пилци, дробни-пилци, со шарен-пердух,
Не летајте, не расите крондир со вино!“
Му говорат дробни-пилци со шарен-пердух:
„Хај ти, јунак, сирак-јунак, сирак неженет!
Едно дре'о крај Дунафа, друго крај море:
Кога ќе се состават тије две-древја,
Тога ќе се сирак-јунак, сирак оженит!“
Се ужалја сирак-јунак, солдзи зарона.
Ми го виде млад господин со сфе госпоѓа:
„Не жалај ми, сирак-јунак, сирак неженет;
Оти ќе се составеет тије две-древја,
И ќе ми се сирак-јунак, сирак-оженит!“

Песнава ја земам од Зборникот на Шапкарев, во кој е објавена под бројот 148. За жал, покрај песната нема никакви податоци за тоа од кога ја запишал и кога, но сигурно песната е охридска.

Во 1953 година, кога се прославуваше шеесетгодишнината од смртта на големиот поет Прличев, ќерката на поетот, веќе длабоко возрасната Деспина Попсимова, на молба на некои посетители што по повод прославата ѝ сторија визита, да ја отпее песната што нејзиниот татко радо ја пеел, со прилично тивок и старечки глас ја испеа песната „Вишничница род родила“. Песната ја запиша писателот Јован Бошковски и ја објави во „Македонски јазик“³⁰, а јас го најдов кај Шапкарев потполниот текст на песната, бидејќи онаа варијанта, што ја испеа Деспина беше мошне осиромашена. По тој повод и напишав: „Од поредбата меѓу овие две варијанти убаво може да се види како изумира народната песна. Од една богата варијанта од деветнаесет стиха, во коишто се пее за несреќната историја на еден „сирак—јунак“, што служи господар со госпоѓа, се доаѓа до една бледа, осиромашена варијанта, во којашто се губи историјата на „сиракот“ јунак и се слева, бесмислено, во раскажувањето за младиот господар и неговата госпожа . . .“³¹

³⁰ Јован Бошковски, Најсаканата песна на Григор Прличев, Македонски јазик, год. IV, бр. 2, Скопје, 1953, 33—34;

³¹ Х. Поленковиќ, За песната што многу ја сакал Григор Прличев, Разгледни, 6. III. 1955, бр. 5 (31), 10;

Кон она што го кажав порано за осиромашувањето на народната песна, сега можам да го придружам и своето жалење и за тоа дека истовремено со заборавање на текстот од песната се доаѓа и до изумирањето на народните мелодии. Ми се чини дека на 6 февруари 1953 година беше последен пат што се испеа песната „Вишњиџица род родила . . .“

Во врска со саканата песна на Прличев треба да се укаже на тоа дека нејзин најстар запис е објавен во спомнатиот Ерлангенски ракопис, најстар познат ракописен зборник од српскохрватска народна поезија, под бр. 170. Подоцна оваа песна била печатена повеќе од дваесет пати, во разни „лири“ и зборници на народна поезија меѓу кои и во Зборникот на Вук Караџиќ.³²

Haralampie Polenaković

LA POESIE FOLKLORIQUE SERBE DE VILLE EN MACEDOINE AU COURS DU XIXe SIÈCLE

(Résumé)

Dans les confins de la Région autonome de Voïvodine et en Serbie, au cours des XVIIIe et XIXe siècles s'était développée une riche poésie populaire et individuelle connue sous le nom de „poésie de ville“.

Une partie de cette poésie a été transportée, au XIXe siècle, en Macédoine par des Macédoniens qui voyageaient en Serbie et en Voïvodine pour des raisons commerciales ou autres (étude, travail provisoire, etc.). Une bonne partie de cette poésie a été transportée en Macédoine par des instituteurs serbes, engagés par les divers conseils municipaux de Macédoine, tels ceux de Kumanovo, Skopje, Veles, Štip, Prilep, Struga et autres. Les divers recueils („lyres”), publiés en Voïvodine et en Serbie et diffusés en Macédoine, ont joué un rôle important dans la propagation de cette poésie en Macédoine.

L'existence de cette poésie en Macédoine est attestée: a) par les manuscrits conservés; b) par les poésie populaire macédonienne, créée sous l'influence de la poésie serbe ou constituant une version adaptée de l'original serbe; par les affirmations de certaines personnalités, telles Konstantin Miladinov et Marko Cepenkov, qui recueillaient la poésie populaire de Macédoine. De cette poésie se sont occupés plusieurs savants, dont l'auteur de cette communication.

La poésie serbe des ville a été attestée pour la première fois en Macédoine dans les années trente du siècle dernier et on trouve des témoignages selon lesquels on l'a cultivée jusqu'à la fin du siècle, voire jusqu'au début du XXe siècle.

³² Во Српска граѓанска поезија, спомнатото дело на Боривоје Маринковиќ, во библиографските забелешки кон песната број 488, не се споменува варијантата од кај Шапкарев.

БЛАГОЈ С. ПОПОВ

Академик БЛАГОЈ С. ПОПОВ

Роден е во Кочани 1923 год. Дипломирал на Филозофскиот факултет (ируа математика) во Белград 1946 год. Докторирал 1952 год. во Скопје. Од 1963 година е редовен професор на Природно-математичкиот факултет во Скопје.

Објавил бројни трудови во повеќе области на математиката а особено во областа на класичната анализа и на истражување својствата на некои специјални функции, што се од особено значење во примената на математичката анализа.

ЗА WHITTAKER-ОВАТА РАВЕНКА

I

1. Познато е дека математиката во својот развој е поврзана длабоко со општествениот и општокултурниот развој на средината што ја изградува. Често пати не само примените го поттикнувале развојот на одделните гранки од математиката, туку и самиот „дух“ на математиката од некоја епоха и средина е нивни одраз. Затоа значи, поприродно е кога викаме дека тие растат заедно. Секое откритие доаѓа во својот час. Него го овозможиле тие што му претходеле. Во секој момент се знае што е тоа што го сугерира прашањето и кои се средствата за одговор. Тоа значи дека секоја епоха има свои проблеми што се поставуваат пред нејзината средина. Таа мора да зазема и став спрема нив да ги решава и затоа чини чекор напред со нови откритија.

Во времето на Leibnitz и пред него, математиката била клуч кон механиката, а механиката пак основа за запознавање на природата. Математиката станала не само образец за другите науки, туку и средство за пронајдоци. Типично за тој период било не само убедувањето дека математиката го изучува својството на материјата, туку дека и во хармонијата на математиката на некој начин се одразува хармонијата на светот. Во таа епоха кога математиката е пред сè и орудие за познавање на вселената, се јавува една нова дисциплина, која и до денес останува модерна заради својата тесна врска со примената.

Заправо тоа бил Leibnitz, тој голем филозоф и математичар што сакал нашиот свет да биде најдобар од сите можни светови, кој уште 1676 година прв го използувал терминот диференцијални равенки, за да ја одбележи релацијата меѓу величините dx и dy , наречени диференцијали по променливите x и y . Ова доаѓа и како последица на неговите општи логистички сфаќања за основите на математиката, настојувајќи за своите новооткриени методи да најде погодни обележувања и апаратура. Тој смета дека обележувањата треба да ја изразуваат внатрешната природа на проблемите, а со тоа се смалува напорот за мислење.

2. Развојот на теоријата на диференцијалните равенки набргу го проширува поимот со вклучување на алгебарски и трансцедентни изрази заедно со диференцијали или диференцијални количини.

Зашто историската вредност на научните откривања зависат не од бројот на посебните феномени што се откриваат, туку повеќе од степенот колку тие можат да ги координираат различните факти и да ги сведат на еден прост закон.

Едновременно се јавува и проблемот за решавање на диференцијалните равенки и со него математичарите започнуваат сè повеќе да се занимаваат. Најнапред Cauchy-евата теорија на функции од комплексна променлива дала можност да се изгради целата теорија за линеарните диференцијални равенки на една цврста аналитичка основа и по таков начин да се устрои оваа општа теорија позната денес под името — аналитичка теорија на линеарните диференцијални равенки. Како задача на таа теорија се јавува испитување на функциите од комплексна променлива што се определени со линеарни диференцијални равенки со аналитички коефициенти. Во оваа насока познати се и резултатите на Riemann, кои се длабоки по идеи и непосредно сврзани со линеарните диференцијални равенки. Овој класичен период од развојот на теоријата на диференцијалните равенки, што завршува со работите на Sophus Lie кон крајот на минатиот век, како своја основна задача го поставува наоѓањето на општото решение на широки класи равенки со помош на елементарни функции. Меѓутоа наскоро се покажува дека решенија во таа смисла не постојат за многу типови равенки и дека во тој правец не е можно да се изгради општа теорија за диференцијалните равенки.

3. Современата теорија на линеарните диференцијални равенки го има својот никулец во мемоарите на Fuchs, кои се јавуваат кон крајот на XIX век. Во нив Fuchs ја формулира основната задача на оваа теорија по следниов начин: „При сегашнава состојба на знаења, во теоријата на диференцијалните равенки се поставува задачата, која не се состои во тоа дадената равенка да се сведе на квадратури, туку повеќе од самата равенка да се добие претстава за поведението на нејзините интегрални во сите точки од рамнината“.

Во своите трудови Fuchs подробно ги разгледува случаите, кога особени точки на диференцијалната равенка задоволуваат некои определени услови, при кои не е можно лесно да се напише разложувањето во ред на решението на равенката во близина на тие точки. Овие особени точки наречени регуларни, при линеарните диференцијални равенки се карактеризираат со условот, секој коефициент на линеарната равенка во нив да има пол од ред што не е поголем од неговиот индекс. По работите на Fuchs се јавува цела низа трудови посветени на аналитичната теорија на линеарните равенки.

4. Овој метод за решавање го укажува принципиелниот пат за добивање на решение и во повеќе случаи истото не се добива експлицитно. Меѓутоа многу проблеми од примената каде доаѓа до израз врската меѓу теоријата и практиката укажуваат на потребата, решенијата да се добиваат во експлицитен вид или да се изучи општата закономерност за нивното поведење. Затоа се бараат нови методи кои се од не-

посредно значење за неа. Познато е како што рековме погоре дека токму диференцијалните равенки се оној дел од математиката што се најблизу до примената. Да ги споменеме само најбитните примени во модерната техника, како што се проблемите за осцилација на жица или мост, прашањата кои се однесуваат до електричните кола или машини, конструкцијата на машините за сметање или контрола итн. Во основата на сите тие проблеми се наоѓаат диференцијалните равенки.

II

5. Во примената постои постојан и природен напор, диференцијалните равенки да се сведуваат на најпрости видови. Еден од таквите којшто претставува и метод за нивно испитување и решавање е методот на факторизација на обичните линеарни диференцијални изрази и нивната трансформација во такви од попрост вид.

Познато е дека многу напредоци во науката се остварени со пренесување на една теорија од областа за која е дадена во друга, барајќи притоа аналогни закони за веќе познатите такви. Теоријата се пренесува со прилагодување на неиспитаната област како и расудувањето кое на друго место е испробано и за кое е познат општиот принцип. Така се покажува дека еден од најприродните и најефектни методи за испитување на диференцијалните равенки и нивното решавање е спомнатиот метод на факторизација на диференцијалните полиноми. При ова ни помага аналогичјата установена меѓу алгебарските и диференцијалните полиноми која иако не е полна ни дава многу плодни резултати.

Во основата на тој метод се наоѓа поимот за редуктибилност, познат од теоријата на алгебарските равенки, кој се пренесува и на диференцијалните равенки.

Според Frobenius знаеме дека равенката

$$L(D)y=0, D=\frac{d}{dx}$$

од n -ти ред е редуктибилна, ако таа може да се напише во следниов вид

$$L(D)y = M(D)N(D)y = 0$$

т.е. левата страна да се претстави како производ на диференцијални множители.

Затоа претставува интерес за дадена диференцијална равенка да се испитаат условите за редуктибилност.

6. Наша цел ќе биде да ги побараме условите за редуктибилност за Whittaker-овата диференцијална равенка

$$(1) \quad \frac{d^2 W}{dz^2} + \left[-\frac{1}{4} + \frac{k}{z} + \frac{1/4 - m^2}{z^2} \right] W = 0.$$

Оваа равенка се среќава при изучување на вибрациите на параболоид и на потенцијал од хиперцилиндри што го имаат за база тој параболоид, чија равенка е

$$\frac{x^2}{\lambda - 1} + \frac{y^2}{\lambda} - 2z = \lambda,$$

или уште

$$x = \sqrt{(\rho - 1)(\mu - 1)(\nu - 1)}, y = i \sqrt{\rho\mu\nu}, z = -\frac{1}{2}(\sqrt{\rho + \mu + \nu - 1}).$$

Да побараме едно решение на Laplace-овата равенка

$$\frac{\delta^2 u}{\delta \rho^2} + \frac{\delta^2 u}{\delta \mu^2} + \frac{\delta^2 u}{\delta \gamma^2} + \frac{\delta^2 u}{\delta \lambda^2} = 0,$$

такво што променливите се раздвојуваат. Земаме

$$u = R(\rho) M(\mu) N(\nu) e^{\lambda t}.$$

По внесување во Laplace-овата равенка се добива за R равенката

$$\sqrt{\rho(\rho - 1)} \frac{d}{d\rho} \left[\sqrt{\rho(\rho - 1)} \frac{dR}{d\rho} \right] + \left[h + k\rho - \frac{\lambda^2}{4} \rho^2 \right] R = 0$$

Ставајќи $\rho = \cos^2 x$, $R = y$ и менувајќи ги константите добиваме

$$\frac{d^2 y}{dx^2} + \left[n - \frac{1}{8} \xi^2 - (p + v\xi \cos 2x + \frac{1}{8} \xi^2 \cos 4x) \right] y = 0,$$

што претставува равенка на Whittaker од нормален вид.

Со смена на функцијата $y = e^{-\frac{1}{4} \xi \cos^2 x} Y$, $z = \cos^2 x$ таа го добива обликот

$$4z(z - a) \frac{d^2 y}{dz^2} + 2(2z - a) \frac{dy}{dz} - \left[\eta - (p + 1)\xi \left(\frac{Rz}{a} - 1 \right) + \frac{\xi^2}{a^2} z(z - a) \right] y = 0$$

Да претположиме дека во оваа равенка a и ξ се стремат кон нулата, така што нивниот однос $\frac{\xi}{a}$ се стреми кон единица. По сменување на функцијата y со смената $y = z^{-1/2} W$ и земајќи уште

$$p + 1 = 2k, \quad \eta = 4m^2,$$

ја добиваме равенката (1).

7. За да ги најдеме условите при кои оваа равенка е сводлива на продукт од линеарни фактори, ја разгледуваме по општата равенка

$$(2) \quad \sum_{i=1}^2 P_i(x) D^{2-i} y = 0,$$

каде што е

$$P_i(x) = \sum_{k=0}^2 a_{ik} x^k, \quad a_{00} = a_{01} = a_{12} = 0, \quad a_{02} = 1.$$

Коефициентите a_{ik} се произволни параметри. Очигледно е дека оваа равенка ја опфаќа Whittaker-овата како посебен случај.

Според теоремата на Фробениус, потребен и доволен услов за равенката (2) да биде редуцибилна е да може таа да се напише во обликот

$$(3) \quad (\delta + f_1)(f_3 \delta + f_2)y = 0, \quad \delta = xD,$$

каде што се

$$f_i = \sum_{k=0}^{n+1} \omega_{i,k} x^{n-k+1}, \quad i = 1, 2, 3$$

$$\omega_{3,k} = 0, \quad k = 0, 1, 2, \dots, n-1, \quad \omega_{1,0} = 0.$$

По споредување на равенките (2) и (3) ќе имаме

$$f_1 + f_2 + x f'_1 + f_1 f_3 = f_1 (a_{11} + a_{12} x)$$

$$x f'_2 + f_2 f_3 = f_1 (a_{20} + a_{21} x + a_{22} x^2),$$

од каде по внесување на вредностите за f_i следува

$$(4) \quad (n-k+2) \omega_{1,k} + (\omega_{3,n+1} - a_{11}) \omega_{1,k} + (\omega_{3,n} - a_{12}) \omega_{1,k+1} + \omega_{2,k} = 0$$

$$(n-k+2) \omega_{2,k+1} + \omega_{3,n+1} \omega_{2,k-1} + \omega_{2,k} \omega_{3,n} - a_{22} \omega_{1,k+1} - a_{21} \omega_{1,k} - a_{20} \omega_{1,k-1} = 0$$

Оттука ги добиваме параметрите $\omega_{i,k}$.

Со елиминирање на овие параметри $\omega_{i,k}$ од претходните равенки (4), се добива релацијата

$$2a_{21} - a_{10} a_{11} = \pm \sqrt{a_{11}^2 - 4a_{22}} (2n+1 - \sqrt{(a_{10}-1)^2 - 4a_{20}}),$$

којашто и претставува критериум за редуцибилност на равенката (2).

8. Пренесени овие резултати за Whittaker-овата равенка (1) ни го даваат следново:

1°. За равенката (1) да биде редуцибилна потребно и доволно е да бидат задоволени условите

$$-n = \frac{1}{2} \pm k \pm m, \quad n - \text{природен број},$$

2°. Во тој случај таа може да се напише во обликот

$$(\delta + \Phi_1)(\Phi_2\delta + \Phi_3)y = 0,$$

каде што се

$$\Phi_1 = \Phi_1(x) = -\frac{1}{2} L_{1(x)}^{-m-1} - \frac{1}{2} L_1^{-2m-2}$$

$$\Phi_2 = L_{n(x)}^{-2m},$$

$$\Phi_3 = \frac{x-2m-1}{2} L_n^{-2m} + (2m-n) L_n^{2m-1}$$

а $L_n^{(\alpha)}(x)$ Laguerre-ови полиноми.

ЛИТЕРАТУРА

1. Данилевский — Лайло И. А., Применение функций от матриц и теоремы линейных систем обыкновенных дифференциальных уравнений, Гостиздат. — Москва — 1957, статья В. И. Смирнова.

2. Campbell R., Theorie générale de l'équation de Mathieu, Paris 1955, pp. 21—25.

Blagoj S. Popov

ON WHITTAKER'S EQUATION

(Summary)

It is known, according to Frobenius, that the equation

$$L(D)y=0, D=\frac{d}{dx},$$

of the n -order is reducible, if it can be written in the following way

$$L(D)y=M(D)N(D)y=0,$$

i. e. if the left side can be represented as a product of differential factors.

Therefore it is of great interest, the conditions of reducibility of the given differential equation to be studied.

On this occasion, we shall surch the conditions necessary for reducibility, of the Whittaker's differential equation

$$(1) \quad \frac{d^2W}{dz^2} + \left[-\frac{1}{4} + \frac{k}{z} + \frac{\frac{1}{4} - m^2}{z^2} \right] W = 0,$$

In order to find the conditions in which this equation is reducible, we consider the general equation

$$(2) \quad \sum_{i=0}^2 P_i(x) D^{2-i} y = 0,$$

where

$$P_i(x) = \sum_{k=0}^2 a_{ik} x^k, \quad a_{00} = a_{01} = a_{10} = 0; \quad a_{02} = 1.$$

The coefficients a_{ik} are parameters arbitraire. It is obvious that this equation uncludes Whitaker's equation as a special case.

According Frobenius, the necessary and sufficient conditions the equation (2) to be reducible, is the possibility this equation to be written in the form

$$(3) \quad (\delta + f_1)(f_3 \delta + f_2)y = 0, \quad \delta = xD$$

where there are

$$(4) \quad f_i = \sum_{k=0}^{n+1} \omega_{i,k} x^{n-k+1}, \quad i = 1, 2, 3$$

$$\omega_{3,k} = 0, \quad k = 0, 1, 2, \dots, n-1; \quad \omega_{1,0} = 0.$$

Comparing the equations (2) and (3) we get

$$f_1 + f_2 + x f_1 + f_1' f_3 = f_1 (a_{11} + a_{12} x)$$

$$x f_2' + f_2 f_3 = f_1 (a_{20} + a_{21} x + a_{22} x^2),$$

out of which, after introducing the values for f_i from equation (4), we obtain

$$(5) \quad (n-k+2) \omega_{1k} + (\omega_{3,n+1} - a_{11}) \omega_{1k} + (\omega_{2n} - a_{12}) \omega_{1,k+1} + \omega_{2k} = 0,$$

$$(n-k+2) \omega_{2,k-1} + \omega_{3,n+1} \omega_{2,k-1} + \omega_{2k} \omega_{3n} - a_{22} \omega_{1,k+1} - a_{21} \omega_{1k} -$$

$$- a_{20} \omega_{1,k-1} = 0.$$

Consequently, parameters ω_{ik} are obtained.

By eliminating these parameters ω_{ik} from the previous equations (5), it follows

$$2a_{21} - a_{10} a_{11} = \pm \sqrt{a_{11}^2 - 4a_{22}} (2n+1 - \sqrt{(a_{10}-1)^2 - 4a_{20}}),$$

which in fact represents the criterium of the reducibility of the equation (4).

For Whittaker's differential equation these results when transferred, give the following:

1. In order the equation (1) to be reducible, it is necessary the following conditions to be satisfied

$$-n = \frac{1}{2} \pm k \pm m, \quad n - \text{nombre naturel.}$$

2. In that case it can be written in the form

$$(\delta + \Phi_1)(\Phi_2 \delta + \Phi_3)y = 0, \quad \delta = xD$$

where

$$\Phi_1(x) = -\frac{1}{2} L_{1(x)}^{-m-1} - \frac{1}{2} L_1^{-2m-2},$$

$$\Phi_2(x) = L_{n(x)}^{-2m},$$

$$\Phi_3(x) = \frac{x-2m-1}{2} L_n^{-2m} + (2m-n) L_n^{-2m-1},$$

$L_n^{(\alpha)}(x)$ — are Laguerre's polynomials.

ПЕТАР СЕРАФИМОВ

Академик ПЕТАР СЕРАФИМОВ

Роден е во Охрид 1915 година. Дипломирал на Филозофскиот факултет (математика) во Белград 1939 година и на Техничката висока школа во Дрезден 1944 година. Докторирал 1947 година во Дрезден. Од 1962 година е редовен професор на Техничкиот факултет (сега Архитектонско-градежен) во Скопје.

Има напишано бројни научни работи од областа на хиперболическите и дал степенски прорачуни и решенија за низа градежни објекти.

МЕТОДИ НА ПРЕСМЕТНУВАЊЕ НА ЛАЧНО-ГРАВИТАЦИОНИТЕ БРАНИ

У В О Д

За определување на напонската и стабилизационата состојба на браните — сидовите, денес има еден нов третман: имено, браната не е само сидот, кој ја задржува водата, но тоа е еден склоп меѓу:

- а) акумулациониот базен
- б) самиот сид
- в) преливните и испусните органи
- г) гасителот на енергијата.

Има повеќе типови насипни и бетонски (и армирано-бетонски) сидови, но ние ќе се ограничимо само на таканаречените лачно-гравитациони, и тоа само на поновите методи, за да се определи во нив состојбата на напоните.

При тоа состојбата на напоните треба да се подели на два дела:

- а) сопствени напони
- б) напони од товарната состојба.

За состојбата на стабилитетот треба да се докаже дека сидот е отпорен на превртување и негово издигнување.

а) Сопствените напони произлегуваат главно од начинот на вградувањето на бетонот, и бидејќи тоа е еден егзотермен процес, во телото на сидот остануваат термички влијанија кои предизвикуваат и соодветни сопствени напони. Но, и при отварањето на почвата, самата карпа стои под нова напонска состојба, а при вградувањето, особено при полнењето, таа ја менува состојбата на напоните.

б) Напоните од товарната состојба произлегуваат од самите товари, кои во последно време се делат на следниве:

- сопствена тежина
- воден натисок
- натисок од лед
- делување на бранови
- делување на узгон (филтрационен противнатисок)

- рамномерно топлотно влијание
- нерамномерно исто такво
- собирање и ширење на бетонот
- влијание на еластичните деформации на карпата
- влијание на земјотрес
- импулсивно преливање на сидот како последица од моментно започнување на акумулациониот простор со земја.

Разграничувањето на напонската состојба под а) и б) не е можна, бидејќи едната состојба се вклопува во другата.

Кое од горните влијанија е во некој товарен случај доминантно зависи од формата на средната поврвнина на конструкцијата.

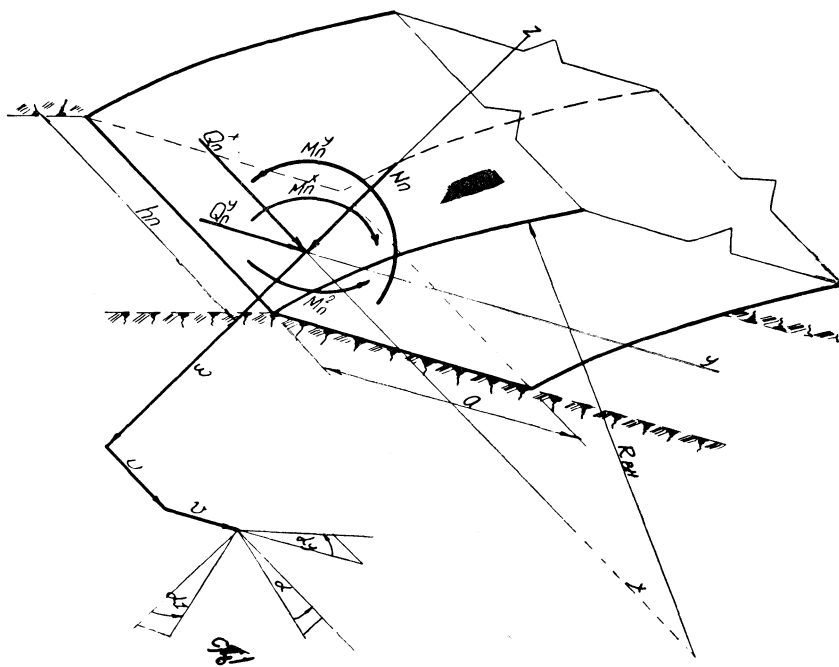
Во принцип, лачно гравитационите брани имаат две кривини и во однос на геологијата на карпата се асиметрични. Во случај на геолошка асиметрија, со конструирањето на темелите се настојува таа да стане симетрична, но тоа понекогаш не може да се постигне.

1. ОСЛОНУВАЊЕ НА ПОЛУПРОСТОР

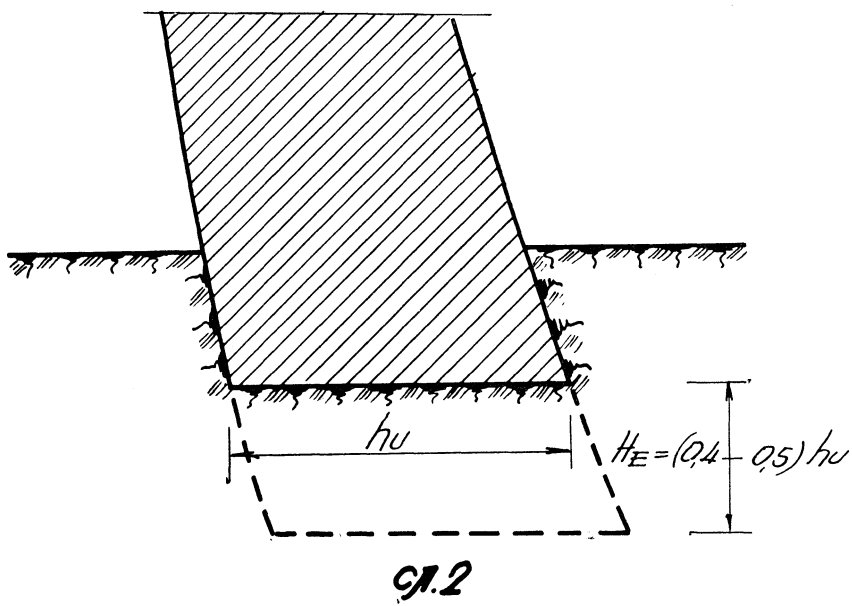
Ослонувањето на конструкцијата на самата карпа треба да се сфати како пренесување на трите моменти и трите сили на полупросторот, кој го чини самата карпа. Ова пренесување во самиот полупростор поради неговите еластични особини предизвикува три поместувања и три увртувања (ротации) (сл. 1).

Зависноста меѓу овие статички големини и деформационите во карпата најдобро се опфатени и со експерименти докажани, по теоријата на Бускнеск-Фогт. Во неа се прикажани овие деформациони големини во зависност од единични статички големини, модулот на еластичноста на карпата, обимот на фундаментот и Фогт-овите коефициенти, кои се на број 5. Покрај тоа, може да се земе во обзир и косината на бочната, по правило косо поставената карпа (во прилог на крајот слики и формули).

Но во последно време, а особено по предлог на Телке и Преску, за да се избегне ова релативно долго пресметнување, теоретското ослонување се продолжува од самата темелна fuga во самата карпа. Ова продолжување се основува конструктивно од причина да е со контактното и водонепропусно потребно инјектирање постигната компактна врска меѓу карпата и конструкцијата. Продолжување на самото теоретско ослонување изнесува од $0,4h_n$ до $0,55h_n$, каде h_n е широчината на самиот фундамент од стварно изведената конструкција. Самата бројка 0,4 или повеќе, па и 0,50 — $0,6h_n$, зависи и од модулот E на карпата. Овој може да биде секогаш, со сегашните методи на испитување на карпата, добро определен. Овој метод дава поголеми рачунски должини на лаковите на средната поврвнина на конструкцијата, како во хоризонталните, така и во вертикалните рамнини (сл. 2).

Сл. 1

Сл. 2

2. ЛАЧНО ГРАВИТАЦИОНИ КОНСТРУКЦИИ

Средната поврвнина е двојно закривена и спрема тоа е еден просторен поврвнински носач. Како за таков треба да важат сите односи, како геометриски така еластични, кои се главно познати. Треба да се напомене дека особено при високите конструкции односот на дебелината спрема радиусот е прилично голем, па бернулиевата и навиеровата хипотеза доаѓаат во прашање. Затоа е потребно овој однос да биде помал, така што имаме потенка конструкција. Тоа повлекува и зголемување на напоните во конструкцијата. Тоа веќе доведува до пристап на земање во обзир и еласто-пластичните особини на бетонот. Во ова време на тоа се посветени доста обиди — се разбира од теоретска гледна точка.

Дебелите конструкции посматрани како луспи по теоријата на Lowe или по Власов, даваат напонска состојба која и квантитативно и квалитативно е подруга од стварната. Поради тоа, методите за определувањето на напонската состојба можат главно да се разделат, во зависност од избраниот систем на посматрање, во три групи, во однос на избраните системи:

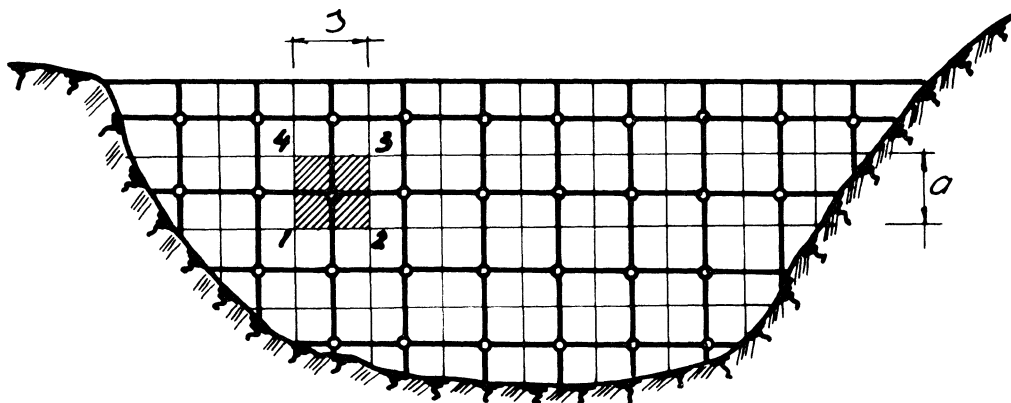
- 2.1. Дискретен систем
- 2.2. Континуално-дискретен систем
- 2.3. Континуален систем.

Од друга страна континуалниот систем може да се разгледува со помош на парцијални диференцијални равенки или интегрални.

2.1. Дискретен систем

Конструкцијата се замислува дека е расчленета на низа независни хоризонтални елементи — лакови и вертикални елементи — конзоли.

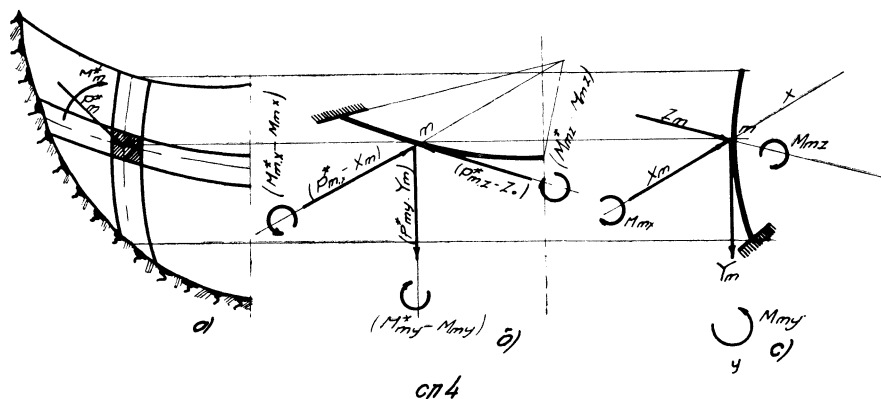
Ако се развие профилот на средната поврвнина на браната и се нанесат лаковите и конзолите (сл. 3), се гледа дека конзолите во

сл. 3

просторот се извитоперени. За упростување на пресметувањето ова се занемарува, а и поради тоа што ова е незначително мало.

Во пресечните точки на осовините на лаките и конзолите, под дејството на товари, се јавуваат сили од заимно дејство — реакции (сл. 4б) кои треба, како основа на методата, да бидат определени. Ова определување станува под услов дека поместувањето на лакот е еднакво на поместувањето на конзолата. s и a се широчините на лаките и конзолите. Товарот, кој отстаѓа на поврвнината $a \times s$, се замислува како концентриран во тежиштето m .

Во општ случај во чворната точка дејствуваат силата $\vec{P}_m^*$ и моментот $\vec{M}_m^*$ кои, се разбира, имаат по три компоненти.

Во чворот, како сили на врска-реакции меѓу лакот и конзолата, ќе се јават исти такви големини, кои се причина за 6 деформабилни големини во просторот (три трансляции и три ротации). Овие се $\vec{P}_m$ и $\vec{M}_m$. На сл. 4в тие се разложени во правците на еден правоаголен координатен систем, при кој оската x е во правец на нормалата, z во правец на тангентата и y нормално на рамнината од $x - z$.

Бидејќи има 6 деформациони големини, за секој чвор има 6 условни равенки, па спрема тоа, ако е бројот на чворовите, n имаме $6n$ линеарни равенки.

Теориските и експерименталните набљудувања покажуваат дека основно влијание на прераспределбата имаат радијалните померувања, т.е. во правецот на оската x . Суштествено влијание имаат и тангенцијалните поместувања поради големата крутост на конструкцијата во тој правец. Потоа по ранг се агловите поместувања во хоризонталните пресеци. Вертикалните поместувања имаат значење при куполните брани со голема вертикална кривина.

Ако се земат во обзир како доминантни само радијалните поместувања, тогаш како сили на врската остануваат само m , а другите се еднакви на нула, т.е.:

$$Y_m = Z_m = M_{mx} = M_{my} = M_{mz} \cong 0 \quad (2.1.1.)$$

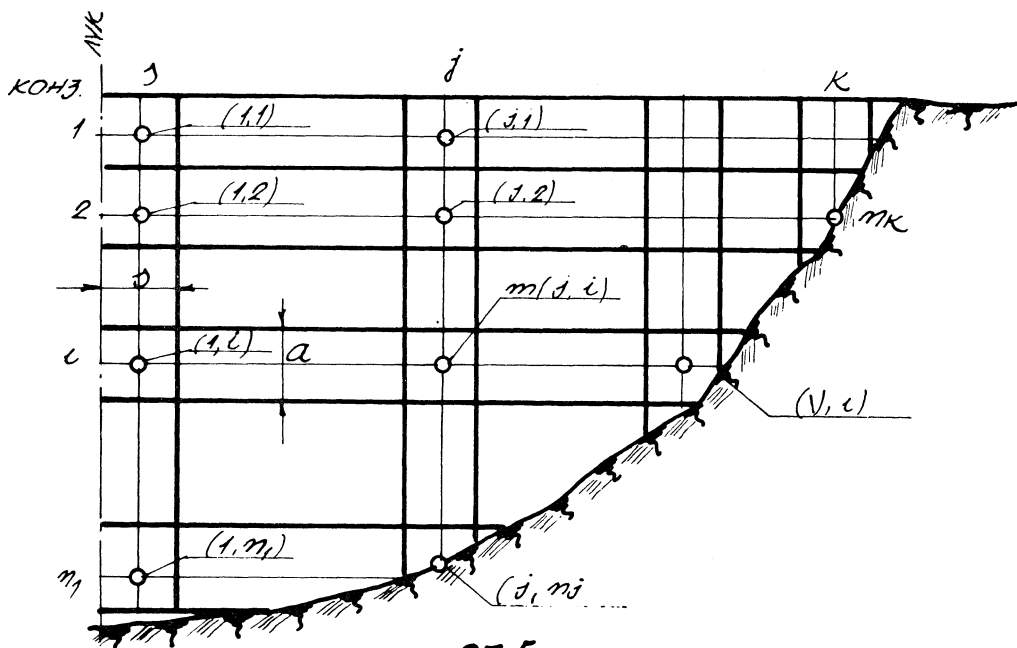
По овој начин бројот на равенките станува n . Во случај на симетрична конструкција и симетрична геолошка состојба, може да се разгледува само половината, па бројот на равенките се преполовува.

2.1.1. Условни равенки за определување на силите на врската помеѓу лаките и конзолите на дадената конструкција.

Спрема (сл. 5) како соодветна геометријска и еластична система треба да се изравнат соодветните радијални поместувања на лакот и конзолата. Индексите j се однесуваат на конзолата, а тие што се означени со i на лакот. Овие поместувања се исто така зависни од еластостатичките особини на конструкцијата и карпата. Значи, поместувањата или увртувањата еднозначно треба да бидат определени како за лакот така и за конзолата.

При тоа се доаѓа до односот:

$$\begin{aligned} Eb [\delta_{ji,j1}^k X_{j1} + \delta_{jk,j2}^k X_{j2} + \dots \delta_{ji,jk}^k X_{ji} + \dots \delta_k^{ji,ni} X_{jni}] = \\ = Eb [(P_{1i} - X_{1i}) v_{ji,1i} + \dots + (P_{ji} - X_{ji}) v_{ji,ji} + \dots + \\ (P_{ki} - X_{ki}) v_{ji,ki}] \end{aligned} \quad (2.1.1.1)$$

сл. 5

Во овој однос ги имаме следниве физикални односи:

а) δ^k е поместување на еластично вкештената конзола, која носи индекс j ,

б) v_e е поместување на еластично вкештениот лак, кој носи индекс i ,

в) X_{ji} е реакционата-сврзната сила ако x дејствува во i , и има своја компонента во j ,

г) P_{jk} е силата од надворешниот товар кој дејствува во k , а се пренесува во j .

Горната равенка се однесува за соодветните широчини на лакот (a) и конзолата (s). За единични вредности треба соодветно да се подели.

Равенките (2.1.1.1.) се поставуваат за сите пресечни точки (j, i).

Корените на оваа система на алгебарски равенки означени со X_{ij} ги дава реакционите сили (сврзувачки сили).

За хидростатски притисок е:

$$P_{ji} = 1,0 \cdot s p_i,$$

со

$$p_i = \gamma \left(i \cdot a - \frac{a}{2} \right).$$

При определување на силите на врските од рамномерно загревање за t° односот (2.1.1.1.) останува всушност ист. Од левата страна во средната заграда треба да дојде δ_{ji}^T пред првиот член. Од десната отпаѓаат сите P_{ji} , како прв член ќе биде v_{ij}^T .

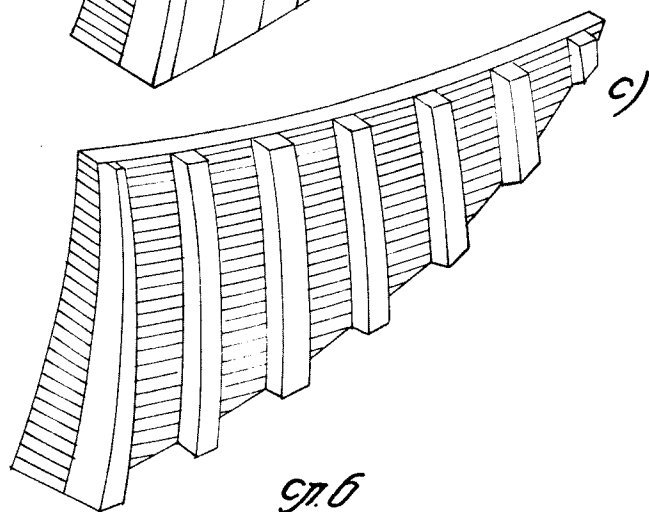
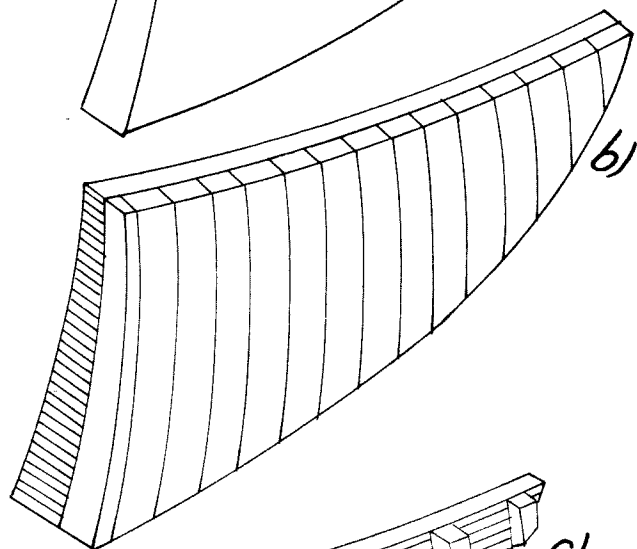
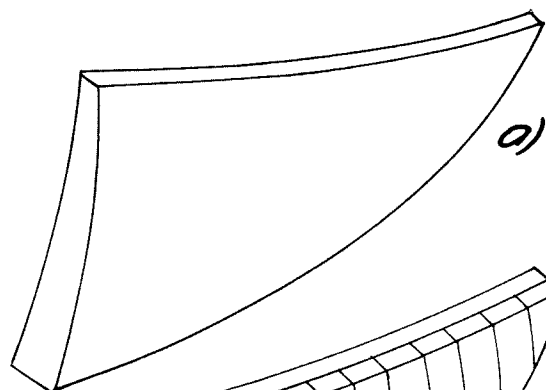
2.2. Континуирано-дискретен систем.

Во почетокот треба да се каже дека оваа метода може со успех да се примени само при симетрични и слабо закриени конструкции (сл. 6а). Покрај тоа, пресметката се прави за радијален товар и сопствена тежина. Се врши израмнување на радијалните поместувања на лакот и конзолата и аголните деформации во радијалните рамнини.

Моделот е замислен на следниов начин.

Половината на лушпата (сл. 7а) се разделува на двослоен континуално-дискретен систем, при кое се имаат plg конзоли, кои се ослонуваат на еластично поместливи и еластично завртливи лакови, кои се сметаат дека ги носат конзолите „невинклеровски“ (сл. 6б). Но не се земаат во обзир сите конзоли, а само еден извесен број (сл. 7с).

Ако се земат во обзир само радијалните поместувања, се добива еден систем на обични диференцијални равенки, чие решавање се врши по генерализираниот варијационен метод на Бубнов-Галеркин. Задачата тогаш се сведува на решавање на системот на линеарни алгебарски равенки:

97.6

$$\begin{aligned}
& \sum_{k=g}^m \int_{Hk+1}^{Hk} \left[\sum_{\rho=1}^n A_{g\rho} [J_g(y) \varphi_{g\rho}^{IV}(y) + 2J_g'(y) \varphi_{g\rho}^{III}(y) + (J_g''(y) - \right. \\
& \left. - \omega_{gg}^{(k)}(y)) \varphi_{g\rho}^{II}(y) - \omega_{gg}^{(k)'}(y) \varphi_{g\rho}^I(y) + \Omega_{gg}^{(k)}(y) \varphi_{g\rho}(y)] - \right. \\
& \left. - \sum_{i=1}^{i=k: (g)} \sum_{\rho=1}^n A_{i\rho} [\omega_{gi}^{(k)}(y) \varphi_{i\rho}^{II}(y) + \omega_{gi}^{(k)'}(y) \varphi_{i\rho}^I(y) - \Omega_{gi}^{(k)}(y) \varphi_{i\rho}(y)] + \right. \\
& \left. + \sum_{i=1}^{i=k} F_{i1} [\omega_{gi}^{(k)'}(y) + \Omega_{gi}^{(k)}(y) (H_i - y)] + \sum_{i=s}^{i=k} F_{i2} \Omega_{gi}^{(k)}(y) - \right. \\
& \left. - \frac{p_g(y)}{E} \right] \varphi_{gv}(y) dy = 0, \quad (2 \cdot 2 \cdot 1)
\end{aligned}$$

За $g=1, 2, \dots, m$; $v=1, 2, \dots, n$;

$$\frac{\varepsilon_{11}^{(g)}}{b} M_g(H_g) + \frac{\varepsilon_{12}^{(g)}}{b} Q_g(H_g) = F_{g1}; \quad g=1, 2, \dots, m \quad (2. 2. 2)$$

$$\frac{\varepsilon_{21}^{(g)}}{b} M_g(H_g) + \frac{\varepsilon_{22}^{(g)}}{b} Q_g(H_g) = F_{g2}; \quad g=1, 2, \dots, m \quad (2. 2. 3)$$

Во горните систем на равенки за $M_g(H_g)$ и $Q_g(H_g)$ ги имаме следните вредности:

$$\begin{aligned}
M_g(H_g) = & \sum_{k=g}^m \int_{Hk+1}^{Hk} \left[p_g(y) (H_g - y) - \right. \\
& - E \left\{ \sum_{i=1}^{i=k} \sum_{\rho=1}^n A_{ig} [\Omega_{gi}^{(k)}(y) \varphi_{i\rho}(y) (H_g - y) - \omega_{gi}^{(k)}(y) \varphi_{i\rho}^I(y)] + \right. \\
& + \sum_{i=s}^{i=k} F_{i1} [\Omega_{gi}^{(k)}(y) (H_i - y) (H_g - y) + \omega_{gi}^{(k)}(y) + (H_g - \\
& - y) \sum_{i=1}^{i=k} F_{i2} \Omega_{gi}^{(k)}(y)] \left. \right\} dy; \quad (2. 2. 4)
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
Q_g(H_g) = & \sum_{k=g}^m \int_{Hk+1}^{Hk} \left[p_g(y) - \sum_{i=1}^{i=k} \left\{ \left[\Omega_{gi}^{(k)}(y) \sum_{\rho=1}^n A_{i\rho} \varphi_{i\rho}(y) \right] \right. \right. \\
& \left. \left. + \sum_{i=1}^{i=k} F_{i1} \Omega_{gi}^{(k)}(y) (H_i - y) + \sum_{i=1}^{i=k} F_{i2} \Omega_{gi}^{(k)}(y) \right\} \right] dy. \quad (2. 3. 5)
\end{aligned}$$

Ознаки и големини во горните изрази се:

k — бројот на конзолите кои се земаат за пресметка,

g — номер на една конзола која се зема во пресметка (ако се врши сумирање по овој индекс, тој се заменува со i),

m — бројот на сите конзоли,

H_k, H_i, H_g — височини на конзолите со индекси k, i, g , $H_{m+i}=0$, бидејќи последната е со индекс m , т.е. $H_m \neq 0$,

$J_g(y)$ — момент на инерцијата на попречниот пресек на конзолата со индекс,

y — ордината на некоја точка на оската на која и да било конзола, сметана од темето на браната,

$\varphi_{g\rho}(y)$ — координатна функција со индекс ρ , а за конзолата со индекс g ,

n — бројот на членовите на редот кои влегуваат во обзир,

$\Omega_{gi}^{(k)}(y), \omega_{gi}^{(k)}(y)$ — инфлуентни функции,

I, II, III, IV — значат изводи по y ,

$\sum_{i=k(-g)}^{i=1}$ — значи собирање на сите членови од $i=1$ до $i=k$, но со исклучок на членот g ,

$P_g(y)$ — е интензитетот на надворешниот радијален натисок, а на конзолата со индекс g ,

$\varepsilon_{11}^{(g)}, \varepsilon_{12}^{(g)} = \varepsilon_{21}^{(g)}, \varepsilon_{22}^{(g)}$ — се Фогтовите коефициенти, кои одговараат на поврвнината од конзолата со индекс g ,

b — е ширината на разгледуваната конзола со индекс g ,

Кога со помош на односите (2.2.4) и (2.2.5) ќе се реши системот на равенките (2.2.1), (2.2.2) и (2.2.3) се добиваат параметрите

$$A_{gp}, F_{g1}, F_{g2} \quad (g=1, 2, \dots, m; \rho=1, 2, \dots, n)$$

кои ги дефинираат деформациите на сите пресметковни конзоли. Бидејќи овие се определени, може да биде определена и состојбата на напрегањата од сопствената тежина и хидростатскиот притисок.

2.3 Континуален систем

И при ова разгледување методите можат да се подразделат главно на три:

2.3.1. Решавање со конечни диференции на теоријата на лушпи

2.3.2. Разложување на хидростатскиот натисок на товарење на „плоча“ и товарење на мембрана

2.3.3. Примена на интегрални равенки за определување на тоталните радијални деформации

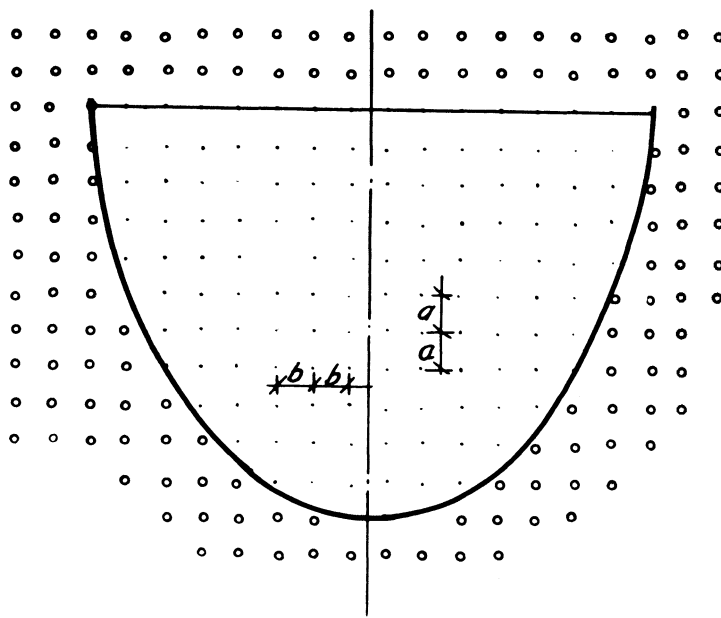
2.3.1. Решавање со конечни диференции на теоријата на лушпи.

Оваа метода базира на претпоставката да се создаде еден потполн континуум меѓу телото од бетон и самата карпа. При тоа се појдува од Фогтовата претпоставка за соодветно продолжување на сидот (браната) во карпестиот масив (сл. 7). На оваа слика малите кругови

се точки од „носачот“ кои му припаѓаат на масивот, а оние над круната се имагинарни. Самите точки во доменот на бетонската маса се реални и тие ѝ припаѓаат нејзе. Потребно е конструкцијата да се разложи по височина и широчина со хоризонтални и вертикални линии, на растојанија a и b . Така се добива система на правоаголници. Но, оваа разделба стварно прави некои чворови, ако претпоставиме дека овој систем од линии чини една „решетка“.

Почнувајќи од круната хоризонталните линии ги обележуваме надолу со: 0, 1, 2, 3, ... Вертикалните, почнувајќи од оската на симетријата со: — 3, — 2, — 1, 0, 1, 2, 3 ... Значи, највисоката хоризонтална и вертикалната по оската на симетријата има индекс 0. Над круната на браната правиме две линии со индекси (—1) и (—2).

Како прво, треба за секој „чвор“ (сл. 7) да се определат: радијалната, тангенцијалната и вертикалната деформација. Ако со n и m се означат хоризонталните редови и таквите вертикални, тогаш имаме.

сл. 7

u_m^n — тангенцијално
 w_m^n — радијално и
 v_m^n — вертикални поместувања.

Ако се тргне од познатите парцијални диференцијални равенки на рамнотежата, тие можат да се изразат и со помош на поместувањата.

Обично вертикалното поместување се занемарува. Така, по извесни трансформации, меѓу U_m^n и w_m^μ постојат следниве две врски:

$$\begin{aligned} u_m^n = & \frac{a^2}{2a^2 + b^2} (u_{m+1}^\mu + u_{m-1}^\mu) + \frac{b^2}{z(2a^2 + b^2)} (u_m^{\mu+1} + u_m^{\mu-1}) + \\ & + \frac{a^2 b}{22_0(2a^2 + b^2)} (w_{m+1}^\mu - w_{m-1}^\mu) - \frac{3K}{4Dbr_0} \frac{b^2}{2a^2 + b^2} (w_{m+1}^{\mu+1} - w_{m+1}^{\mu-1} + \\ & + w_{m-1}^{\mu-1} - w_{m-1}^{\mu+1}) + \frac{K}{2Dbz_0} (w_{m-2}^\mu - w_{m+2}^\mu) \end{aligned} \quad (2.3.1.1.)$$

$$\begin{aligned} w_m^\mu = & \left[\frac{4K}{b^4} \left(1 + \frac{b^2}{a^2} \right) (w_{m+1}^\mu + w_{m-1}^\mu) + \frac{4K}{a^4} \left(1 + \frac{a^2}{b^2} \right) (w_m^{\mu+1} + \right. \\ & + w_m^{\mu-1}) - \frac{D}{2bz_0} (u_{m+1}^\mu - u_{m-1}^\mu) - \frac{K}{b^4} (w_{m+1}^\mu + w_{m-2}^\mu) - \frac{K}{a^4} (w_m^{\mu+2} + \\ & + w_m^{\mu-2}) - \frac{2K}{a^2 b^2} (w_{m+1}^{\mu+1} + w_{m+1}^{\mu-1} + w_m^{\mu+1} + w_{m-2}^{\mu-1}) - P \Big] \cdot \left(\frac{D}{2_0^2} + \right. \\ & + 6 \frac{K}{a^4} + 6 \frac{K}{a^4} + 8 \frac{K}{a^3 b^2} \end{aligned} \quad (2.3.1.2)$$

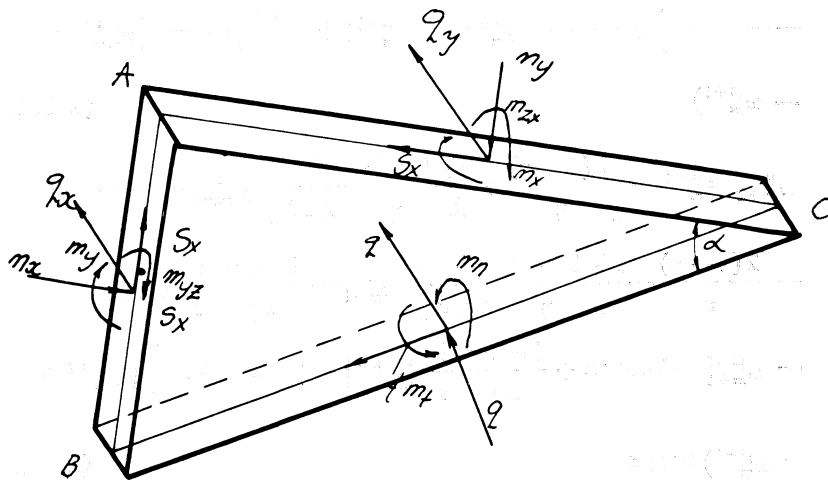
Во горните односи за D и K имаме вредности:

$$D = (1 + 2\nu) eE, \quad K = \frac{(1 - 2\nu)}{12} e^3 E$$

Условите (2.3.1.1) и (2.3.1.2) се такви што не водат сметка за условите на краиштата. Тоа подетално, иако приближно, го прави Соколовскиј така што за V_m^μ и W_m^μ се добиваат следниве односи, и (с. сл. 8):

$$\begin{aligned} U_{m+1}^\mu = & \frac{\frac{D_0}{2} \eta (1 - \eta) + \frac{D}{2b} (1 - \eta) \sin \alpha}{A} U_{m-1}^\mu - \\ & - \frac{D_0 (1 - \eta^2) + 2\eta \frac{D}{b} \sin \alpha}{A} u_m^\mu + \frac{D}{4Aa} (u_m^{\mu-1} - u_m^{\mu+1}) \cos \alpha + \\ & + \frac{D}{2Az_0} [(2(1 - \eta^2) w_m^\mu + \eta(1 - \eta) w_{m+1}^\mu (1 - \eta) w_{m-1}^\mu) \cdot \sin \alpha + \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
& + \frac{K}{8Az_0ab} [(1+2\eta)(w_{m+1}^{\mu+1} - w_{m+1}^{\mu-1}) - 4\eta(w_m^{\mu+1} - w_m^{\mu-1}) - \\
& - (1-\varepsilon\eta)(w_{m-1}^{\mu+1} - w_{m-1}^{\mu-1})] \cos \alpha, \quad (2.3.1.3)
\end{aligned}$$

с/8

$$\begin{aligned}
w_{m+1}^{\mu} = & \frac{6\eta\left(\frac{a}{b}\right)^3 + 4\eta\frac{a}{b} - \frac{Dca^3(1-\eta)^2}{K\sin\alpha}}{B} w_{m+1}^{\mu} + \\
& + \frac{1+2\eta}{2B} \left(\frac{a}{b}\right)^3 w_{m+2}^{\mu} - \frac{1-2\eta}{2B} \left(\frac{a}{b}\right)^3 w_m^{\mu+1} + \\
& + \frac{(1+2\eta)\frac{a}{b} + (1-\eta)\left(\frac{a}{b}\right)^3 \cotg\alpha}{2B} w_{m+1}^{\mu+1} + \\
& + \frac{(1+2\eta)\frac{a}{b} - (1-\eta)\left(\frac{a}{b}\right)^3 \cotg\alpha}{2B} w_{m+1}^{\mu-1} - \\
& - \frac{(1-2\eta)\frac{a}{b} - (1-3\eta)\left(\frac{a}{b}\right)^2 \cotg\alpha}{2B} w_{m-1}^{\mu+1} - \\
& - \frac{(1-2\eta)\frac{a}{b} + (1-3\eta)\left(\frac{a}{b}\right)^2 \cotg\alpha}{2B} w_{m-1}^{\mu-1} - \frac{2\eta\frac{a}{b} + \cotg\alpha}{D} w_m^{\mu+1} -
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
& - \frac{2\eta \frac{a}{b} - \cotg \alpha}{B} w_m^{\mu-1} + \frac{\cotg \alpha}{2B} (w_m^{\mu+2} - w_m^{\mu-2}) - \\
& - \frac{(2+3\eta) \left(\frac{a}{b}\right)^3 \cotg \alpha}{2B} w_m^{\mu+1} - w_m^{\mu-1} + \frac{\eta \left(\frac{a}{b}\right) \cos g \alpha}{2B} (w_m^{\mu+1} - \\
& - w_m^{\mu+1}) \quad (2.3.1.4)
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
w_{m+2}^{\mu} &= w_m^{\mu+1} - \left[\frac{2(1-\eta)}{\eta} + \frac{K_c}{K} \frac{1+2\eta}{\eta} \frac{b}{\sin \beta} \right] w_{m+1}^{\mu} + \frac{4}{\eta} - \\
& - \left[\frac{2(1-\eta)}{\eta} - \frac{K_c}{K} \frac{1-2\eta}{\eta} \frac{b}{\sin \alpha} \right] w_{m-1}^{\mu} - \frac{1-2\eta}{2\eta} \frac{b}{a} (w_{m+1}^{\mu+1} - \\
& - w_{m+1}^{\mu-1}) \cotg \alpha + \frac{1-2\eta}{2\eta} \frac{b}{a} (w_{m-1}^{\mu+1} - w_{m-1}^{\mu-1}) \cotg \alpha + 2 \frac{b}{a} (w_m^{\mu+1} + \\
& - w_m^{\mu-1}) \cotg \alpha \quad (2.3.1.5)
\end{aligned}$$

Во горните односи, покрај познатите константи се и овие:

$$A = \frac{D_c}{2} \eta (1-\eta) - \frac{D}{2b} (1-2\eta) \sin \alpha$$

$$B = (1+4\eta) \left(\frac{a}{b}\right)^3 + (1+2\eta) \frac{a}{b} + \frac{D_c a^3 \eta (1-\eta)}{2K \sin \alpha},$$

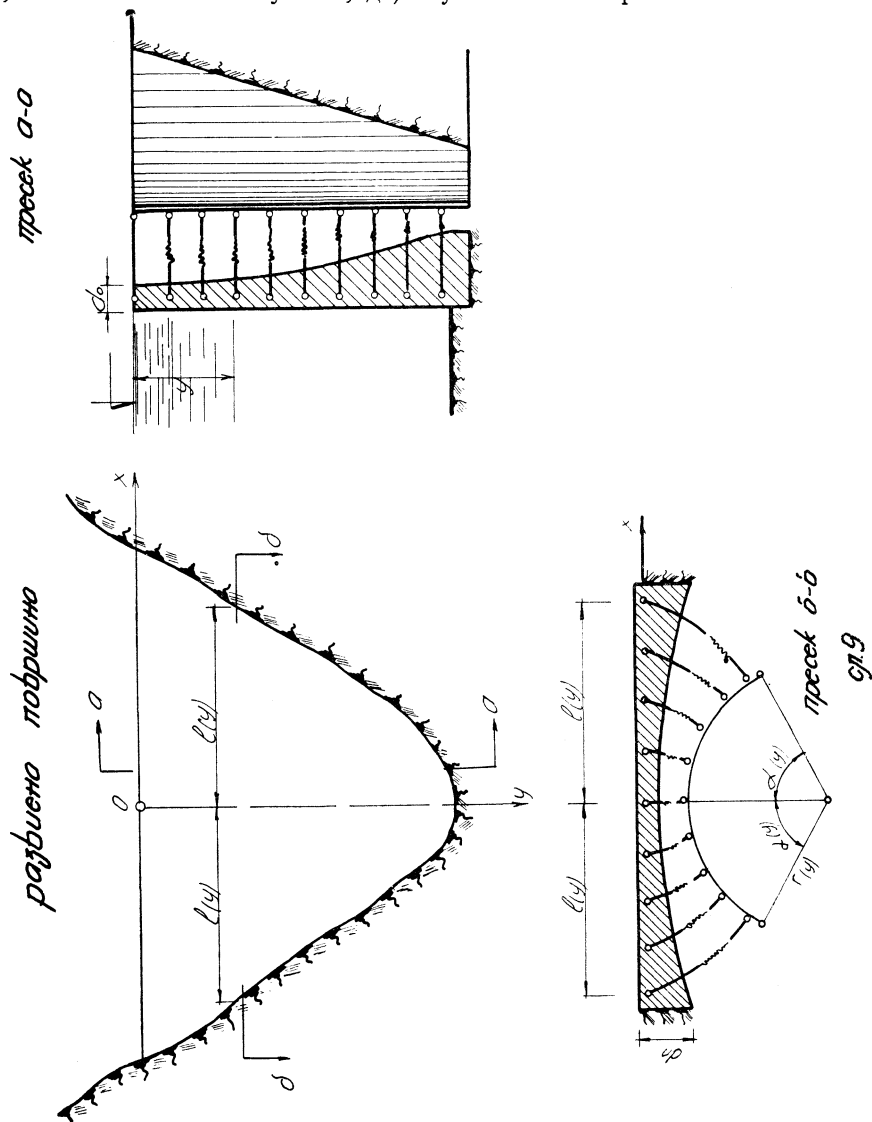
$$D_c = \frac{E_c}{\xi}, \quad K_c = \frac{e^2 E_c}{\mu}.$$

Покрај тоа, аголот α е тој помеѓу хоризонталната права и нагибот на карпата, η е хоризонталното растојание од карпата до најблискиот реален „чвор“ на браната.

Системот на равенки од (2.3.1.1) до (2.3.1.5) се решава првенствено со методата на итерација. Кога ќе се најдат овие деформациони големини, не е апсолутно тешко да се најдат аксијалните и трасверзалните сили, како и моментите на свиткување и торзија, а од нив и напонската состојба на носачот. Да напоменеме, ова определување на деформациите е повеќекратно, за да се добијат што поточни резултати.

2.3.2. Разложување на хидростатскиот натисок на дејство на плоча и мембрана.

Оваа метода, како што се гледа јасно од насловот, треба да биде некоја модификација од (2.2). Имено, со распределување на плоча и мембрана, а не плоча и конзоли, односно лакови и конзоли, да се мине од дискретен кон континуален систем. Наместо како порано да се бараат силите на врска по поедини точки, овде тие треба да бидат континуирани (сл. 9). Од неа се гледа дека се прави еден маханизам помеѓу плоча (шрафирана) и мембрана. По целото свое распростирање, мембраната се ослонува на плочата, но таа, бидејќи постои претпоставениот „механизам“ за ослонување, дејствува како мембрана.

Ако е $q(x, y)$ водниот натисок, кој на закривената површина зависи и од апсцисата x , тогаш овој може да се претстави во два дела:

$p_1(x, y)$ — кое останува на плочата,

$p_2(x, y)$ — кое останува на мембраната.

Од (сл. 9) се гледа дека може да се постават парцијалните диференцијални равенки на плочата:

$$\frac{\partial^2 M_n}{\partial x^2} + 2 \frac{\partial^2 M_{xy}}{\partial x \partial y} + \frac{\partial^2 M_y}{\partial y^2} = q(x, y), \quad (2.3.2.1)$$

и на мембраната:

$$\frac{\partial N_x}{\partial x} + \frac{\partial S}{\partial y} = 0; \quad \frac{\partial N_y}{\partial y} + \frac{\partial S}{\partial x} = 0; \quad \frac{N_x}{r_1} + \frac{N_y}{r_2} = Pz_1 \dots \quad (3.2.2.2)$$

Каде се $M_x, M_{xy}, M_z, N_x, N_y, S$, познати ознаки за моменти и сили, и кои можат лесно да бидат дадени во зависност на радијалното поместување, w, r_1 и r_2 се радиусите на кривините по правците на x и на y оската. Од пресекот се гледа дека имаме систем на стапови во хоризонталните лакови, така што мембраната не е цврста, па како прва апроксимација може да се стави:

$$N_y = S = 0, \quad (2.3.2.3)$$

па од (2.3.2.2) добиваме:

$$N_x = N_x(y); \quad P_2(x, y) = \frac{N_x(y)}{r_1(y)}. \quad (2.3.2.4)$$

За да се определи $N_x = N_x(y)$ се работи како во теоријата на рамнински носачи, па се почнува од единични товари: $N_x = 1, p(x, y) = 0$, т.е. на разложената система од носачот има една единична сила:

$$P_z(y) = \frac{1}{r_1(y)}. \quad (2.3.2.5)$$

Ако се означи со:

δ_{11} — меѓусебното хоризонтално поместување на двата брега на мембраната, а за пресеците во кои дејствува $N_x = 1$;

$\delta_1 p$ — исто такво поместување од деформацијата на плочата од силата $p(x, y)$, а во истата точка во која дејствува $N_x = 0$;

тогаш може да се напише следнава еластична равенка:

$$N_x(y) \delta_{11} + \delta_1 p = 0 \quad (2.3.2.6)$$

или

$$N_x(y) = - \frac{\delta_1 p}{\delta'_{11} + \delta''_{11}} \quad (2.3.2.7)$$

каде што се:

δ'_{11} — меѓусебно поместување на двата брега од еластичните деформации од $Nx=1$;

δ''_{11} — истото од деформирањето на плочата од силата (2.3.2.5).

Но (2.3.2.7) може да се трансформира и вака:

$$N_x(y) = -\frac{\delta_1 p + N_x \delta''_{11}}{\delta'_{11}} \quad (2.3.2.8)$$

Од дефиницијата на $\delta_1 p$ и δ'_{11} произлегува дека тие се едни исти, така што може да се напише:

$$\delta_1 p + N_x \delta''_{11} = \delta_1 q,$$

каде што е $\delta_1 q$ меѓусебно хоризонтално поместување на двата брега на мембраната под натисок $p(x,y)$ намален со p_z . Значи, може да се напише:

$$N_x(y) = \frac{\delta_1 q}{\delta'_{11}}. \quad (2.3.3.9)$$

Сиве поместувања δ можат да се определат по веќе познат пат.

2.3.3. Примена на интегрални равенки за определување на радијални поместувања

Оваа метода, особено разработена од Телке, која не е завршена за сите влијанија, особено бидејќи постојат и табели за карактеристичните функции кои се приложуваат, дава можност за брзо предходно определување на димензиите на конструкцијата. Овде се тргнува од потполн континуум, како и во (2.3.1), и се влегува со Фогтово уклештување во карпата. Значи условите на контурата се:

- а) по круната потполно слободна лушпа;
- б) по целиот обод потполно вкештување (сл. 10).

Конструкцијата се посматра како дел од еден кружен цилиндер и се даваат деформациите на лачното и конзолното дејство. Но, бидејќи се утврдува дека помеѓу деформацијата U_R во лакот и радијалното поместување постои однос:

$$w(\xi) = \frac{15}{8} u_R(\xi), \quad (2.3.3.1)$$

тогаш ова последново по извесни трансформации може да се даде во формата:

$$w(\bar{z}) = u_0(\bar{z}) - \frac{32}{5} \lambda \cdot \frac{1}{\xi_0^4} \int_0^{\xi_0} K(\bar{z}, \xi) (1 - \xi) \cdot w(\xi) d\xi, \quad (2.3.3.2)$$

каде што е:

$$\lambda = \frac{(1 - \nu^2) H^4}{r \cdot r_a h_u^2},$$

а $K(\bar{z}, \xi)$ е во врска со една Гринава функција која ги дава угибите од хидростатскиот натисок и има форма:

$$K(\bar{z}, \xi) = \frac{E h_u^3}{12(1-\nu^2) H_o^3} G(\bar{z}, \xi), \quad (2.3.3.3)$$

10:

$$G(\bar{z}, \xi) = \begin{cases} -\frac{\bar{z}^3 \xi - \bar{z}^3 + \bar{z}^2 \xi + 3\bar{z}^2 - 2\bar{z}}{2(1-\bar{z})^2} - \ln(1-\bar{z}), & \text{за } \bar{z} \leq \xi \leq \xi_o \\ -\frac{\xi^3 \bar{z} - \xi^3 + \xi^2 \bar{z} + 3\xi^2 - 2\xi}{2(1-\xi)^2} - \ln(1-\bar{z}), & \text{за } 0 \leq \xi \leq \bar{z} \end{cases}$$

Ако со претходниве изрази се уреди равенката (2.3.3.2), се добива:

$$w(\bar{z}) = u_o(\bar{z}) - \lambda \int_o^{\xi_o} K(\bar{z}, \xi) \cdot w(\xi) d\xi. \quad (2.3.3.4)$$

Горниот однос не е ништо друго туку Фредхолмовата интегрална равенка од втор вид, и тоа ја дефинира еластичната равенка на конзолата. Кога угибите w се познати, позната е и напонската состојба.

Овие изведувања важат за случај ако е цилиндерот вертикален.

Но, истиот метод може да биде применет и на закривени брани (сл. 10с). За да се стори тоа се воведува коефициентот на закривеност:

$$\varepsilon(\bar{z}) = -\frac{\sigma_{bz}^q(\bar{z})}{\sigma_{bz}^w(\bar{z})}, \quad (2.3.3.5)$$

при кое се:

$$\begin{aligned} \sigma_{bz}^g(\bar{z}) & \text{ — напонот од сопствената тежина } g, \\ \sigma_{bz}^w(\bar{z}) & \text{ — напонот од хидростатскиот натисок.} \end{aligned}$$

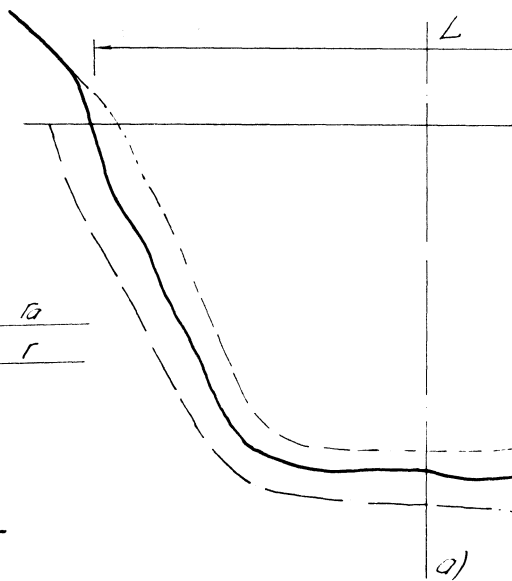
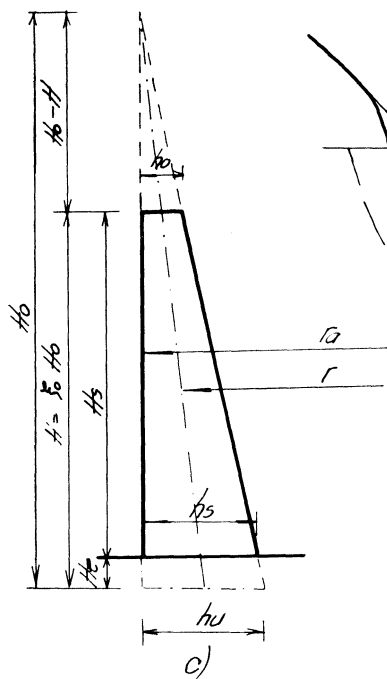
Горните вредности можат да бидат претставени и на следниов начин:

$$\sigma_{bz}^w = \pm \frac{\gamma_w H^3}{h_u^3} (1-\nu^2) \left(1 - \frac{\varphi^2}{\alpha^2}\right)^2 \Phi_M(\bar{z}, \xi_o, \lambda), \quad (2.3.3.6)$$

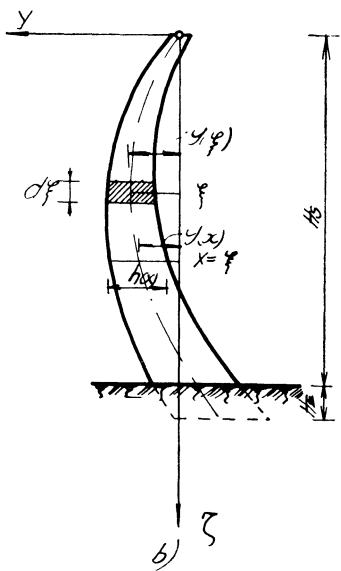
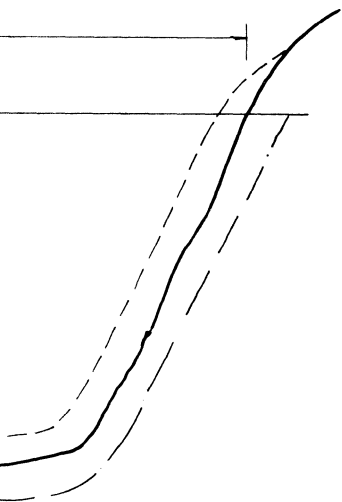
$$\sigma_{bz}^q = \pm \frac{M_x^q}{W} \pm \frac{6\gamma_h}{\left(h_o + \frac{h_u - h_o}{H} x\right)^2} \int_o^x \left(h_o + \frac{h_u - h_o}{H} \xi\right) [y(\bar{z}) - y(\xi)] d\xi, \quad (2.3.3.7)$$

при што се:

γ_w — специфична тежина на водата;

с.л. 10

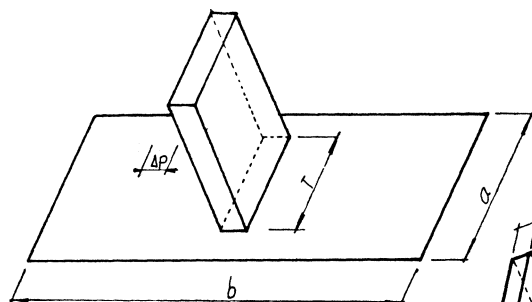

γ_b — специфична тежина на бетонот, а $\Phi(\bar{x}, \xi_0, \lambda)$ е една функција од хидростатскиот натисок.

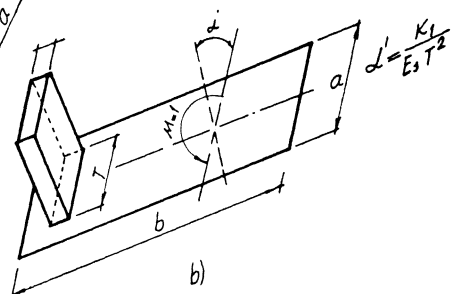
Ако се занемари Пуасоновият број ν , со оглед на (2.3.3.6) и (2.3.3.7) од (2.3.3.5) по уредувањето се добива:

$$\begin{aligned} \int_0^x \left(h_0 + \frac{h_u - h_0}{H} \xi \right) [y(x) - y(\xi)] d\xi = \\ = -E \frac{\gamma_w}{\gamma_b} \cdot \frac{H^3 \left(h_0 + \frac{h_u - h_0}{H} x \right)^2}{6 h_u^2} \Phi_M(\bar{x}, \xi, \lambda) \end{aligned} \quad (2.3.3.8)$$

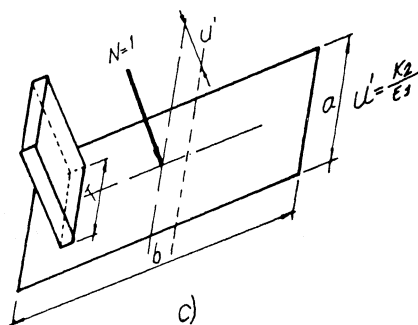
Ова е интегралната равенка на Volterra. Од неа може да се најде $y(x)$, па и $w(x)$, т.е. и напонската состојба.

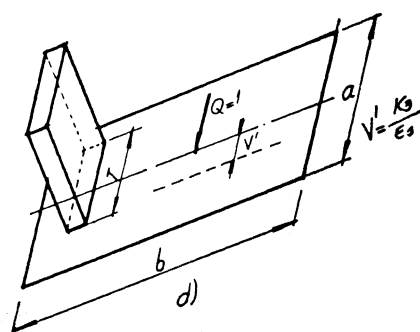
a)

b)

c)

d)

ЛИТЕРАТУРА

1. *Tölke, F.*, Staudämme und Staumauer, Springer-Berlin (1938).
2. *Greager W. P. Justin J. D.*, Engineering of Dams, Wiley—London — New Yourk (1950).
3. *Press H.*, Talsperren, W. Ernest—Berlin (1953).
4. *Bourgin A.*, Cours de calcul de barrages, Eyrolles—Paris (1955).
5. *Talobre J.*, La Mecanique des roches appliquée aux travaux pullics, Dunnod — Paris (1957).
6. *Хуберян М. К.*, К выбору наиболее совершенных методов раслето для Интур-кой арочной платины, „Енергия“ — Москва (1965).
7. *Лосаберидзе А. А.*, Расает арачных плотин, „Мецниереба“ — Тбилиси (1966).
8. *Prešku R.*, et Constantinesque M. Le calcul des barages voutes par la methode des regeaux, Sixième congrès de grandes baroge Neu-York (1958).
9. Соколовский В. С. Приближенный расчет арочных плотин методом конечных разностей теории оболочек, Известия высших учебных заведений — Новосибирск (1965).
10. *Ганев Г. X.*, Върху статистическите изчисления на дъговите чазовирни стени, Техника — София (1962).
11. *Tölke Fr.*, Die Überschlägige Berechnung kreiszyllindrischer Bogenstaumauern mit trapezförmigem Querschnitt nach dem Integralgleichungsverfahren, Otto-braf Institut—Stuttgart (1965).

METHODEN ZUR BERECHNUNG DER BOGEN — GRAVITATIONSTALSPERREN

(Zusammenfassung)

Die angegebenen Methoden für die Berechnungen der Talsperren werden in zwei Gruppen zusammengefasst:

1. Die Methode — Ark-Kragarm (diskretes System);
2. Diskret-kontinuierliche und kontinuierliche Methode.

Nach der Berechnung des diskreten Systems gelangt man zu einem System von Balkenträgern, die sich in einigen Punkten berühren und werden 6 Deformationsgrößen ausgesetzt.

Diese Deformationen des Bogens und des Kragarmes sollen ausgeglichen werden.

Es ist wichtig, dass die Vogt-sche Koeffizienten als diejenige angenommen werden, die experimentell ermittelt sind im Zusammenhang mit den geotechnischen Charakteristiken des Massivs. Die Berechnung wird vereinfacht bei der geologischen und geometrischen Symmetrie. Diese Symmetrie kann durch die konstruktiven Massnahmen erreicht werden. Nach dieser Methode können alle Belastungsfälle erfasst werden. Die Egsothermie des Betons bleibt als Problem des technologischen Einbaus.

In der zweiten Gruppe der Grundsysteme bzw. der Schemen geht man von Trägern zu Flächentragwerken über oder zu kombinierten Flächentragwerken und gewöhnlichen Trägern.

In (Abl. 6) sind Träger von Flächentragwerken und Kragträgern formiert. Die (Abl. 7) stellt Flächentragwerke dar. Dabei wird die Gründung der Sperre nach Vogt (0,4 — 0,5) m angenommen.

In (Abl. 9) ist das Modell der Zusammenarbeit von zwei Flächentragwerken: einer Membrane und einer Platte. Die beiden Modelle führen zu einem System von mehreren partiellen Differentialgleichungen.

Zum Schluss (nach Abl. 10) haben wir ein kontinuierliches System. Die Lösung führt zu den Integralgleichungen.

Die Belastungsbedingungen bei dieser Gruppe von Systemen sind von mir für Eigengewicht der Sperre und des Hydrostatischen Druckes erfasst worden.

Diese Gruppen von Systemen sind für die überschlägige Berechnung der Sperre anwendbar.

Das diskrete System bleibt jedoch, als Methode der Berechnung. Erwähnenswert ist, dass die Erdbebenkräfte am besten nach dem diskreten System leichter ermittelt werden können.

ЃОРЃИ ФИЛИПОВСКИ

Академик ЃОРЃИ ФИЛИПОВСКИ

Роден е во с. Сарович (Леринско) во 1919 година. Студирал аерономија во Белград и Софија и дипломирал 1942 година. Докторирал во Белград 1959 година. Од 1960 година е редовен професор на Земјоделско-шумарскиот факултет во Скопје.

Промовиран е за почесен доктор на Брадфордскиот универзитет (Англија) и од 1967 година е секретар на МАНУ. Напишал бројни научни трудови во областа на генетика, географијата, еволуцијата, класификацијата, ерозијата и мелiorацијата на почвите.

ЗА ХАЛОМОРФНИТЕ ПОЧВИ НА СР МАКЕДОНИЈА

1. УВОД

Во класата на халоморфните почви спаѓаат оние почви, во чија генеза и еволуција леснорастворливите соли играле или играат многу значајна улога. Тука спаѓаат три типа почви: солончак, солонец и солот. Ние ќе го исклучиме солотот во понатамошното разгледување, бидејќи тој во СРМ уште не е доволно проучен.

Во народот овие почви носат разни имиња: солена почва, солена земја, слатина, соленица, ѓерен, ќелак и др.

Во последиве 20 години интензивно ги проучувавме овие почви во Струмичко, Радовишко, Гевгелиско, Валандовско, Кочанско, Овче и Штипско Поле, а во послаба мера во Скопско Поле и Пелагонија. Најслабо се проучени халоморфните почви на Пелагонија. При тоа проучување собран е голем материјал. Еден дел од резултатите на испитувањето е објавен во повеќе наши трудови а еден дел уште не е.

Ќе се обидеме да дадеме резимирана синтеза на дел од тие испитувања задржувајќи се само на некои поважни проблеми за кои сметаме дека претставуваат поголем интерес.

Вкупната површина на халоморфните почви и на оние што претставуваат преод кон нив, изнесува во СРМ околу 11.000 ха. Главните реони на нивната распространетост се: Овче, Штипско, Скопско, Кочанско, Струмичко Поле и Пелагонија, а на помали површини се јавуваат во Гевгелиско, Валандовско, Радовишко Поле и Тиквеш.

Кога започнавме да ги проучуваме, овие почви беа малку изучени не само кај нас туку воопшто. Тие претставуваат еден од најинтересните педолошки проблеми за науката и за практиката и битно се разликуваат од сите други почвени типови во природата. Халоморфните почви на Македонија ни го привлекоа нашето внимание не само поради својата недоволна проученост, туку и поради тоа, што установивме дека се одликуваат со низа специфични карактеристики, по кои се разликуваат од другите халоморфни почви во Југославија и на Балканот. Ја протолкувавме нивната генеза и еволуција поинаку, отколку што тоа го чинеа некои поранешни истражувачи на тие почви кај нас.

Проблемот за акумулацијата и миграцијата на солите во овие почви го разгледуваме од поширок аспект. Нас не интересираше потеклото на солите и како тие дошле до нашите халоморфни почви. За таа цел требаше да се изучи не само содржината и составот на солите во почвата туку содржината на солите во некои наши седименти и халофитни растенија, како и во сите површински и подземни води на Македонија.

Во ова синтетско резимирање ќе се задржиме само на следниве позначајни за науката проблеми, што беа предмет на истражувањата. Тоа се: условите за генеза на овие почви, содржината и составот на солите во површинските и подземните води, значењето на вегетацијата за генезата и еволуцијата на овие почви, потеклото на солите и интензитетот и карактерот на салинизацијата и алкализацијата, содржината на борати и нитрати, некои специфичности во акумулацијата и составот на солите во речните и подземните води и во почвите на Овче Поле и резултатите од лабораториските опити со мелиорирање на некои халоморфни почви.

Халоморфните почви на Македонија се од посебно значење и за земјоделското производство. Тие се неплодни или сосем слабо плодни, така што ја намалуваат површината на најплодните почви, со чија салинизација и алкализација обично настануваат. Често се јавуваат во вид на мали дамки од неколку м² во плодните незасолени почви. И на овие дамки се применуваат исти агротехнички мерки како и на целата површина, но од тие дамки не се добиваат приноси или тие се сосем мали. Со тоа, како и со фактот што обработката на овие засолени дамки бара поголема потрошувачка на гориво и поголема влечна сила, се наголемуваат производните трошоци, без да се добие соодветен ефект.

Ние установивме, дека халоморфните почви во Македонија со вложувањето на хидрографските услови сè повеќе и повеќе се шират. Со изградбата на мелиоративните објекти за наводнување постои голема опасност од нивно понатамошно ширење, ако не се преземаат соодветни мерки. Од друга страна, наводнувањето комбинирано со други мерки, дава можност за мелиорирање на овие почви.

2. КРАТОК ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРАТА ЗА НАШИТЕ ХАЛОМОРФНИ ПОЧВИ

Ј. Цвијик (37) во 1906 г. забележува некои дамки од солени почви во Македонија. А. Стебут (16) во 1926 г. споменува постоење на „полупустински засолени почви“ во Македонија. А. Стебут, Д. Тодоровиќ и др. (17) во 1928 г. даваат краток приказ на некои локалитети на халоморфните почви во Овче Поле. Истата година Д. Цариков (36) ги споменува во Прилепско Поле. Д. Тодоровиќ (18) во 1931 г. ги опишува во Скопско Поле. В. Нејгебауер (10, 12) подетално ги

проучил овие почви во Скопско Поле и нивното постоење го споминува во 1935 г. и за Струмичко Поле (11). Меѓу трудовите од пред војната само во неговите има извесни резултати од лабораториски испитувања на овие почви.

Халоморфните почви на Македонија поопстојно и подлабоко се проучени дури по Втората светска војна. Ние посветивме некои свои трудови (26, 31) на нив. При педолошките истражувања на повеќе реони (21, 23, 24, 28) ние посебно и подетално сме се задржале на нив. Сме дале и општ приказ на тие почви, заедно со другите наши почви (22, 25, 33, 34, 35). Во некои наши трудови е третиран проблемот за нивната класификација (14, 35) и ерозија (29, 31). И прашањето за содржината и составот на солите во речните и подземните води (27, 30) од гледиштето на нивното влијание врз салинизацијата беше предмет на нашите истражувања. Еден труд е посветен на проблемот за акумулацијата на бор во седиментите, водите и халоморфните почви (32). Сме вршеле испитувања и на составот на растенијата, што растат врз овие почви (31). Вршевме и лабораториски истражувања на можноста за мелиорирање на овие почви (26) и детално разработивме систем на мерки за мелиорирањето на нашите халоморфни почви (22, 31).

Некои локалитети на халоморфните почви се опишани во трудовите на Л. Алтарац — Манушева (1), Д. Поповски (15) и С. Вукашиновиќ (3, 4, 5, 6). Податоци за содржината и составот на солите во речните и подземните води наоѓаме во трудовите на Л. Алтарац — Манушева и Д. Поповски (2), на С. Вукашиновиќ (4,6) и Б. Косевски (19, 20).

3. УСЛОВИ ЗА ГЕНЕЗА НА НАШИТЕ ХАЛОМОРФНИ ПОЧВИ

Нашите халоморфни почви се образуваат при определени климатски, геолошки, релјефни, хидрографски, вегетациски и др. услови. Ја установивме следнава зависност:

Најсилна акумулација на соли во речните и подземните води и во почвите и најголем процент на солончаци, во кои преовладуваат неутрални соли (во прв ред сулфатите) се јавува во централните реони (Овче Поле, Скопско и Кочанско Поле) кои се во исто време и најаридни. Во јужните (медитеранските) реони (Струмичко, Радовишко, Валадновско и Гевгелиско Поле) а особено во некои наречени од нас високи реони, каков што е Пелагонија, каде што е аридноста послабо изразена, акумулацијата на соли е послаба, висок е процентот на солонците и преовладува содното засолување.

Една од најважните причини за големата акумулација на соли и за преовладувањето на сулфатите во централните реони е присуството на палеогените седименти меѓу кои има и такви, што се засолени. Во некои од нив ние установивме 0,81% соли со преовладување на сулфатите и со знатна количина бор. Во овие реони има многу и неогени

седименти и базични стени, со чие распаѓање и растворање се добива извесна количина соли. Во другите реони нема засолени палеогени седименти и затоа и засолувањето е послабо. Општо земено нашите халоморфни почви се јавуваат само врз седименти (палеогени, неогени, алувијални) во акумулативните терени, во кои е вршена седиментација и кон кои се движеле и се движат сите води со растворените во нив соли.

Овие почви тесно се сврзани и со определени релјефни форми. Тие се јавуваат кај нас само во негативните форми на мезо и микрорелјефот. Исклучок чини само Овче Поле, каде што се јавуваат и на наклони, ако солените подземни води се доближат до површината. Алувијалните тераси, слабо дренираните терени и ободите на депресиите се места на појавата на овие почви.

Таквите негативни форми на релјефот во своето влијание се комбинираат со хидрографските услови. Кон таквите терени се движат и во нив се задржуваат плитко засолените води од околните повисоки терени, носејќи со себе растворени материи кои се концентрираат со постојано испарување. Плитките и засолените подземни води што силно испаруваат во нашите аридни и топли реони се главната причина за појавата на халоморфните почви. Установено е дека во нашите солончаки подземните води се поплатки и позасолени, со често преовладување на неутралните соли, додека во салонците тие се подлабоки, се одликуваат со поизразита осцилација и со преовладување на базичните соли. Во нашите халоморфни почви во најголем број случаи овие води се поплатки од 2 м. За содржината и составот на солите во подземните води ќе се говори посебно.

Установивме дека нашите халоморфни почви сè повеќе се шират под влијанието на човекот. Засилувајќи ги ерозионите процеси тој предизвикува затрупување на речните корита, дигање на ерозионниот базис и на подземните води во котлините. Проучивме два случаја на влијанието на човекот. Така на пример, со наводнување во Кочанско (оризишта) установивме, дека во блиските околни терени се дигаат подземните води и се шири засолувањето. Од интерес се и податоците, што ги добивме при проучувањето на наводнувањето на почвите со засолени води. Во една смолница што е наводнувана со засолени води за неколку години содржината на солите е наголемена од 0,16% на 0,25% или за 56%.

За влијанието на вегетацијата во генезата и еволуцијата на овие почви ќе говориме посебно.

4. ЗНАЧЕЊЕТО НА ВЕГЕТАЦИЈАТА ЗА ГЕНЕЗАТА И ЕВОЛУЦИЈАТА НА НАШИТЕ ХАЛОМОРФНИ ПОЧВИ

До пред кратко време не беше доволно истакнувано значењето на вегетацијата за овие почви. Такви истражувања немаше во нашата земја. Поради тоа, ја проучивме генезата и еволуцијата на овие наши

почви и од тој аспект. Извршивме анализа на пепелот на некои наши халофити и го установивме следново:

Во сукулентните халофити (*Suaeda maritima*) има повеќе пепел (42%) отколку соли во солончаците на кои растат и поширок однос на Na:Ca во пепелот. Затоа, по своето изумирање, тие халофити во извесна мера ја наголемуваат содржината на соли, а особено на NaCl во површинскиот слој на солончаците и ја засилуваат алкализацијата поради споменатиот поширок однос на Na:Ca.

Во нашите солонци нема типични сукулентни халофити. Во нив се јавуваат полусуви халофити (*Camphorosma monspeliacum*). Во нив установивме околу 20% пепел, што е повеќе отколку што е процентот на солите во солонците. Односот на Na:Ca не е толку широк како кај *Suaeda*-та. Овие халофити ги штитат нашите солонци од ерозија, ја подржуваат засоленоста и алкализацијата.

Во нашите халоморфни почви се води постојана борба меѓу халофитите и грамините. Со дигање базисот на ерозијата и на нивото на солените подземни води, како и со интензивно пасење, се дига хоризонтот на максималната акумулација на солите и расте процентот на халофитите. Напротив, со спуштање на базисот на ерозијата и на нивото на подземните води се спушта и хоризонтот на максималната акумулација на солите во почвата а халофитите отстапуваат пред грамините. Грамините започнуваат со биолошка акумулација да ја збогатуваат почвата со Ca, K, P и Si, вршат „фитомелиорирање“ и ја намалуваат засоленоста и алкализацијата.

5. СОДРЖИНА И СОСТАВ НА СОЛИТЕ ВО ПОВРШИНСКИТЕ И ПОДЗЕМНИТЕ ВОДИ НА МАКЕДОНИЈА

Водите се главниот пренесувач на солите од реките кон морињата, од една во друга област, од едни во други елементи на релјефот, од седиментите и другите стени во почвите. Тргнувајќи од тоа предмет на изучување беше содржината и составот на површинските и подземните води со цел да се установат определени законитости и да се проучи значењето на тие води за генезата на халоморфните почви. Главните резултати од тие истражувања се следниве:

Речните води на Македонија (со исклучок на оние од Овче Поле) содржат многу малку соли (под 0,30 гр/л) меѓу кои преовладуваат земноалкалните бикарбонати. Спаѓаат во I стадиум на минерализацијата на водите по В. Ковда (8). Сумата на земноалкалните јони во нив е поголема од сумата на алкалните јони. Малата содржина на соли во речните води се објаснува со тоа, што голем дел од нивниот слив минува низ планински терени и преку супстрат и почви, што се многу осиромашени со соли, бидејќи се испрани во тие влажни планински услови. Во голема степен тие се хранат со снежни води, што, речиси, не содржат соли.

Навлегувајќи во поаридни услови на котлините, во кои во исто време има седименти, чии соли не се во таа степен промиени, како во планинските реони, започнува да расте содржината на соли во овие води. Така на пример, во планинските терени во нив има околу 0,10 гр/л, во западно-македонските високи реони средно околу 0,12 гр/л, во посувите медитерански реони средно околу 0,23 гр/л а во аридните централни реони има најмногу соли во овие води.

Речните води пренесуваат големи количини соли надвор од нашата Република. Така, на пример, Св. Николската Река пред да ги прими своите притоки во Овче Поле содржи 1,07 гр/л а при излезот од полето 1,64 гр/л соли. Вардар кај својот извор содржи 0,13 гр/л а кај Удово 0,24 гр/л. Тие не вршат салинизација.

Речните води (со исклучок на оние од Овче Поле) се погодни за наводнување и за промивање на солите во халоморфните почви.

Слични законитости покажуваат и езерските води. Така на пример, Мавровското Езеро има 0,09 гр/л, во Охридското Езеро има 0,12 гр/л, а во Дојранското Езеро има 0,32 гр/л соли.

Меѓу површинските води најмногу соли има во топлите (бањските) води (од 1,1—3,9 гр/л). Во нив преовладуваат сулфатите. Содржат многу гипс и можат да ги збогатуваат почвите со соли.

Сосема поинаку стојат работите со подземните води. Испитувањата на акумулацијата на солите во нив ни го покажува следново:

Во споредба со другите типови почви максимална акумулација на соли е постигната во подземните води на халоморфните почви. При тоа, најплитки и најминерализирани се подземните води во солончаците со многу често доминирање на неутралните соли (сулфатите). Во солонците подземните води се со помала содржина на соли, меѓу кои многу често доминираат базичните (бикарбонатите) над неутралните соли и се јавува резидуален Na_2CO_3 .

Подземните води во нашите халоморфни почви се јавуваат во различни стадиуми на минерализацијата по В. Ковда (8). До минерализација од околу 2 гр/л тие се наоѓаат во I стадиум (силикатно-карбонатни) или во II стадиум (сулфатно-карбонатни води). И во двата стадиума бикарбонатите преовладуваат над неутралните соли. Со надминувањето на содржината од 2 гр/л подземните води влегуваат во III стадиум (хлоридно-сулфатни води), во кој неутралните соли доминираат над базичните, а сулфати има повеќе од хлориди. Не е установен IV стадиум на минерализација (сулфатно-хлоридни води). I и II стадиум се јавуваат главно во солонците и во јужните реони и Пелагонија а III стадиум во солончаците и во централните реони.

Највисока акумулација на соли во подземните води на халоморфните почви се јавува во централните реони и тоа особено во близината на палеогените седименти. Така на пр. установениот максимум во Овче Поле изнесува 105 гр/л соли (максимум на Балканот), во Скопско Поле 6,5 гр/л и во Кочанско Поле 4,2 гр/л. Во јужните реони и Пелагонија, каде што нема такви седименти или евапорацијата е по-

слаба достигнати се следните максимуми: Струмичко 2,1 гр/л, Гевгелиско 0,7 гр/л и Валандовско Поле 0,67 гр/л и Пелагонија 1,23 гр/л.

Во подземните води на халоморфните почви има многу повеќе Na-јони отколку (Ca + Mg)-јони. Често и Mg има повеќе од Ca јони. Со тоа се објаснува високиот степен на алкализација и честата повисока содржина на адсорбираните Mg отколку Ca-јони во почвата.

Плитките и засолените подземни води се главна причина за појавата на халоморфните почви кај нас. Затоа, карактерот на засолувањето и интензитетот на салинизацијата и алкализацијата е во најтесна врска со содржината и составот на подземните води.

Нас нè интересираше и проблемот дали и артерските води можат да бидат извор на соли. Установивме, дека тие содржат помалку соли од подземните води. Во Струмичко во нив има до 0,24 гр/л, во Прилепско до 1,3 гр/л (19) и во Дорфулија, Овче Поле до 0,72 гр/л (20). Во ретки случаи можат да бидат причина за салинизација на почвите. Во нив најчесто преовладуваат земноалкалните бикарбонати, сумата на земноалкалните јони е повисока од сумата на алкалните јони, а многу често хлориди има повеќе од сулфати.

6. ПОТЕКЛО НА СОЛИТЕ И ИНТЕНЗИТЕТ НА САЛИНИЗАЦИЈАТА И АЛКАЛИНИЗАЦИЈАТА ВО НАШИТЕ ХАЛОМОРФНИ ПОЧВИ

Во нашите халоморфни почви солите главно доаѓаат од подземните води со нивно капиларно качување низ почвата и со испарување. Во овие води солите доаѓаат на разни начини. Истражувањата покажаа, дека главен извор на солите во централните реони се засолените палеогени седименти. Со растворување и распаѓање слатководните езерски неогени седименти даваат нешто повеќе соли отколку масивните стени. И масивните стени, особено некои безични стени, со распаѓање даваат соли како крајни продукти. Потоа термалните извори, делумно артерските извори, исто така даваат извесна количина соли. Порано истакнавме дека и со разложување на халофитите се ослободуваат соли.

На еден или друг начин, овие соли доаѓаат до подземните води, кои се движат кон пониските, слабо дренирани терени, тука испаруваат и постојано ја наголемуваат својата концентрација.

Установивме две фази во миграцијата и акумулацијата на солите во нашата Република. Тие две фази се јавуваат, главно, во централните реони, додека во другите реони имаме, главно, само една фаза. Во првата, морската фаза, што се одвивала во минатото (во палеогенот) е извршена акумулација на солите во палеогените седименти. Во современата, континенталната фаза на миграцијата и акумулацијата, солите од овие седименти се преместуваат со водите од повисоките терени кон акумулативните пониски терени, каде што заедно со ресе-

диментација, се врши секундарен циклус на миграцијата и акумулацијата на солите. Затоа, во акумулативните терени на централните реони најчесто карактерот на засолувањето на подземните води и на почвите е ист или е многу сличен на оној во палеогените седименти. Во јужните реони и во Пелагонија нема засолени палеогени седименти и затоа таму имаме само современа, континентална фаза во миграцијата и акумулацијата на солите. Таа претставува примарен циклус. Солите, што се добиваат во мала концентрација во овие реони со распаѓање на стениците од околните повисоки терени се преместуваат со водите во акумулативните терени. Потребно е подолготрајно стагнирање, испарување и плитка појава на подземните води, за да можат во нив солите да се концентрираат. Со отсуството на првата, морската фаза го објаснуваме послабиот интензитет на салинизацијата во овие реони.

Се разбира во современата фаза на миграцијата, знатни количини соли, преку реките, се преместуваат во морињата.

Во современата фаза салинизацијата и алкализацијата во нашите почви се јавуваат или како примарен процес во младите наноси (алувијални) или како секундарен процес во порано оформените почви (ливадски, блатни, парарендзини и смолници).

Од интерес се и законитостите во интензитетот на салинизацијата во нашите халоморфни почви: салинизацијата на почвите до толку е поинтензивна, до колку подземните води се поплатки, со поголема содржина на соли и до колку е посилен евалорацијата. Бидејќи во централните реони, кои се најаридни во Југославија, подземните води се најминерализирани, и халоморфните почви ќе содржат најмногу соли. Така на пример, максималната содржина на соли во почвата во одделните хоризонти изнесува во централните реони: во Овче Поле 4,5% (во покорицата и до 20,6%), во Кочанско до 1,2% и во Скопско Поле до 0,55%. Во јужните реони таа е пониска; во Струмичко до 0,33%, во Гевгелиско до 0,20% и во Валандовско до 0,58%. Релативно низок е степенот на салинизацијата и во Пелагонија.

Карактерот на салинизацијата е во тесна врска со составот на подземните води и карактерот на климата. Во централните реони доминира хлоридно-сулфатното засолување, карактеристично за сувите степи. Во другите наши реони главно доминира сулфатно-содното засолување. Само во еден профил констатиравме сулфатно-хлоридно засолување. Се повторува следнава законитост: со растење на интензитетот на салинизацијата опаѓа процентот на бикарбонатите и расте процентот на сулфатите во почвата.

Истражувањата покажаа, дека и степенот на алкализацијата во нашите халоморфни почви е релативно висок. Притоа, интензитетот на алкализацијата е до толку поголем, до колку содржината на соли во подземните води на почвата е повисока, односот на $\text{Na}:\text{Ca}$ -јоните поширок и до колку базичните соли преовладуваат над неутралните соли. Така на пример, во сулфатните солончаци, со висока содржина на неутрални соли содржината на адсорбируваниот натриум изнесува

од 18 — 67%, а во содно-сулфатните солончацци од 63—89%. Во солонците, кои содржат помалку соли од солончаците, се повторува истата законитост: во хлоридно-сулфатните и сулфатно-хлоридните солонци има 12 — 44% а во сулфатно-содните солонци 57 — 82% адсорбиран натриум.

7. ЗА СОДРЖИНАТА НА БОРАТИ И НИТРАТИ ВО НАШИТЕ ХАЛОМОРФНИ ПОЧВИ

Овие два вида соли посебно ги третираме, бидејќи ретко се јавуваат во халоморфните почви и тоа само во специфични услови.

Содржината на боратите е од посебно значење бидејќи, над извесна, релативно ниска количина тие се најтоксични соли во халоморфните почви. Освен тоа, тие потешко се промиваат отколку другите леснорастворливи соли. До почетокот на нашите истражувања не беше познато дека во нашите халоморфни почви има и акумулација на борати. Содржината на бор беше проучена во седиментите, речните и подземните води и во почвите на Овче Поле, каде што претпоставувавме дека ќе сретнеме борати во токсични количини.

Акумулацијата и миграцијата на боратите покажува слични законитости, како и другите соли.

И во миграцијата и акумулацијата на борот разликуваме две фази: постара морска и современа континентална. Во морската фаза борот е акумулиран во палеогените седименти (18 мгр во 1 кгр почва) од каде со подземните води е пренесен и акумулиран во денешните халоморфни почви. Речните води растворуваат но не акумулираат бор, бидејќи го транспортираат во морето. Така на пример, Св. Николската Река пред да ги прими притоците, богати со бор, содржи само 0,3 мгр В/л а при излезот од Овче Поле содржи речиси пет пати повеќе бор (1,4 мгр/л).

Подземните води вршат не само миграција на борот, туку го акумулираат со евапорација во себе си. По правило, количината на бор расте заедно со вкупната содржина на соли во подземните води. Така на пример, во подземните води на незасолените почви има 0,1—2,5 мгр или средно 1,2 мгр В/л, на солончакастите почви од 1,1 до 10,5 мгр или средно 5,8 мгр В/л и на типичните солончацци од 6,4—50,0 мгр или средно 26,4 мгр В/л. Карактеристично е дека е ниска содржината на бор во подземните води на солонците (0,5—1,6 мгр В/л).

Од интерес е да се истакне, дека и некои артерски води од Прилепско Поле (19) содржат знатна количина бор (до 5,6 мгр/л).

Од подземните води со евапорација борот доаѓа во самите почви. До колку го има повеќе во подземните води до толку ќе го има повеќе во почвите. Така на пример, во незасолените почви го има само во траги, кои не се токсични, во солонците средно 3 мгр, во криптосолончаците 4,2 мгр и во типичните солончацци 23,7 мгр В во 1 кгр почва.

Овие истражувања укажаа на еден нов проблем во нашите халоморфни почви, што треба посебно да се решава при нивната мелiorација.

Миграцијата и акумулацијата на нитратите допрва го чекаат својот истражувач. Ние само укажуваме на тој проблем, бидејќи сме констатирале акумулација на нитрати во некои наши халоморфни почви (во Кочанско до 37 мгр/100 гр почва, во Валандовско до 36 мгр/100 гр почва). Порано, таква акумулација е констатирана во Скопско Поле (13) и тоа до 140 мгр/100 гр почва.

8. ЗА НЕКОИ СПЕЦИФИЧНОСТИ ВО АКУМУЛАЦИЈАТА И СОСТАВОТ НА СОЛИТЕ ВО РЕЧНИТЕ И ПОДЗЕМНИТЕ ВОДИ И ВО ПОЧВИТЕ НА ОВЧЕ ПОЛЕ

Проучувајќи ја миграцијата и акумулацијата на солите во Овче Поле, од една страна, и во другите наши реони, од друга страна, и споредувајќи ги тие резултати со податоците за другите области на Југославија (7, 9) и тоа во прв ред за Војводина, дојдовме до следните заклучоци:

Речните води на Овче Поле се одликуваат со највисока содржина на соли во нашата земја. Додека обично во нашите речни води има до 0,3 гр/л соли, овчеполските речни води содржат 0,5—3,5 гр/л соли. Максимално достигнатата количина соли во некои речни води на Војводина (7) изнесува 0,66 гр/л соли.

Додека во речиси сите речни води на Југославија доминираат земноалкалните бикарбонати, во оние речни води на Овче поле, што содржат над 1,5 гр соли на литар доминираат сулфатите бидејќи се хранат со подземни и површински води, што минуваат низ палеогени седименти богати со сулфати.

Во речните води на овој реон констатиравме максимална содржина на бор во нашата земја (до 3 мгр/л). Во Војводина има од 0,1 до 0,9 мгр В/л (9).

И подземните води на халоморфните почви во Овче Поле се одликуваат со редица специфичности: тие се најминерализирани во земјата (до 105 гр/л), нивната минерализираност достигнува максимална длабочина и содржат максимална количина бор (до 50 мгр/л). Во Војводина максималната количина соли во подземните води изнесува 5,3 гр/л (7), а најчесто е под 2 гр/л а на борот (9) просечно 0,9 мгр/л.

Додека подземните води во другите реони на Македонија и Југославија се главно бикарбонатни, подземните води на централните реони, во прв ред на Овче Поле, почнувајќи од содржината на соли од 2 гр/л се главно хлоридно-сулфатни и сулфатни.

Има и редица специфичности во условите за генеза на халоморфните почви во Овче Поле. Овче Поле е нашиот најариен реон

со халоморфни почви. Во него има и најинтензивна акумулација на солите во седиментите, поради кое халоморфните почви се јавуваат дури и на наклонските места на брановидните терени (ако подземните води се доближат до површината) додека во сите други наши области халоморфните почви се јавуваат само на рамни терени (речни и лесни тераси).

Како резултат на опишаните специфичности и самите халоморфни почви на Овче Поле се одликуваат со редица специфичности. Така на пример, солончаците на Овче Поле содржат најмногу соли (до 4,4%), засоленоста допира до најголема длабочина, ретко имаат асиметричен профил на солите и најбогати се со бор (до 69,6 мг/1 кг почва). Во Војводина максималната содржина на соли изнесува 1% (9), по исклучок до 2%, а максималната содржина на бор изнесува 9,3 мг В/1 кг почва (9).

Солончаците на Овче Поле се разликуваат од другите солончаки во нашата земја и по карактерот на засолувањето. Тие се главно сулфатни и хлоридно-сулфатни. Во Војводина солончаците се главно содни, сулфатно-содни и хлоридно-содни, а само еден профил се покажал како сулфатен (9).

И солонците на Овче Поле покажуваат извесна специфичност. Тие се најбогати со соли во земјата (до 2%). Во Војводина максималната содржина на соли изнесува 1%, а најчесто е под 0,3% (9). Солонците на Овче Поле по својот карактер на засолување (главно хлоридно-сулфатни) припаѓаат кон групата солонци на сувите степи. Од испитаните 14 профили на солонците во Војводина (9) во 8 профили доминираат бикарбонатите и карбонатите, само 1 е сулфатен, а другите се сулфатно-хлоридни (4 профила) и хлоридни (1 профил). Доминанцијата на содното засолување карактеристично е за ливадско-степската и шумско-степската зона. Во нашите хлоридно-сулфатни солонци обично процентот на адсорбираните Na-јони во хор. В се движи од 20 — 30 и се качува до 44%. Во солонците на Војводина, во кои доминираат базичните соли, обично тој процент не слегува под 30 и достигнува максимални вредности до 87%. Осолудувањето во солонците на Овче Поле е послабо изразено отколку во некои солонци на Војводина. Така на пример, во солонците на Овче Поле во хор. А рН во H₂O се спушта најмногу до 6,2 а во Војводина до 5,5 (9).

9. НЕКОИ РЕЗУЛТАТИ ОД ЛАБОРАТОРИСКИТЕ ОПИТИ ЗА ИСПИТУВАЊЕ МОЖНОСТА ЗА МЕЛИОРИРАЊЕ НА НАШИТЕ ХАЛОМОРФНИ ПОЧВИ

Во нашата Република нема резултати од полски опити, кои претставуваат крајна фаза во проучувањето на можноста за мелорирање на халоморфните почви. Врз основа на теренските и лабораториските истражувања ги поделивме нашите халоморфни почви во повеќе

мелиоративни групи и разработивме детални системи од мерки за нивното мелиорирање.

Лабораториските испитувања на ефектот од промивањето и гипсирањето на две мелиоративни групи на халоморфните почви, т.е. на типичните, добро водопропустливите сулфатни солончаки и на водонепропустливите содни и сулфатно-содни солонци од Кочанско Поле ни ги дадоа следните резултати:

Во сулфатните солончаки применивме само промивање на солите, кое покажа многу добри резултати, бидејќи самата почва содржеше гипс. Со промивање најнапред се отстранети Na-солите, изменет е односот на Na:Ca во почвениот раствор, во голем степен се заменети адсорбираните Na со Ca-јони и не е намалена водопропустливоста. Најмногу соли се промиени со првата употребена количина вода, а со следните промивања се промивани сè помали и помали колични соли. Најбргу се промиени хлоридите, потоа сулфатите и најбавно бикарбонатите. Со ваквото промивање се растворени поголеми количини сулфати, отколку што се порано установени во водниот екстракт. Тоа се објаснува со посиленото растворање на гипсот.

Со гипсирање и промивање на содните и сулфатно-содните солонци создадена е водопропустливост, овозможено е промивањето на солите, намалена е содржината на базичните соли и на адсорбираните Na-јони и е изменета базичната реакција.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Алиџарац—Манушева Л.*, Прилог кон познавањето на почвите од Повардарјето —Пепелишко Поле (Зборник на Зем. испит. инст. кн. II, Скопје, 1953).
2. *Alijarac—Manuševa L.*, i *Popovski D.*, Prilog poznavanju hidrografskih uslova Skopskog Polja (Zemlj. i biljka, god. IV, № 1—3, Beograd, 1955).
3. *Вукашиновић С.*, Земљишта Овчег Поља (Завод за водостопанство, Скопје, 1952).
4. *Вукашиновић С.*, Польопривредна вредност земљишта Овчег Поља — II Хидропедологија (Завод за водостопанство, Скопје, 1954).
5. *Вукашиновић С.*, Педолошке особине и польопривредна вредност земљишта Пелагониске Котлине (Београд, 1954).
6. *Вукашиновић С.*, Хидропедолошке особине земљишта Пелагониске Котлине (Завод за водостопанство, Скопје, 1956).
7. *Živković B.*, Problem zaslanjivanja i uporedne karakteristike normalnih zemljišta, zemljišta u zaslanjivanju i solončaka u Vojvodini (Savremena poljoprivreda, posebna izdanja № 5, Novi Sad, 1965).
8. *Ковга В.*, Происхождение и режим засоленных почв, I и II (издательство АН СССР, Москва—Ленинград, 1946).
9. *Miljković N.*: Karakteristike vojvođanskih slatina i problem bora u njima (Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad, 1960).
10. *Нејгебауер В.*, Типови земљишта Скопске Равнице, нивова польопривредна вредност, генеза и мере побољшања (Београд, 1934).
11. *Нејгебауер В.*, Неколико података за познавање Струмичког Поља (Агр. гласник, год. VI, № 1, Београд, 1935).
12. *Нејгебауер В.*, Педолошке особине исушених ритова у Скопском Пољу и проблем нивовог наводнавања (Архив мин. поль. год. III, св. 4, Београд, 1936).

13. *Hejgebauer B.*, Прилог познавању нитратног режима у земљиштима Јужне Србије (Гласник Ск. науч. др., 1939, Скопје).
14. *Nejgebauer V., Ćirić M., Filipovski G., Škorić A. i Živković M.*: Klasifikacija zemljišta Jugoslavije (Zeml. i biljka, god. XII, № 1—3, Beograd, 1963).
15. *Појовски Д.*, Почвите на СРЗ „Комунист“ с. Подлаг, Кочанско (Зборник на Зем. исп. инст., кн. I, Скопје, 1952).
16. *Стебућ А.*, Наши главни пољопривредни реони (Београд, 1926).
17. *Стебућ А., Тодоровић Д., Ђосић Д., Хејгебауер В.*, Испитивања колонизационе способности Овче-пољског и Пећко-призренског реона (Гласник Мин. пољ. и вода, бр. 24, Београд, 1928).
18. *Тодоровић Д.*, Педолошка проучавања у Скопској Котлини (Гласник Ск. науч. друшт., кн. X, одел. прир. наука, № 4, Скопје, 1931).
19. *Косевски Б.*, Прилог кон познавање на квалитетот на артерските води за наводнување во Прилепскиот реон (Водостопански проблеми, № 2, Завод за водостопанство на НРМ, Скопје, 1959).
20. *Косевски Б.*, Хемиски состав и годност за наводнување на површинските, подземните и артерските води во сливот на р. Брегалница (Год. збор. на ЗШФ, кн. 19, Скопје, 1966).
21. *Филиповски Ѓ.*, Почвите на Струмичко Поле (Год. Збор. на ЗШФ, кн. II, Скопје, 1951).
22. *Филиповски Ѓ.*, Почвите на Радовишко Поле (Завод за водостопанство, Скопје, 1954).
23. *Filipovski G.*, Zemljišta NRM sa gledišta hidrotehničkih melioracija (Inst. „Jaroslav Černi“ pri SANU, Beograd, 1953).
24. *Филиповски Ѓ.*, и Виларов Л.: Почвите на Валандовско Поле (Завод за водостопанство, Скопје, 1955).
25. *Филиповски Ѓ.*, Природни услови за земјоделското производство во НРМ (Друштво на агр. и зем. техн., Зборник, т. I, № 1, Скопје, 1955).
26. *Филиповски Ѓ.*, Солените почви на Кочанско Поле и можност за нивна мелиорација (Год. Збор. на ЗШФ, том VI—VII, Скопје, 1955).
27. *Филиповски Ѓ.*, Прилог кон познавањето на некои својства на речните и подземните води од Валандовско и Гевгелиско Поле (Год. Збор. на ЗШФ, том VIII—IX, Скопје, 1956).
28. *Филиповски Ѓ.*, Резултати од педолошките испитувања на Гевгелиско Поле (Год. Збор. на ЗШФ, том VIII—IX, Скопје, 1956).
29. *Filipovski G.*, Uticaj erozije na geografiju zemljišta NRM (Akad. savet FRNJ, Beograd, 1957).
30. *Filipovski G.*, Mineralizacija, hemiski sastav i upotrebljivost površinskih voda NRM za navodnjavanje (I Kongres JDPZ, Beograd, 1959).
31. *Филиповски Ѓ.*, Генеза, еволуција и научне основи мелиорација слатина Овчег Поља (Год. Збор. на ЗШФ, том XII, Скопје, 1959).
32. *Filipovski G.*, O sadržini rastvorljivih jedinjenja bora u nekim sedimentima, vodama i zemljištima SR Makedonije (Zemlj. i biljka, № 1—3, Beograd, 1963).
33. *Филиповски Ѓ.*, Педологија, (Ректорат на Универзитетот во Скопје, Скопје, 1967).
34. *Filipovski G.*, Pedološki sastav tla Makedonije (Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 1962.).
35. *Филиповски Ѓ.*, Прилог кон прашањето за класификација на почвите на НРМ (Год. збор. на ЗШФ, том XII, Скопје, 1959).
36. *Цариков Д.*, Земљишта Битолског и Прилепског Поља (Гласник Мин. пољопр. и вода, бр. 22 и 23, Београд, 1928).
37. *Цвијик Ѓ.*, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије (књ. I, Београд, 1906).

HALOMORPHIC SOILS IN THE SOCIALIST REPUBLIC OF MACEDONIA

(Summary)

The study represents a summarised synthesis of the research work on saline and alkali soils (Solontshak and Solonetz), accomplished by the author during the last 20 years. The total surface of these soils in the Socialist Republic of Macedonia covers about 11,000 hectares. They appear in the following regions: Skopsko Pole, Štipsko Pole, Kočansko Pole, Strumičko Pole („Pole“ means field). They are also found in Pelagonia and Ovče Pole, while smaller surfaces appear in Tikveš, Gevgelija, Valandovo and Radoviš Pole.

The author expands the definite lawfulness in the relation between the conditions of the surroundings and the genesis, the evolution and the soil, the content and the composition of the salts in the superficial and underground waters, the intensity and the character of the salinization and the alkalization of the solontshak and solonetz

He deals particularly with the question regarding the importance of the halophytic vegetation and other vegetations as well, the genesis and the evolution of the halomorphic soils, the question treating the origin of the salts in the sediments, the contents of the boron and nitrates in the soil. The author further deals with the defined specifications in the genesis and the peculiarities of the Macedonian halomorphic soils which differ from the other soils of that kind in the Balkans, citing the results of his laboratory research work and showing the possibility for the melioration of these soils.

АЦО ШОПОВ

Академик АЦО ШОПОВ

Роден е во Штип 1923 година. Дипломирал на Филозофскиот факултет во Скопје 1961 год. Директор на Издавачкото предприятие „Македонска книга“. Претседател на Координациониот одбор на Сојузот на писателите на Југославија. Сопишлен лирик, автор на повеќе збирки песни, и преведувач на поезија. Преведуван на повеќе јазици.

ДОЛГО ДОАЃАЊЕ НА ОГНОТ

1

Тука е тој оган под овие улави води,
под овој бигор и зло самото што се плоди.

Под овие води тешки и зрели
тримеѓница црна црно што ги дели.

Под овој венец од сончеви глави,
под оваа далга со карпи што се дави.

Под овој екот, заклинања и злоби,
и ова дрво на брегот од дамнаина што коби.

Тука е тој оган под оваа кожа,
под овие тримеѓници, овие три ножа.

Секогаш и сегде семожен и морен,
свезда е во срце и мрак е во корен.

2

Копај,
ископај го.

Од врукот до уток,
од грст до крст.

Од подземнина до изземнина,
од брат до тат.

Од светилка до бесилка,
од реч до меч.

Копај,
ископај го.

3

Не ќе го ископаш ти никогаш тука.
Еве го сраснат со прастара бука.

Меѓу три стебла се ниша во лулка.
Ветар е црвен во секоја булка.

Воин во црква на икона стара.
Исчезнат говор себе што се бара.

Еве го, клекнат ко занесен голтар
својот збор го длаби во резба за олтар.

Во себе копај, под својата кожа,
под трите лузни, под трите ножа.

4

Копај,
ископај го.

Од селишта до пепелишта,
од боска до коска.

Од бог до глог,
од жетва до клетва.

Од белег до лелек,
од канија до востанија.

Копај,
ископај го.

5

Не ќе го ископаш никогаш ни со грабежи диви,
Ни мртвите се мртви ни живите живи.

Крстот им беше лесен, пепелта не ми е лесна.
Мртвите ќе умрат тогаш кога и нивната песна.

Не им е тежок гробот мртвите кајшто лежат.
Песните што ги пеат на живите им тежат.

Не ќе го ископаш огнот ни да векуваш тука.
Тоа е тој светец од икона што пука.

Тоа е тој камен на сите мртви зглавје,
таа трпеза свездена, таа болест и здравје.

Тоа е таа маѓија, таа крв чуда што прави,
што лекува од рани и што симиња глави.

Под своите лузни копај, под ножот што те служи,
огнот е во твоите очи пожар од бунт на ружи.

6

Копај,
ископај го.

Својата последна клетва реките ќе ја речат,
и ќе секнат, ќе престанат да течат.

Небото ќе се сруши.
Ќе се стркалаат планини. Ќе завладаат суши.

Ќе се измешаат ѕвезди и ѕверови, отвори и ниви,
и нема да се знае повеќе ни кои се мртви ни кои се живи.

Копај,
ископај го.

7

Додека под себе копаш над тебе тој ќе се јави
и една мртва глава на рамо ќе ти стави.

Огнот низ краишта тајни заслепен ќе те носи,
и нема да се прашаш каде си, кој си, што си.

Овде е, во овој корен, во овој молк што свети
и нема својата светлина никогаш да ја сети.

Тој на секое дрво со секој мртов виси.
Тоа сме ние, тоа сум јас и тоа ти си.

И кога таков личи на глас што сам се гаси,
од некоја вишина глува повторно ќе ти се гласи.

Во себе копај, под својата кожа,
под црното сонце на трите ножа.

Тука е тој оган под овие улави води,
во оваа утроба гладна гладен збор што роди.

А може и сверот во дувло да го скроти,
да раскине, да здроби, да убие и сплоти.

Со него за убост поубав е цветот,
без него за цел свет посиромав светот.

Крстот ни е лесен, пепелта не ни е лесна,
мртвите ќе умрат со нас и со нашата песна.

БИБЛИОГРАФИЈА

BIBLIOGRAPHY

С К Р А Т Е Н И Ц И

1. Билтен на ДМФ на СРМ	Билтен на друштвото на математичари и физичари на СР Македонија, Скопје
2. ГлЈ	Глас Југа, Скопје
3. Гласник на ИНИ	Гласник на Институтот за национална историја, Скопје
4. Год. збор. на ЗШФ	Годишен зборник на Земјоделско-шумарски факултет, Скопје
5. Год. збор. на Мед. фак.	Годишен зборник на Медицинскиот факултет, Скопје
6. Год. збор. на ПМФ	Годишен зборник на Природно-математичкиот факултет, Скопје
7. Год. збор. на ФФ	Годишен зборник на Филозофскиот факултет, Скопје
8. ЖА	Жива Антика, Скопје
9. З П К. И. IV К.Р.Ј.	Зборник II Конгреса интерниста и IV Конгреса реуматолога Југославије
10. Зборник I МКУБ	Зборник на I-та Македонско-косовска ударна бригада.
11. ЈПр	Јужни преглед, Скопје
12. КЖ	Културен живот, Скопје
13. I К.И.Ј.	I Конгрес интерниста Југославије
14. V К.Л. НРМ	V Конгрес на лекарите на НРМ
15. VI К.Л. НРМ	VI Конгрес на лекарите на НРМ
16. ЛЗб	Литературен збор, Скопје
17. МЈ	Македонски јазик, Скопје
18. ММП	Македонски_медицински преглед, Скопје

19. НЈ	Наш језик, Београд
20. НМ	Нова Македонија, Скопје
21. НП	Народна просвета, Скопје
22. ПНП	Прилози проучавању народне поезије, Београд
23. ППП	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд
24. Раз	Разгледи, Скопје
25. СкГл	Скопски гласник, Скопље
26. Сов	Современост, Скопје
27. СП	Стопански преглед, Скопје

МИХАИЛО АПОСТОЛСКИ

1. Пролетната офанзива 1944 година во Македонија. ВИЗМНО, Београд 1946 Скопје 1948, 82.
2. Прилог кон историската вистина. Изд. Сојузот на борците од НОБ на Македонија, Скопје 1949, 60.
3. Завршните операции на НОВ за ослободувањето на Македонија. Кочо Рацин, Скопје 1953, 267; Војно дело, Београд 1963, 303.
4. Тактичко-технички потсетник. Војно дело — Војноиздавачки завод, Београд 1954, 405.
5. Командно-штабна служба (поверливо издање само за потребе војних штабова ЈНА). Београд 1957, 170.
6. Пролетната офанзива во Македонија 1944 година. Виорни дни. Кочо Рацин, Скопје 1957, 400.
7. Првите воени единици на НОВ и ПОЈ во Македонија. Зборник I МКУБ, Култура, Скопје 1958, 532.
8. Сеќање на пролећну офанзиву 1944 године у Македонији. 40 година КПЈ, Култура, Београд 1961, VI, 488.
9. НОБ Македоније (текст и карте) издание на српски јазик. Народна задруга, Скопје 1964; издание на македонски јазик, Народна задруга Скопје 1962, 235.
10. Од Кожуф до Богомила и Козјак. Институт за национална историја, Скопје 1959, 265. Дополнето под наслов: Фебруарски поход, Војно дело, 1963, 258.
11. Ослободителната војна на македонскиот народ (1941—1945). Просветно дело, Скопје 1965, 191.
12. Црвената Армија во Романија. Илинденски пат, 4.I. 1944.
13. Сега сме војска. Народен војник, Скопје, 28.XII.1944.
14. Преглед операција за потпуно ослобођење Македоније од 25 октобра до 21 новембра 1944 године. Народна армија, Београд 20.X.1945.
15. Ослободувањето на Скопје. Нова Македонија, 13.XI.1945.
16. Преглед на воените операции во Македонија за време на НОБ. НМ, 3. VIII. 1945.

17. Југословенска армија. Радио-Београд, 21.X.1945.
18. Илинден—празник македонског народа. Радио-Београд, 3.VIII.1945.
19. Поводом националног празника Македоније (дан Илиндена). Народна армија 3.VIII.1946.
20. Црвена армија нас је надањивала. Народна армија 23.II.1946.
21. Бригадата „Гоце Делчев“. 11 октомври, Скопје, 15.XII.1946.
22. Свесловенски конгрес у Београду. Радио-Београд, 1946.
23. Из борбе I македонско-косовске ударне бригаде у фебруару 1944 године. Народна армија, 25.II.1947.
24. Развој борбе у Западној Македонији у 1943 години. Народна армија, 2.VIII.1947.
25. Из историје борбе наших јединица (битка за ослобођење Скопља). Народна армија, 22.XII.1947.
26. Југословенска армија, наследник и носилац славних традиција наших народа. Радио-Сарајево, 18.XII.1947.
27. Утицај планина на рад пешадије и садејство осталих родова. Војни гласник, Београд, 1947, 4, 34—46.
28. Тридесет година Совјетске армије. Преглед. Мјесечник за политичка економска и културна питања, Сарајево, 1948, 1—2, 12.
29. Југословенска армија, наследник и носилац славних традиција наших народа. Ослобођење, Сарајево, 20.XI.1948.
30. О карактеру нашег листа „Народни борац“. Народни борац, Сарајево, 1948, 1.
31. Преглед борбе у Македонији 1943 године. Народни борац, Сарајево, 22.XII.1948.
32. Информбировски војно-историски теоретичари Бугарске покушавају да прикрију злочине и истину о разоружању V-те бугарске армије. Народни борац, 28.VIII.1948.
33. Напад на Злетовске руднике. Народна армија, 22.XII.1948.
34. Пробојот на Крива река. НМ. 11.X.1948.
35. Измишљотине бугарских информбироваца о батаљону „Христо Ботев“, Ослобођење, 27.VIII.1949.
36. Ослободувањето на Скопје и лагите на бугарскиот генерал Благој Иванов Пирински глас, Скопје, 15.XI.1949.
37. Једанајсти октобар, дан устанка народа Македоније. Народни борац, 16.X.1949.
38. Осврт на тенденциозно писање неких бугарских војних писаца. Народна армија, 12.II.1949.
39. Фебруарски поход македонских јединица. Народна армија, 17.XII.1949.
40. Уништување на четничкиот корпус на Козјак планина. 11 октомври, 1.IX.1949.
41. Воено-политичката ситуација во периодот јули-август-септември 1944. НМ, 5—9.X.1949.
42. Битката за Скопје и лагите на некои бугарски раководители и воени писатели. НМ, 12.XI.1949.
43. О завршним операцијама у Македонији, југоисточној Србији и на Космету 1944 г. Војно-политички гласник, Београд, 1950, 11, 72.
44. Војна мисао српске војске у Првом светском рату. Војно дело, 1950, II, 1, 108—124.
45. Напад на Ристовац 27 марта 1944 године. Народна армија, 22.XII. 1950.
46. Развитокот на завршните операции за ослободувањето на Македонија. 11 октомври, 11.X.1950.
47. Рад команде на припреми одлуке по карти. Војно дело, 1951, III, 1, 24—31.

48. Неколико проблема маршевања. Војно дело, 1951, III, 6, 40—49.
49. Маршеви неких јединица НОВ и ПОЈ у Македонији. Војни гласник, 1951 5, 33—39.
50. Карти со објаснувања: Друго освајање Кичева; уништење бугарских посада у реону Кожух-планине; Фебруарски поход; Пролећна офанзива, Операције за ослобођење Македоније; Битка за Скопје. Историски атлас ВИИ ЈНА, Београд 1951.
51. Уз 11 октобар — дан народног устанка у Македонији. (Како је разоружана V-та бугарска фашистичка армија). Ослобођење, 10.X.1951.
52. Поводом дана народног устанка у Македонији (неколико аргумената из политике великобугара према ослободилачком покрету у Македонији). Народни борац, 14.IX.1951.
53. Бојна готовност наших јединица посматрана кроз разне вежбе. Народни борац, 22.XII.1951.
54. Заземање на Кратово и непријателската офанзива на Козјачкиот масив 11 октомври, 7.III.1951.
55. За завршните операции во Македонија, југоисточна Србија и Космет 1944 година. (По повод статијата од генерал Зеленика). НМ, 13.I. 1951.
56. Banuziazni iche i Madl. u celirimi i Skupit, 13 mnauer 1944. Flaka e Vllaznimit, 13. I. 1951.
57. Борбе у реону Крушево—Смилево. Радио-Сарајево, 3.VIII.1951.
58. Десет година стварања ЈНА. Радио-Сарајево, 19.XII.1951.
59. Југословенска народна армија — извор независности народа Југославије. Глас на Б'лгарите, Београд, 23.XII. 1952.
60. Време и начин индивидуалног рада. Народна армија, 31.VII.1952.
61. Преминување преку Брегалница. НМ, 19.II.1952.
62. Стратегија и тактика Илинденског устанка. Војно дело, 1953, V, 9—10, 73—91.
63. Анализа двају наређења. Војни гласник, 1953, X, 15—17.
64. К. Ружерон: Поуке из рата у Кореји. Београд, 1953. Предговор М. Апостолски. VII — XXIV.
65. Како су стваране прве македонске јединице. Политика, Београд, 9.X.1953.
66. Војне школе. Југославија. Југословенска народна армија, Београд, 1954, 9, 51—54.
67. Нека запажања са маневра Југословенске народне армије. Војно дело, 1954, VI, 2, 5—11.
68. Рад штаба до пријема наређења и после доношења одлуке. Војно дело, 1954, VI, 11, 20—28.
69. Извршена заповест. Борба, Београд, 11.X.1945.
70. Једина у стању да заузме и одржи земљиште. Народна армија, 22.XII. 1954.
71. Последње битке. Политика, 30.VII.1954.
72. Борба за ослободувањето на Скопје. НМ, 23.X.1954.
73. Борбите во чест на I Заседание на АСНОМ. НМ, 2.VIII. 1954.
74. Воените настани пред и по I-то Заседание на АСНОМ. НМ, 5.VII .1954.
75. Решавање тактичких задатака. (Метод код групних занимања). Војно дело, 1955, VII, 1, 28—43.
76. Решавање тактичких задатака. (Метод код малих ратних игара). Војно дело, 1955, VII, 3, 10—17.
77. Снага и значај маневра. Рецензија на студијата на генерал Пеко Дапчевик. Војно дело, 1955, VII, 3, 60—67
78. Трка ка наорувању. Меѓународни проблеми, Београд, 1955, 2, 13—33.
79. Ослобођење Македоније. Војно-историски гласник, 1955, VI, 2—3, 76—100.

80. Зашто смо се упутили ка Црној Трави. Трагом II-ог јужноморавског одреда, Ниш, 1955, 56—62.
81. Значај и снага маневра. Борба, 20.II.1955.
82. Ослобођење Југославије. Борба, 15.V.1955.
83. Два велика маневра. Народна армија, 12.V.1955.
84. Допринос македонских јединица. Радио-Скопје, 1955.
85. Размишљања о савременом батаљону. Војно дело, 1956, VIII, 3, 10—20.
86. Из центра у труп. Народна армија, 15.VIII.1957.
87. Оправдано поверење у млађе. Народна армија, 24.X.1957.
88. Армија то је цео народ. Фронт, Београд, 22.XII.1957.
89. Bugarska divizija položila oružje pred kurigr. Narodni borac, 16. X. 1958.
90. Исполнета задача. (за борбите кај Злетовските рудници). НМ, 28.IX.1958.
91. Празник на слободата. (по повод денот на народното востание во Македонија). НМ, 11, 12.X.1958.
92. Сеѓање на 2 август. Радио-Скопје, 1.VIII.1958.
93. Од борбениот пат на II-та македонска ударна бригада. Радио-Скопје 11.XII. 1958.
94. Ние Илинденците се ставивме на располагање. (стапување во НОВ на Илинденците во Западна Македонија. Трудбеник, Скопје, 11.X.1958.
95. Второто заземање на Кичево. Гласник на ИНИ, 1959, III, 1, 47—55.
96. Развојот на санитетската служба во текот на народноослободителната војна во Македонија. Гласник на ИНИ, 1959, III, 2, 5—30.
97. Белешки за Пролетната офанзива 1944 година во Македонија. (Од 25 април до 19 јуни). Раз., 1959, II, 9, 1080—1089.
98. Борбите на Четвртата бригада во реонот на Струмица. Народен глас, Штип, VII, 1959.
99. Учество на турското малцинство во НОБ. Birlik, Скопје, 14.IX.1959.
100. Младинци отвораат пат за дејство преку Беласица. Млад борец, Скопје, 8.IV. 1959.
101. Три фашистички колони во бекство. НМ, 20.II.1959.
102. Со Титови сили. (Од борбите на III-та македонска бригада во мајската офанзива). НМ, 22.II.1959
103. Спомени од Пролетната офанзива. Радио-Скопје, 1959.
104. На Знеполе. Радио-Скопје, 26.X.1959.
105. Воената ситуација за време на I-то заседание на АСНОМ. Радио-Скопје, 30. VII. 1959.
106. Кузо Деничин: Политиката на българските монархофашистски правителства по отношение на Македонија и Западна Тракија и вината им за разгромувањето на окупациониот корпус и 5-та армија. Воено-историски сборник, Софија, 1960, XXIX, 5; (Критичка анализа) Гласник на ИНИ, 1961, V, 1, 176—185.
107. Повезивање са партиским руководством и једна акција у циљу одбране земље. Четрдесет година КПЈ. Култура Београд, 1960, 411.
108. Ob kapitulaciji Slovenii. Borec, Ljubljana, 1961, XIII, 5, 247—251.
109. За капитуланските односи во Заградец на 11 април 1941. Разглед, 1961, IV, 4, 339—349.
110. Последните борби за ослободување на Македонија. Комунист, Скопје, 10.XI. 1961.
111. Дваесетгодишнината на револуцијата. Народна задруга, Скопје, 1.I.1961.
112. Пролетната офанзива во Македонија и југоисточна Србија во 1944 година. НМ, 28—31.V.1961.

113. Битката за Скопје. 13 ноември, Скопје, 1.I.1962.
114. Положбата на окупирана Македонија во Втората светска војна. (со А. Христов и Р. Терзиоски). Гласник на ИНИ, 1963, VII, 1, 5—46.
115. Велимир Терзиќ, генерал во пензија: „Југославија во априлската војна 1941“. Титоград, (приказ) Гласник на ИНИ, 1963, VII, 2, 286—289.
116. За прегледот на историјата на СКЈ. Раз., 1963, VI, 3, 312—320.
117. Мотиви кои су утицали да македонски народ јединствено прихвати одлуке АВНОЈ-а. Значење II-ог Засадања АВНОЈ-а за социјалистичку револуцију у Југославији. Факултет политичких наука у Загребу, 1963, 139—146.
118. Второто заседание на АСНОМ, — силен поттик за поупорна борба на македонскиот народ за слобода и поарна иднина. 13 ноември, 5.II.1963.
119. Дваесет години од Второто заседание на АВНОЈ — сеќавање на учесниците, (Воено-политичката ситуација во времето на одржувањето на Второто заседание на АВНОЈ). НМ, 28—30.XI.1963.
120. Втората македонска бригада расадник на нови партизански единици. НМ. 22.XII.1963.
121. Скопје е ослободено. Разгледи, 1964, VI, 5—6, 563—566.
122. Основни поставки за изработка на студија за обележување на историските настани од НОБ и минатото во источна Македонија. Зборник на Штипскиот народен музеј, 1962 — 1963, III, Штип, 1964, 73—80. (со В. Нетков, Н. Този и К. Томовски).
123. Развитокот на државноста на македонскиот народ. Зборник на документи АСНОМ. (1944—1966). Уводен збор. Улога на Главниот штаб во изградбата на народната власт. Некои појасненија кон дискусијата. Институт за национална историја, Скопје, 1964.
124. Дваесет години од формирањето на македонската ударна бригада. Млад борец 27.I.1964.
125. Симпозиум по повод 20-годишнината од првото заседание на АСНОМ. — Афирмација на македонската нација. Народна задруга, 28.X.1964.
126. Создавање на македонската државност. Студентски збор, Скопје, 9.X.1964.
127. Подготовките за свикнување на АСНОМ. Наш весник, Скопје, 1.VIII.1964.
128. Дедо и внук ја бранеа Дебарца. НМ, 4.VII.1964.
129. Иницијативниот одбор во подготовките на заседанието (Сеќавање за 20-нината од Првото заседание на АСНОМ). НМ, 20—26.VII.1964.
130. АСНОМ — Зборник на документи. НМ, 23.X.1964.
131. Дваесет години од Февруарскиот поход. Брз и неочекуван пробив на Третата трупа баталјони. НМ, 17.II.1964.
132. Дваесет години од завршувањето на февруарскиот поход. Третата бригада — плод на победоносни борби. НМ, 27.II.1964.
133. Во Прохор Пчински. КЖ, 1965, X, 2—3, 24.
134. Некои моменти од организацијата на санитетската служба при ослободувањето на Македонија. Историја, Скопје, 1965, I, 1, 12—17.
135. Дваесет години од Првата градска конференција на НОМС во Скопје. Млад борец, 1965, XXII, 13, 2.
136. Документи за ослободувањето на Скопје. 13 ноември, 1965.
137. Некои документи за ослободувањето на Скопје. 13 ноември, 1965.
138. На денешен ден пред 21 година. Битка за Скопје. НМ, 13.XI.1965.
139. Богомилскиот поход на Првата бригада. НМ, 5.II.1965.
140. Смел и упорен борец. (по повод годишнината од смртта на Павле Ивиќ, — Вељко.). НМ, 16.VI.1965.
141. Соработката на балканските народи во борбата против фашистичката агресија. Реферат. Софија, 1966.

142. Развикоот на Народниот фронт. Форми на отпор во НОБ. (по повод на 1941 година во историјата на југословенските народи). Реферат. Белград 1966.
143. Битка за Унгарија. Радио-Скопје, 1965.
144. Дваесет години од Февруарскиот поход. Пробив низ пет непријателски обрачи. Првата македонско-косовска бригада во Богомилскиот поход. НМ, 3.II.1966.
145. Силите на народноослободителната борба на македонскиот народ. Радио-Скопје, 20.IX.1966.
146. Втората бригада во Февруарскиот поход. НМ, 7.II.1966.
147. Сѹтрудничеството меѓу балканските народи и борбата против фашистката агресија през Втората световна война. Мост-„Братство“ — Ниш, 1967, 3, 23—32.
148. Како пеперутка се вртеше, Цветови во пламен, 1941 — 1945. Зборник за пионерите. Скопје, 1967, 81—82.

ДИМИТАР АРСОВ

1. Спречавање и сузбијање кардио-васкуларних оболења. Приручник за превентивну медицина изд. Медицинска књига 1960 (5. Каракашевић и сарадници).
2. Преглед на заразните болести. Учебник за студенти по медицина. Изд. Универзитет, Скопје 1961, 283.
3. Преглед на внатрешните болести. Книга I. Реуматични болести за студенти по медицина. Изд. Универзитет, Скопје 1963, 220.
4. Елементарна интерна медицина за студенти по стоматологија. Изд. Универзитет, Скопје 1964, 1967, 536.
5. Внатрешни болести. Учебник за средните медицински школи. Просветно дело, Скопје, 1966, 195.
6. Le pneumothorax spontané au cours de la fièvre typhoïde. Thèse pour la Doctorat de l'Université de Paris. Paris 1936, 43.
7. Клиника, патофизиологија и терапија на потхраненоста. ММП, 1942, VII.7—10, 11—2, 22—28, 21—40.
8. Пегавиот тифус. ММП, 1946, I, 43—54.
9. Плевралните компликации при искуствениот пнеумоторакс, ММП, 1947, II, 123—136.
10. Кала-азар кај возрастните во Македонија. ММП, 1948, III, 70—84. (со И. Таџер и А. Ангелковски).
11. Quatre cas de néphroses à type lipidique constatés chez l'adulte et traités par la méthode de Vayre-injections intraveineuses d'acide chlorhydrique dilué et temponé à pH:2,5. Acta Medica Yougoslavica 1950, IV, 1. 2, 101—138.
12. Етиологијата и патогенезата на уролитијазата, главна тема на II Конгрес на лекарите од НРМ. ММП, 1951, VI, 1—2.
13. L'acide chlorhydrique intra-veineux dans le traitement de l'asystolie chronique. Bruxelles-Médical, 1952, 32, 43, 2225—2237.
14. Нашето искуство во терапијата на туберкулозните ексудативни серозити со хидразид на изоникотинска киселина. IV К.Л. НРМ. ММП, 1953, VIII, 1—2, 28—30. (со Р. Субановиќ).
15. По повод три случаи на тешка ангина пекторис лекувани со ликвемин. IV К.Л. НРМ. ММП, 1953, VIII, 59—63. (со Р. Перчинковски и Љ. Котевски).
16. L'adrénaline intraveineuse en rhumatologie. Bruxelles-Médical, 1954, 34, 36, 1731—1741
17. Les effets de l'adrénaline intraveineuse dans les hypersplénies du paludisme et du kala-azar. XXIXe Congrès Français de Médecine, Communications, Masson et Cie éd. Paris 1953, 123—138. Acta Facultatis Medica Scupensis, 1954, 1, 1—38.

18. L'étude comparée des trois épreuves à l'adrénaline et des injections intraspléniques de substances colorées dans l'exploration des splénomégalias. Ve Congrès International d'Hématologie, Paris 1954; Revue Belge de Pathologie et de Médecine expérimentale, 1955, XXIV, 4, 302—309.
19. Действото на хепаринот на артеријалната хипертензија. Год. збор. на Мед. фак. 1956, III, 41—58. (со П. Давчев и Р. Перчинковски).
20. Искуство во лекување на 3 случаи на сома hepatitis при hepatitis epidemica. Год. збор. на Мед. фак. 1956, III, 51—60. (со П. Давчев и Т. Стојчевски).
21. Les effets immédiats et éloignés de l'adrénaline intraveineuse en microdoses en rhumatologie. Rhumatologie, 1956, 3, 117—123.
22. Les effets de l'adrénaline intraveineuse en microdose sur l'évolution de rhumatisme cardiaque aigu. XXXIe Congrès Français de Médecine, Communications, Masson et Cie éd. 1957, 131—139.
23. Случај ангиохемофилије. Српски Архив, 1958, IXXXVI, 7—8, 845—855. (со Ј. Неделкоски, И. Дејанов, Н. Серафимов и И. Таџер).
24. Реуматизмите во НРМ, главна тема на V Конгрес на лекарите од НРМ, Зборник 1957. ММП, 1958, XIII, 1—3, 1—10.
25. Вонзглобните реуматизми. V К.Л. НРМ, Зборник ММП, 1958, XIII, 1—3, 31—38.
26. Критичен осврт врз терапијата на реуматизмите. V К.Л. НРМ, Зборник ММП, 1958, XIII, 1—3, 61—72.
27. Електрокардиографските промени на реуматското срце. V К.Л. НРМ. Зборник ММП, 1958, XIII, 1—3, 85—93. (со Р. Перчинковски и С. Николовски).
28. Искуство во лекување на хипертиреозите со радиоактивен јод. Год. збор. на Мед. фак., 1959, VI, 113—117. (со Б. Каранфилски и И. Таџер).
29. Породична конгенитална хипоконвертинемија. Српски Архив, 1959, 12, 105—110. (со И. Дејанов, Ј. Неделкоски и И. Таџер).
30. Компаративна студија о митралним и аортним грешкама с обзиром на еволуцију и радну способност. Год. збор. на Мед. фак. 1959, VI, 95—99. (со Р. Перчинковски и С. Николовски).
31. Дисритмиите кај синдромот на Wolff-Parkinson-White. Год. збор. на Мед. фак., 1959, V, 113—125.
32. Гастричне анемије. I К.И.Ј. Год. збор. на Мед. фак. 1959, VI, 77—93. (со П. Давчев и В. Чипевски).
33. Преглед спленомегалија опсервираних на Интерној клиници у Скопју. I К.И.Ј. Год. збор. на Мед. фак., 1959, VI, 105—111. (со Ј. Неделкоски, М. Маџали и С. Апостолова).
34. Електрокардиографске опсервације код анемија различите генезе. I Конгрес интерниста Југославије. Год. збор. на Мед. фак., 1959, VI, 69—76. (со Р. Перчинковски и Ј. Неделкоски).
35. Наше искуство у лечењу реуматске болести интравенским давањем адреналина у микродозама методом проф. Арсова. III К.Р.Ј. Реуматизам, 1959, VI, 2, 39—41. (со Д. Хрисохо и С. Серафимов).
36. L'étude comparée des cirrhoses alcooliques et nutritionnelles observées à la Clinique médicale de Besançon, France, et à la Clinique médicale de Skopje XXXIIe Congrès Français de Médecine. Comm. Lausanne, 1959, 314—325. (со H. Roland, G. H. Baufle, P. Deschaseaux, P. Davtchev, J. Nedelkoski).
37. Ексудативни плеврити лекувани со пронизон и туберкулостатици. ММП, 1960, XV, 3—4, 89—104. (со Јб. Котевски, Т. Стојчевски и Г. Ангов).
38. Нашите забелешки во лекувањето на раниот Dumping синдром со преднизон. ММП, 1960, XV, 7—8, 311—322. (со П. Давчев и М. Маџали).
39. L'étude comparée des anomalies électrocardiographiques et électroprotéiniques dans le rhumatisme cardiaque aigu. III Congrès International de Cardiologie. Bruxelles, 1958, 276. Acta Cardiologica 1960, XV, 265—272.
40. Клинички опсервации на ефектот на Персантинон во терапијата на коронарната инсуфициенција. ММП, 1961, XVI, 3—4, 142—149. (со Р. Перчинковски и А. Божиновски).

41. Нашето искуство во лекување на Diabetes mellitus со хипогликемични сулфамиди. ММП, 1961, XVI, 1—2, 63—69. (со Б. Гучева, М. Мацали и С. Миронски).
42. Преглед хипертиреозидизма посматраних на Интерној клиници од 1958—1960 год. Медицински гласник, 1961, XV, 7—8, 305—307. (со П. Давчев и М. Мацали).
43. Терапевтски тест у диференцијалној рентгенолошкој дијагностици улкусне нише желудка. Зборник радова IV Конгрес радиолога ФНРЈ. Скопје 1961, 127—129. (со П. Давчев, С. Леви и Д. Антезски).
44. Минутирана дуоденална тубаж во дијагностиката на холецистопатиите. VI К.Л. НРМ, ММП, 1961, XVII, 9—10, 399—404. (со М. Мацали, П. Давчев, В. Чипевски и С. Серафимов).
45. Интернистичке компликације код гастректомизираних. Медицински гласник, 1962, XVI, 6, 276—278.
46. Хигротон у лечењу ендемских стања. Медицински гласник, 1962, XVI, 2, 92—95. (со Д. Хрисохо и Б. Гучева).
47. Основните принципи на организација за борба против ракот во НРМ. Кореферат на IV Конгрес на лекарите од Македонија. Скопје 1961. ММП, 1962, XVII, 7—10, 267—271. (со Б. Драгојевиќ, Д. Милетиќ, А. Чакмаков и Д. Тевчев).
48. Рана дијагноза на малигните тумори. Кореферат на VI Конгрес на лекарите на НРМ. ММП, 1962, XVII, 1—10, 272—281. (со П. Караџов, М. Станковски, Е. Урумова, С. Леви и П. Давчев).
49. Клиничка лабораторија во дијагностиката на малигните заболувања. VI К.Л. НРМ. ММП, 1962, XVII, 7—10, 302—308. (со Д. Хрисохо, Д. Ставриќ и Б. Гучева).
50. Некои аспекти на раната дијагноза на малигните хемопатии. VI Конгрес К.Л. НРМ. ММП, 1962, XVII, 7—10, 309—318. (со Ј. Неделкоски, С. Апостолова, С. Серафимов и Јб. Василев).
51. Нашето искуство со медикаментното лекување на малигните хемопатии. VI К.Л. НРМ, ММП, 1962, XVII, 7—10, 325—331. (со С. Апостолова, Ј. Неделкоски и Т. Стојчевски).
52. Преглед на карциномот на стомакот врз материјалот на Интерна клиника во Скопје. VI К. Л. НРМ. ММП, 1962, XVII, 7—10, 364—373. (со П. Давчев, М. Мацали, С. Серафимов и В. Чипев.)
53. Раната дијагноза на примариот белодробен карцином врз материјалот на Интерна клиника во Скопје. VI К.Л. НРМ. ММП, 1962, XVII, 7—10, 407—411. (со Јб. Котевски, Г. Георгиевски и Г. Сивевски).
54. Нашите искуства со малигните бубрежни заболувања. VI К.Л. НРМ. ММП, 1962, XVII, 7—10, 519—525. (со Б. Драгојевиќ, Д. Хрисохо, М. Анастасов и И. Даскалов).
55. Електрокардиографски промени при Микседемот. VI К.Л. НРМ. ММП, 1962, XVII, 1—2, 9—14. (со А. Андреевски, Д. Тевчев, Јб. Котевски и С. Нацев).
56. Carcinoma ventrikuli. I Конгрес канцеролога Југославије, Београд, 1962. (со Б. Драгојевиќ, Д. Милетиќ, К. Георгиев, С. Серафимов, П. Давчев и С. Леви).
57. Примарни карцином јетре код болесника Интерне клинике у Скопљу у току последних пет година. I Конгрес канцеролога Југославије, Београд 1963. Медицински гласник, 1963, XVII, 11—12, 441—443. (со П. Давчев и М. Мацали).
58. Наше искуство у лечењу шећерне болести оралним хипогликемичким препаратима. Зборник I стручног састанка ендокринолога Југославије, Београд 1963, 85—90. (со М. Мацали).
59. Резерпин у терапији хипертиреоза. Зборник I стручног састанка ендокринолога Југославије. Београд 1963, 292—296. (со Мацали).
60. Лечење инсипидног дијабетеса хидрохлоротијазидом. Зборник I стручног састанка ендокринолога Југославије, Београд 1963, 331—337. (со М. Мацали, П. Давчев и В. Вановски).

61. Промет гвожђа код Бантијевог синдрома. II Симпозиум примене радиоактивних изотопа у медицини., 1961. Год. збор. на Мед. фак. 1963, X, 13—21. (со Ј. Нелделкоски и Т. Стојчевски).
62. Dysprotéinémie provoquée par certains sports chez les sportifs au foie sain. Comptes rendus du Ier Congrès Européen de Médecine sportive, Prague 1963, 452—453 (avec P. Davčev i N. Hristov).
63. Forestierova bolest i njeno razlikovanje od ankilozantnog spondilartritisa. Lječnički vjesnik, Zagreb, —963, 85, 9, 989—994. (со М. Gruevski, D. Hrisoho i V. Vanovski).
64. Реуматична треска и гравидитет. ММП, 1963, XVIII, 5—8, 97—101. (со Д. Хрисохо).
65. Посебности на реуматичната треска при возрасните. ММП, 1963, XVIII 5—8, 55—60. (со Д. Хрисохо).
66. Бронхопулмоналниот карцином на клиничкиот материјал на факултетот во Скопје. I Конгрес канцеролога Југославије, Београд 1962. ММП, 1964, XIX, 3—6, 81—87. (со А. Андреевски, Д. Тевчев, Љ. Котевски, С. Нацев, Е. Урумова и С. Гучев).
67. Искуства у терапији и превенцији дијабета. Зборник II Конгреса интерниста и IV Конгреса реуматолога Југославије, Сарајево, 1964, 51—60, (со М. Мацали, В. Вановски и В. Бидиков).
68. Кретање шећерне болести на Интерној клиници у Скопљу. Зборник II К.И.Ј. и IV К.Р.Ј., Сарајево 1964, 98—102, (со В. Вановски и Н. Марковиќ).
69. Промене јетре и билијарног система код дијабетес мелитуса. Зборник II К.И.Ј. и IV К.Р.Ј. Сарајево 1964, 132—135 (со П. Давчев, М. Мацали и В. Вановски).
70. Желудачна секреција код шећерне болести. Зборник II К. И. и IV К.Р.Ј., Сарајево 1964, 149—152. (со П. Давчев, М. Мацали и В. Вановски).
71. Кардиоваскуларне промене код шећерне болести. Зборник II К. И. и IV К.Р.Ј. Сарајево, 1964, 163—166. (со М. Мацали, Р. Перчинковски, В. Вановски и З. Сајков).
72. Плућне компликации код шећерне болести са посебним освртом на туберкулозу. Зборник II К.И. и IV К.Р.Ј. Сарајево 1964, 192—196. (со Љ. Котевски, М. Мацали и К. Минчев).
73. Преглед случајева лечених од анкилопоетичног спондилартритиса на Интерној клиници у Скопју у току последњих десет година. Зборник II К.И. и IV К.Р.Ј., Сарајево 1964, 38—40 (со Д. Хрисохо и Б. Гучева)
74. Преглед случајева лечених од спондилозе на Интерној клиници у Скопју за последњих десет година. З. II. К. И. и IV К. Р. Ј., Сарајево 1964, 78—80. (со Д. Хрисохо и Б. Гучева).
75. Дејство минералних вода Дебарске бање — Бањиште на бол код спондилартрозе и спондилартритиса. З. II. К.И. и IV К.Р.Ј., Сарајево 1964, 192—194 (со П. Шулајковски и Б. Антоновски).
76. Принципи бањског лечења у реуматологији. З. II. К.И. и IV К.Р.Ј. Сарајево 1964; Реуматизам 1964, XI, 5, 177—180.
77. Неке карактеристике хроничног бронхита. З. II. К.И. и IV К.Р.Ј. Сарајево 1964, 70—72 (со Љ. Котевски, Г. Сивевски и Б. Јосифовиќ).
78. Електрокардиографске промене у току и после напада бронхијалне астме. З. II. К.И. и IV К.Р.Ј. Сарајево 1964, 76—79. (со Љ. Котевски, Р. Перчинковски, Г. Сивевски и Б. Јосифовиќ).
79. Клинички аспекти бронхијектазија. З. II. К.И. и IV К.Р.Ј., Сарајево, 1964, 172—174 (со Љ. Котевски, Г. Сивевски и Б. Јосифовиќ).
80. Наша искуства у лечењу нефротичног синдрома. З. II. К.И. и IV. К.Р.Ј., Сарајево 1964, 364—366. (со Д. Хрисохо и Б. Гучева).
81. Бањско лечење реуматичне грознице. II. К.И. и IV. К.Р.Ј. Конгресне новине, Сарајево 1964, 3.
82. Превенција и лечење шећерне болести. II. К.И. и IV К.Р.Ј. Конгресне новине, Сарајево 1964, 4.

83. Наш однос кон гравидитетот при бубрежни заболувања. Год. збор. на Мед. фак., 1964, XI, 139—144. (со Д. Хрисохо и К. Курчиев).
84. Наша искуства са ортолиндискот метод за испитување окултног крварења без дијететске припреме. Медицински гласник, 1964, XVIII, 6—7, 186—189 (со П. Давчев и В. Вановски).
85. Histomorphology of the gastric mucosa stimulated with nicotinic acid in patients with chronic gastritis. Конгрес за гастроентерологија во Будимпешта, 1965. Год. збор. на Мед. фак. -1965, 19—23. (со П. Давчев).
86. Апсорпција гвожђа код хепаталне инсуфициенције. Хематолошки дани, Бања Лука, 1965, 30—31 (со Т. Стојчевски и Ј. Неделкоски).
87. Хронично декомпензирано срце. Pro Medica, 1965, III, 1, 89—104.
88. Ниперплазија Brunnerovih žlijezda. Lječnički vjesnik, 1965, 87, 2, 159—164. (со П. Давчев, В. Вановски, М. Груневски и М. Лебедиќ).
89. По случај труења со плод од Atropa Belladonae кај 5 болни. ММП, 1965, XX, 2, 66—72. (со А. Божиновски и Г. Сивевски).
90. Испитување на нормалните вредности на ензимот глукоза-6-фосфат дехидрогеназа. Год. збор. на Мед. фак., 1965, XII, 165—169. (со Д. Ташкова, Ј. Неделкоски и О. Шаљинска — Марковиќ).
91. Наша искуства у лечењу идиопатских тромбоцитопенија (ИТП) код одраслих. Симпозијум о есенцијалној тромбоцитопенији. Београд, 1966, Билтен трансфузије 1966, 63—70. (со Ј. Неделкоски, С. Апостолова и Н. Марковиќ).
92. Дефицит на ензимот глукоза-6-фосфат дехидрогеназа. Год. збор. на Мед. фак., 1966, XII, 281—287 (со О. Шаљинска — Марковиќ).
93. Епидемиологија и клиника на миокардниот инфаркт низ клиничкиот аспект на болните лекувани на Интерната клиника во Скопје. ММП, 1966, XXI, 2, 32—41 (со Р. Перчинковски и А. Божиновски).
94. Репезе у лечењу ендемског синдрома. Год. збор. на Мед. фак. 1966, XIII, 353—357. (со Д. Хрисохо. Б. Гучева и Б. Поповски)
95. Једнострана бубрежна хипертензија. Симпозијум о бубрежним обољењима у Нишу 1966. (со Д. Хрисохо и Б. Гучева).
96. Значење на кардиоваскуларните промени во испитувањето и следењето на бубрежните заболувања. Зборник на VII-от конгрес на лекарите од СРМ. Скопје 1966, ММП, 1967, XXVII, 228—232. (со Д. Хрисохо, Б. Гучева и К. Петровски).
97. Дијагностички и прогностички аспекти на подвижниот бубрег. Збор. на VII К.Л. СРМ, Скопје 1966. ММП, 1967, 135—141. (со Д. Хрисохо Б. Гучева и Ј. Србиновски).
98. Исхрана становника Македоније и учесталост шећерне болести. I Југословенски конгрес о исхрани. Синопис реферата, Београд 1966, 199—200; Храна и исхрана, 1967, VIII, 6—7, 413—416. (со П. Давчев, М. Мацали, А. Плашевски, В. Бидиков и М. Митричевска).
99. Испитување јетре код болесника са прележаним вирусним хепатитисом. Труд финансиран од Сојузниот фонд за научна работа 1966—1967. (со П. Давчев, С. Миронски, М. Таџер).

ВАСИЛ ИЉОСКИ

1. „2:1“. Драма изведена во Народниот театар 1952 г.
2. Млади синови. Драма изведена во театрите во Битола и Скопје.
3. Први на Марс. Детска Радио-драма изведена во Радио-Скопје.
4. Избор. (Бегалка, Чорбаци Теодос, Чест, Кузман Капидан). Со предговор од Ацо Алексиев. Кочо Рацин, Скопје 1966, 293.

5. Делото на Кирил и Методија и идејата за славјанското единство. Нов ден, 1946, бр. 4—5, 84—95.
6. Прашањето за употребата на релативните значења *којшѝо, шѝо, кој*. МЈ, 1950, I, бр. 3, 84—91.
7. Његош, поет на борбата за слобода. Сов., 1951, I бр. 4, 82—88.
8. За постскиот лик на Кочо Рацин. Сов., 1953, III, бр. 6, 86 — 103.
9. За книгата на Крсте Мисирков „За македонските работи“. Сов., 1953, III, бр. 10, 3—9.
10. Македонске народне приповјетке. Предговор напиша В. Иљоски. Свјетлост, Сарајево 1954, 286.
11. Јазикот и литературата. Раз., 1954, I, бр. 3, 13.
12. Народната усмена литература. Раз., 1954, I, бр. 11, 12, 13, 22, 23, 24.
13. Поважни мотиви и елементи во народните приказни. ЛЗБ., 1954, I бр. 3—4, 137—152.
14. Најважните собирачи на македонските народни умотворби. Раз., 1954, I, бр. 2—3, 6.
15. Македонските народни приказни. Раз., 1954, I, бр. 22, 9.
16. Општа карактеристика на епските песни. Раз., 1954, I, бр. 13, 10.
17. Епски песни. Раз., 1954, I, бр. 12, 10.
18. Народни ајдучки песни. ЛЗБ, 1954, I, бр. 1, 3—13.
19. Многу векови и една деценија. Сов., 1955, V, бр. 5, 348—354.
20. Мисирков и македонското прашање. Сов., 1956, VI, бр. 7—8, 517—530.
21. Фактите и вистината. ЛЗБ, 1958, V, бр. 3, 137—147.
22. За врската и односот меѓу книгата и читателот. Сов., 1959, IX, бр. 1, 72—80.
23. Допирни точки. Дијалози во два дела. Сов., 1959, IX, бр. 9—10, 9—10.
24. И ловоров и трнов венец. (Григор Прличев). Сов., 1960, X, бр. 5, 423—437.
25. Мисирков (1874—1926) „Македонска книжевност“. Приредил Блаже Коњески. Српска книжевна задруга, коло LIX, књ. 368. Београд 1961, 119—177.
26. Стогодишнината на браќата Миладиновци. Сов., 1962, XII, бр. 1, 3—7.
27. Хуманизмот на делото на Кирил и Методија. Сов., 1963, XIII, бр. 6, 351—364.
28. Шатор и телефон. Радио драмска хумореска. Сов., 1964, XIV, бр. 6 533—552.
29. Оформувањето и развитокот на македонскиот литературен јазик. Сов., 1965, V, бр. 5, 277—288.
30. Комиката на Јован Стерија Поповиќ. Сов., 1965, XV, бр. 3, 131—142; бр. 4, 257—269.
31. Дилемите на писателот пред социјалистичката стварност. Сов., 1965, XV, бр. 4, 97—104.

СЛАВКО ЈАНЕВСКИ

1. Крвава низа, Лирски фрагменти. Култура, Скопје 1945, 29.
2. Пионери, пионерки, бубачки и шумски сверки. Раскази. Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје 1946, 66.
3. Распевани букви. Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје 1946, 64.
4. Песни. Нопок, Скопје 1948, 103.
5. Егејска барутна бајка. Нопок, Скопје 1950, 52.
6. Улица. Современа македонска проза. Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје 1950, 142.
7. Лирика. Кочо Рацин, Скопје 1951, 41.
8. Шеќерна приказна. Детска радост, Скопје 1952, 32.

9. Село зад седумте јасени. Кочо Рацин, Скопје 1952, 426.
10. Кловнови и луѓе. Кочо Рацин, Скопје 1954, 194.
11. Две Марии. Кочо Рацин, Скопје 1956, 218.
12. Леб и камен. Кочо Рацин, Скопје 1957, 68.
13. Месечар. Кочо Рацин, Скопје 1958, 194.
14. Сенката на Карамба Барамба. Кочо Рацин, Скопје 1959, 45.
15. Марсовци и глумци. Кочо Рацин, Скопје 1959, 42.
16. Сиромавиот црн Цо. Кочо Рацин, Скопје 1962, 30.
17. Горчливи легенди. Кочо Рацин, Скопје 1962, 227.
18. И бол и бес. Кочо Рацин, Скопје 1964, 320.
19. Стебла. Нова верзија на Село зад седумте јасени. Култура, Скопје 1965, 450.
20. Глуви команди. Мисла, Скопје 1966, 55.
21. Танчарка на дланка. Просвета, Београд; Државна заложба, Љубљана; Кочо Рацин, Скопје 1966, 105.
22. Евангелие по Итер Пејо. Македонска книга, Скопје 1966, 94.

БЛАЖЕ КОНЕСКИ

1. Македонската литература и македонскиот литературен јазик. Култура, Скопје 1945, 38.
2. Мостот. Поема. Култура, Скопје 1945, 23.
3. Збирка на македонски народни песни. Редактирал Блаже Конески. Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје 1945, 383.
4. Од борбата. Песни. Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје 1947, 22.
5. Земјата и љубовта. Песни. Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје 1948, 66.
6. По повод најновиот напад на нашиот јазик. Изд. Земскиот одбор на НР Македонија, Скопје 1948, 48.
7. Горски венец. Препев Блаже Конески. Култура, Скопје 1948, 157.
8. Македонските учебници од 19 век. Еден прилог кон историјата на македонската преродба. Историска библиотека 1. Изд. Главниот одбор на Народен фронт на Македонија, Скопје 1949, 99.
9. Македонски правопис со правописен речник (со Крум Тошев). Државно книгоиздателство на Македонија. Скопје 1950, 170.
10. Македонската литература во 19 век. Краток преглед и текстови. Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје 1950, 101.
11. За македонскиот литературен јазик. Кочо Рацин, Скопје 1952, 92.
12. Граматика на македонскиот литературен јазик. Дел I. Увод. За гласовите. За акцентот. Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје 1952, 188. Дел II. За формите и нивната употреба. Просветно дело, Скопје 1954, 252.
13. Хајнрих Хајне. Лирски интермецо. Препеал од немски Блаже Конески. Кочо Рацин, Скопје 1952, 41.
14. Отело. Препеал Блаже Конески. Кочо Рацин, Скопје 1953, 253.
15. Марко Цепенков. Сказни и сторенија. Редактирал Блаже Конески. Кочо Рацин, Скопје 1954, 265.
16. Везилка. Култура, Скопје 1955, 45.
17. Лозје. Раскази. Кочо Рацин, Скопје 1955, 190.

18. К. Пејчиновиќ. Слово за празниците. Предговор и редакција Блаже Конески. Култура, Скопје 1956, 117.
19. Вранешнички апостол. Стари текстови II. Приредил Блаже Конески. Институт за македонски јазик, Скопје 1956, 52.
20. Кон македонската преродба. Македонски учебници од 19 век. Второ издание. Институт за национална историја, Скопје 1959, 99.
21. Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања. I, II, III. Редактор Б. Конески. Составиле Тодор Димитровски, Благоја Корубин и Трајко Стаматовски. Институт за македонски јазик, Скопје 1961, 1965, 1966; 509+594+606.
22. Македонска книжевност. Приредил Блаже Конески. Српска книжевна заедница — Коло LIV, књ. 368, Београд 1961, 202.
23. Крчовски — Пејчиновиќ. Избрани текстови. Приредил Блаже Конески. Кочо Рацин, Скопје 1963, 102.
24. Историја на македонскиот јазик. Кочо Рацин, Скопје; Просвета, Белград 1965, 198.
25. Македонски текстови 10—20 век. Составиле Б. Конески и О. Јашар — Настева. Библиотека Литературен збор 1. Скопје 1966, 175.
26. Александар Блок. Поезија. (Избор) Препев и избор Блаже Конески. Култура, Скопје 1966, 68.
27. Одживените речнички елементи во нашиот јазик. Нов ден, 1945, бр. 3, 3—8.
28. Максим Горки. Нов ден, 1946, II, бр. 6, 5—15.
29. Македонска книжевност и македонски книжевни језик. Младост, Београд, 1947, бр. 5, 62—67.
30. Загубата на интервокалното *в* во западномакедонските говори. Год. збор. на ФФ, 1948, I, 111—128.
31. Критика на некои наши преводи. Нов ден, 1948, IV, бр. 1—2, 139—146.
32. За Рациновата работа „Богомилите“. Нов ден, 1948, IV, бр. 6, 34—40.
33. Нашата народна поезија како одраз на нашето национално ослободително движење. Нов ден, 1948, IV, бр. 5, 40—47.
34. Два прилога кон историјата на македонскиот јазик. Год. збор. на ФФ, 1949, 2, 305—312.
35. За нашиот литературен јазик. Поезија и проза на младите. Непок, Скопје, 1949, 26—34.
36. Употребата на релативните заменки: *што*, *кој што* итн. МЈ, 1950, I, бр. 1, 11—15, 32—39.
37. Предлогот *е*, *во*. МЈ, 1960, I, бр. 3, 51—59.
38. За донесувањето на македонската азбука и правопис. МЈ, I, бр. 5, 99—104.
39. Уште еднаш за релативните заменки. МЈ, 1950, I, бр. 6, 124—127.
40. Грешењето во акцентот. МЈ, 1950, I, бр. 7, 141—143.
41. За падежите. МЈ, 1950, I, бр. 8, 165—172.
42. Една одломка од XIII век — споменик од Охридската школа. Год. збор. на ФФ, 1950, 3, 1—15.
43. Српската граѓанска лирика кај нас во првата половина на XIX век. Нов ден, 1950, VI, бр. 7, 1—5.
44. Акцентот на туѓите зборови. МЈ, 1951, II, бр. 1, 1—5.
45. Еден охридски текст од 19 век. МЈ, 1951, II, бр. 5, 97—102.
46. Преминување на акцентот од именката врз предлогот. МЈ, 1951, II, бр. 7, 145—163; бр. 8, 169—174; бр. 9—10, 193—200.
47. Поџка — Побожда. МЈ, 1951, II, 217—221.
48. Забелешки во врска со песните на К. Миладинов. МЈ, 1952, III, бр. 1, 16—22.

49. Професорот Мирчев против македонскиот правопис. Социјалистичка зора, 1952, IV, бр. 8, 121—134.
50. Македонски јазик. Југославија, Београд, 1952, 19—20.
51. Граматиката на Ѓ. Пулевски. МЈ, 1953, IV, 45—47.
52. За предноста и непредноста на глаголите во нашиот јазик. МЈ, 1953, IV, 1 169—172.
53. Еден збор кај Г. Прличев. МЈ, 1953, IV, 32—33.
54. Глаголска придавка. МЈ, 1953, IV, 145—156.
55. Horace G. Lunt, Grammar of Macedonian Literary Language. Скопје 1952. ЛЗб, 1954, I, 189—192.
56. За неорганското *x* во македонскиот јазик. МЈ, 1954, V, бр. 2 198—201.
57. Сеѓере. МЈ, 1954, V, бр. 1, 104—106.
58. Акцентите во еден текст од почетокот на 16 век. МЈ, 1954, V, бр. 1, 80—102.
59. Писмата на Пејчиновиќа до кнез Милош. МЈ, 1956, VII, бр. 1, 25—41.
60. К.П. Мисирков (по случај 30-годишнината од смртта). МЈ, 1956, VII бр. 1, 1—8.
61. Охридската книжевна школа. ЛЗб, 1956, III, бр. 1, 1—19. Слово, Загреб, 1957, бр. 6—8, 177—195.
62. Материјали од преспанскиот говор од збирката на С. Н. Томиќ. МЈ, 1957, VIII, бр. 2, 173—221.
63. Затврднувањето на мекото *л*. МЈ, 1957, VIII, бр. 1, 28—31.
64. Тројниот член. МЈ, 1957, VIII. бр. 1, 26—28.
65. Ciro Gianelli et André Vaillant. Un lexique macédonienne du XVIe siècle. МЈ, 1958, IX, br. 1—2, 158—160.
66. За некои стилски синтети во развитокот на македонскиот литературен јазик. ЛЗб, 1958, V, бр. 1, 1—10.
67. О развитку македонског книжевног језика. Јужнословенски филолог, Београд, 1958, XXIII, 39—44.
68. За некои морфолошки пречки на фонетските промени во македонскиот јазик. МЈ, 1962—63, XIII—XIV, бр. 1—2, 5—17.
69. Б. Видоески, Кумановскиот говор. Скопје 1962. МЈ, 1964, XV, бр. 1—2, 225—229.
70. Изместување на синтетичката дефлекција. ЛЗб, 1964, XV, бр. 5, 3—10
71. Les formes du type *popata*, *kon'ata*. Revue des études slaves, 1964, 40, 119—121.
72. Крсте П. Мисирков. Сов., 1964, XIV, бр. 1, 3—11.
73. Афирмација на македонскиот јазик. ЛЗб, 1965, XII, бр. 3, 1—9.
74. Научната дејност на проф. Васо Томановиќ. Год. збор. на ФФ, 1966, 17—19 5—12.
75. Климент Охридски. Сов., 1966, XVI, бр. 7, 579—589.
76. Distributions des balkanismes en macédonien. (avec O. Jašar—Nasteva et B. Vidoeski). Publié à l'occasion du I-er Congrès International des études balkaniques et Sud-est Européennes à Sofia. Séminaire de langue macédonienne. Faculté des lettres de l'Université Skopje. Skopje, 1966, 10+22 c.
77. Un balkanisme dans la langue de la poésie populaire macédonienne (avec O. Jašar—Nasteva). Die Welt der Slaven, 1966, 1—2, 172—173.
78. О языке македонской народной поэзии. То Honor Roman Jakobson, II, Mouton, The Hague, 1967, 1064—1068.

НИКОЛА МАТИНОСКИ

САМОСТОЈНИ ИЗЛОЖБИ

- 1929/41 Скопје
1936 Нови Сад
1953 Љубљана, изложба на цртежи
Белград, Изложба на цртежи
1954 Загреб, Љубљана, Белград, Париз
1955 Скопје, Јубилејна изложба
1958 Скопје, Ретроспективна изложба
Скопје, Една изложба во ателје
1959 Диџон
1961 Скопје, Ретроспективни фрагменти
1965 Скопје, Јубилејна изложба по повод 35-годишнината на ликовното творештво
1966 Белград

ГРУПНИ ИЗЛОЖБИ

- 1928 Париз, Изложба на група југословенски уметници
1929 Белград, со Зора Поповиќ
1929/41 Белград, Пролетните изложби
1930/41 со групата „Облик“ во земјата и странство
1949 Белград, Загреб, Љубљана: Изложба на Сојузот на ликовните уметници на ФНР Југославија
1951 Цетиње, II сојузна изложба по повод стогодишнината од смртта на Петар Петровиќ — Његош
1953 Загреб, Белград, Сарајево, Љубљана, Половина век на југословенското сликарство 1900—1950
1954 Њујорк, Вашингтон со Хегедушиќ, Коњовиќ и Михелиќ
1956 Дубровник, Југословенска изложба во чест на конгресот на АЈКА
Љубљана, Меѓународна изложба на графика
1957 Дубровник, Југословенска изложба во чест на конгресот на АИАП
1958 Канада, 60 слики на југословенското современо сликарство
1959 Диџон, Есенски салон
1961 Белград, Прво триенале на ликовните уметности
1964 Белград, Второ триенале на ликовните уметности
Сомбор, Ликовна есен — цртежи
1966 Сомбор, Ликовна есен-цртежи
1945/67 Како член на ДЛУМ на изложби на друштвото во земјата и странство

Пред војната излагал групно во Солун и Рим, а по војната во: Москва, Ленинград, Киев, Скандинавските земји, Прага, Варшава, Будимпешта, Букурешт, Софија, Париз, Њу Делхи.

1. За проблемите на овоштарството во Македонија. Наша реч, 19. II. 1940.
2. Социјалната и политичката основа на Народниот фронт на Македонија. Илинденски пат, 1944.
3. 27 март конфронтација на две основни општествено-политички сили на Југославија. Илинденски пат, 1944.
4. Кузман Јосифовски-Питу — револуционер и човек. Илинденски пат, 1944.
5. Причините и консеквенците на дебаклот на нацистичка Германија. Илинденски пат, 1944.
6. Петогодишниот стопански план и неговото значење во стопанскиот, културниот и политичкиот живот на НРМ. Печатено во книгата Петогодишен план за развоток на народното стопанство на Народна република Македонија во годините 1947—1951. Одделение за печат при Претседателството на Владата на НРМ, Скопје, 1947.
7. Петогодишниот план, крупни победи на нашите народи. Нов ден, 1947 бр. 4—5, 318.
8. Делото на Деветти септември. НМ, 10.IX.1947.
9. Несоцијалистички карактер противјугословенске кампање. Говор одржан во Народната Скупштина на 12.IX.1948.
10. Првите резултати од Петогодишниот план и изгледите за неговото натамошно извршување. НМ, 1948.
11. Актуелни проблеми на нашата трговија. НМ, 1949.
12. За некои прашања од работата над нашата национална историја. Култура, Скопје, 1950, 31.
13. За честа, совеста и логиката на Г. Т. Павлов. Нов ден, 1950, VI, бр. 4, 1—18; бр. 5, 29—39; бр. 6, 1—23.
14. За некои прашања од нашата економска теорија и пракса. Преглед, Скопје, 1951, I, бр. 7, 5—15.
15. Редактирање на македонскиот превод на „Капитал“. Том I. Скопје, 1951.
16. Непосредните производители во земјоделството и нивното општо и стручно издигање. НМ, 1953.
17. Марксистичка политичка економија и Сталиновите „Економски проблеми на социјализмот во СССР“. Преглед, 1953, III, бр. 1, 6—30.
18. Уште еднаш за Сталиновите „Економски проблеми на социјализмот во СССР“. Преглед, 1953, III, бр. 2, 3—14.
19. Борис Кидрич. Преглед, Скопје, 1953, бр. 1, 3—12.
20. За Марксовиот „Капитал“. Преглед, 1954, IV, бр. 3, 22—34.
21. За новите методи на работа во селото. Дискусија на II Конгрес на СКМ. НМ, 1954.
22. За некои прашања од аграрната политика. Материјали за проблемите на селото. Култура, Скопје 1954, 91.
23. Некои прашања за тутунопроизводството. Преглед, 1955, бр. 3—4, 19—45.
24. Можности на нашето земјоделство. НМ, 1.V.1955.
25. Плати, цени и инвестиции. НМ, 6.XII.1956.
26. За изучувањето на политичката економија. Преглед, 1956, VI, бр. 2, 47—53.
27. Нашата интелигенција и културното издигање на непосредниот производител. Хоризонт, Скопје, 1956, бр. 1.
28. Нашите најглавни задачи, НП, 1956, бр. 1.

29. Један од метода за савлађивање аграрне пренаселености. Економист, Београд, 1957, бр. 1, 1—15.
30. Десет години на Скопскиот универзитет. Универзитетски весник, 1957, бр. 1, 27.
31. Место и улога трговине у нашем привредном систему. Нова трговина, Београд, 1957, бр. 12.
32. За некои прашања од нашата трговија. Преглед, 1957.
33. Неки економски проблеми неразвијених земаља. Економист, 1958, бр. 1—2, 15—20.
34. Предлог теза за реферат о раду на селу. НП, 15.XII. 1958.
35. Некои елементи за една аграрна теорија и аграрна политика во преминскиот период. Преглед, 1959, IX, бр. 3. 1—21.
36. Некои погледи врз македонското национално прашање. НП, 1959
37. Структурни измени во современиот капитализам. НМ, 1.I.1959.
38. Борис Кидрич, револуционер, државник, економист. Сов., 1959, IV, бр. 5, 414—424.
39. Воведување на тристепена настава на Скопскиот универзитет. НМ, 25.XII.1960.
40. Врска меѓу нивото на стручното и општо образование на непосредните производители и ефикасност на трудот. НП, 24.I.1960.
41. Културно-просветниот развиток на земјоделските производители, услов за стопанскиот прогрес. НП, 1960.
42. Некои елементи за стопанскиот раст на неразвиените подрачја. СП. 1961, XI, бр. 4, 1—22.
43. Централизирано усмеравање и децентрализирано руковођење привреде. Економист, 1961, бр. 1.
44. Општата култура, стручната верзираност и плодноста на трудот. НМ, 11-X-1961.
45. Скопскиот универзитет и општествениот развиток на НР Македонија. Просветно дело, 1961, XVII, бр. 5—6, 325—335.
46. Недостаток развиени подрачја и можностите за нивниот развиток. СП., 1961, бр. 2, 1—26. Seminar of Social and Cultural Problems. 21—30. VIII. 1961. Ohrid.
47. Дилеми на теоријата за економскиот раст и развиток на заостанатите подрачја. СП, 1961, XI, бр. 1, 1—9.
48. Преглед развитка привреде Македоније и неки проблеми њеног даљег економског раста. Годишник на Економскиот факултет, Скопје, 1961, VIII, 1—34.
49. Скица за историјата на македонскиот народ. Гласник на Институтот за национална историја, Скопје, 1961, V, бр. 1, 75—98.
50. Скопскиот универзитет пред нови задачи. НМ, 4.VIII. 1961.
51. Скопскиот универзитет — крупна придобивка на македонскиот народ. Македонија, 1962.
52. Македонското прашање во националната програма на КПЈ (1919—1937). Култура, Скопје 1962, 154.
53. Како разбити неразумеваче измеѓу универзитета и привредних организација. Борба, Београд, 18.II.1962.
54. Како мерити квалитет рада. Борба, 25.IV.1962.
55. Неки проблеми даљег културног развитка. Културни живот, Београд, 1962, бр. 8.
56. Елементи на една долгорочна политика. НП, 3.VI. 1962.

57. Некои социолошки и други проблеми на Скопскиот универзитет. Трибина, Скопје, 1962, бр. 2, 3—18.
58. Раселени факултети или единствен универзитет во Скопје. НМ, 2.VIII.1963.
59. Скопскиот универзитет вчера, денес и утре. Македонија, 1963; Студентски збор, 4.IX.1963; Иселенички календар за 1964.
60. Прилог кон дискусијата за карактерот на планското раководење со стопанството. СП, 1963, XIII, бр. 1, 1—15.
61. Нестопанска потрошувачка. СП, 1963, XIII, бр. 1, 16—21.
62. Некои моменти што мораат да се земат предвид при анализата на миграционите движења и нивните пречки. СП, 1963, VIII, бр. 4, 1—7.
63. Опстојни и конкретни анализи. Интеграцијата и културата. КЖ, 1963, VIII, бр. 1, 3—4.
64. Скопски универзитет пре и после земљотреса. Комуна, Београд, 1963, бр. 10.
65. Питање инвестиција. Економика предузећа. Београд, 1964, бр. 3, 1—2.
66. Недоволно развијена подручја и седмогодишни план. Економист, 1964, бр. 3—4, 1—13.
67. Практична врска меѓу општото и посебното. НП, I.1963.
68. Јасне ствари које ипак нису сасвим јасне. Борба, 15.III.1964.
69. Possibilities for the Development of the Underdeveloped Areas. Economic Development Policy. Eastern European Economics, Fall Winter. New York, 1964, № 1—2, 10. Yugoslav Economists Problems of a ed. by R. Stojanović.
70. Реалистичност на програмите и масовна прифатеност на задачите. НП, 1965, бр. 185, 1—4.
71. Предлогот на седумгодишниот план и неговите социјално-економски консеквенци. СП, 1965, XV, бр. 1, 16—32.
72. Општи заклучоци за животниот стандард. СП, 1965, XV, бр. 4—5, 86—107.

ДИМИТАР МИТРЕВ

1. Пиринска Македонија во борба за национално ослободување. Изд. Главниот одбор на НФ на Македонија. Нова Македонија, Скопје 1950, 451.
2. За македонската народна и уметничка поезија. Предговор кон Антологијата на македонската лирика. Југословенска књига, Београд, 1951, 11—41. Објавено и во Књижевност, Београд, 1951, бр. 3.
3. Вапцаров. Монографија. Кочо Рацин, Скопје 1953, 116.
4. Критериум и догма. Критички и теоретски огледи. Кочо Рацин, Скопје 1956, 343.
5. Odsev Ilindenske vstaje v umetni književnosti. Ogled. Državna založba, Ljubljana 1957, 32.
6. Минато и литература. Институт за национална историја, Скопје 1958, 146.
7. БКП и Пиринска Македонија. Култура, Скопје 1960, 153. (Истата книга под наслов Пиринска Македонија, објавена е на руски, француски и англиски јазик).
8. Повоени македонски поети. Антологија. Кочо Рацин, Скопје 1960, 188 (Книгата е издадена и во превод на српскохрватски јазик).
9. Песните на Ацо Шопов, Нов ден, 1945, I, 58—60.

10. Крвава низа. (Славко Јаневски). Нов ден, 1945, I, бр. 3. 52—55.
11. Творечкиот пат на Коле Неделковски. Нов ден, 1946, III, бр. 7—8, 51—57.
12. Растрел, раскази од Јован Бошковски. Нов ден, 1947, IV, 69—79.
13. Три книги за деца (Ванчо Николески, Славко Јаневски и Лазо Каровски). Нов ден, 1947, IV, бр. 3, 34—51.
14. За темата на НОБ во македонската литература. Нов ден, 1947, IV, бр. 8, 9—10, 3—59.
15. Социјалното и личното во една стихотворба (Гого Ивановски: За новата пролет). Нов ден, 1948, IV, бр. 7, 71—85.
16. Осврт на македонската проза. Књижевне новине, Београд, 1948, бр. 33.
17. Ликот на Христо Ботев како поборник за јужнословенска солидарност. Нов ден, 1949, бр. 1—2, 83—96.
18. Изгрев (раскази од Георги Абаџиев). Нов ден, 1950, VI, бр. 8—10, 96—111
19. Егејска барутна бајка. Поема од Славко Јаневски. Сов, 1951, I, 78—87.
20. За „Лирика“ и за „Желби и меѓи“ (поезија од Србо Ивановски). Сов, 1951, I, бр. 2, 64—80.
21. Улица, повест од Славко Јаневски. Сов, 1951, I, бр. 3, 59—67.
22. Во утрините, поезија од Гане Тодоровски. Сов, 1951, I, бр. 4, 69—81.
23. Лазарополе, поема од Гого Ивановски. Сов, 1951, I, бр. 7, 85—98.
24. Околу проблемот на критиката на негативното. По повод драмата „2:1“ од Васил Иљоски. Сов, 1952, II, бр. 5, 35—44.
25. Миладиновци во другите литератури. Сов, 1952, II, бр. 1—2, 50—69.
26. Григор С. Прличев. Автобиографија, Сердарот. Предговор на Димитар Митрев. Кочо Рацин, Скопје 1953, 128.
27. Романот на Славко Јаневски „Село зад седумте јасени“. Сов, 1953 III, бр. 3, 37—52.
28. За и околу еден роман. („Крпен живот“ од Стале Попов). Сов, 1953, III, бр. 8, 65—82.
29. Одрозот на Илинденското востание во уметничката литература. Илинденски зборник (1903—1953). Институт за национална историја, Скопје, 1953, 215—252.
30. Планината и далечините, раскази од Симон Дракул. Сов, 1954, IV, бр. 1—2, 87—98.
31. Оглед кон поезијата на Блаже Конески. Сов, 1955, V, бр. 1—2, 72—96.
32. Луѓе и птици. Раскази од Јован Бошковски. Сов, 1955, V, бр. 4, 275—285.
33. Поезија на трајни вредности. („Слеј се со тишината“ од Ацо Шопов). Сов, 1956, VI, бр. 4, 275—287; Савременик, Београд, 1956, бр. 9.
34. Една проза и неколку пораки. По повод расказите на Димитар Солев. Сов, 1956, VI, бр. 6, 488—507.
35. Кон посовремена означеност на битовото. По повод романот „Побратими“ од Јордан Леов. Сов, 1956, VI, бр. 7, 382—395.
36. Дебитанство без дилетантизам. По повод расказите на Мето Јовановски. Сов, 1957, VII, бр. 2. 160—172.
37. О неким проблемима критике. Савременик, 1957, бр. 5, 600—607.
38. Роман једне драме. (Славко Јаневски: „Две Марије“). Савременик, 1957, бр. 3, 363—369.
39. Околу проблемот на домашната драма. Сов, 1958, VIII, бр. 3, 277—293.
40. О неким обележјима савременог реалистичког поступка. Савременик, 1958, бр. 7, 64—78.
41. Принос кон марксистичката естетика. Поговор кон книгата „Одраз Израз“ од Мито Хаџи Василев. Скопје — Београд, 1958, 169—194; Савременик, 1959, бр. 6.

42. Она што беше небо, роман од Владо Малески. Сов, 1959, IX, бр. 5, 425—436.
43. Коста Рацин. Савременик, 1959, бр. 12, 1183—1201.
44. Околу проблемот на реализмот и модернизмот. Трудови, 1960, I, 3—15. Објавено и во *Umjetnost riječi*, Zagreb, 1959.
45. *La littérature macédonienne d'aujourd'hui*. Questions actuelles du socialisme, 1959, бр. 54, 156—178.
46. Кон вистините на една историја и на една сегашност. Осврт на книгата на Лазар Колишевски. Сов, 1959, IX, бр. 2, 99—108.
47. Меѓа, роман од Сотир Гулески. Сов, 1960, X, бр. 1, 67—70.
48. Смеа низ сокаците, хумористична проза од Кочо Урдин. Сов, 1960, X, бр. 8, 801—807.
49. И нов и свој. По повод романот „Пустина“ од Ѓорѓи Абаџиев. Сов, 1961, XI, бр. 9, 923—933.
50. Еден нов романсиер. (Коце Солунски: „Трагите не се завеани“). Сов, 1961, XI, бр. 2, 169—186.
51. Социјалната литература во светлоста на еден зборник. (Велибор Глигорик; Време и савест). Сов, 1961, XI, бр. 2, 194—209.
52. О развитку македонске прозе. Македонска книжевност приредио Б. Конески; Српска книжевна задруга, коло LIX, књ. 368 Београд, 1961, 171—184.
53. Антологија или — субјективизаторско антологизирање. По повод Модерната руска поезија. Нолит, Београд. Сов, 1961, XI, бр. 10, 1033—1042.
54. Разговор за едно петнаесетгодишно постоење. Јубилеј на Друштвото на писателите на Македонија. Сов, 1961, XI, бр. 4, 315—340.
55. Грешна недела, роман од Томе Момировски. Сов, 1962, XII, бр. 3, 207—218.
56. Мирослав Крлежа, книга есеја. Сов, 1962, XII, бр. 5, 485—490. Објавено и во „Зборник о Мирославу Крлежи“, Загреб 1963.
57. Жан Пол Сартр и ангажираната литература. Сов, 1962, XII, бр. 10, 936—948.
58. Борис Пастернак, Доктор Живаго. Сов, 1962, XII, бр. 10, 958—962.
59. По трагите од подвигот на Миладиновци. Предговор на студија кон Зборникот на Миладиновци (1851—1961), Кочо Рацин, Скопје 1962, 5—66.
60. Почеток на сложен романсиерски опфат. „Фурии“ роман од Сотир Гулески, Сов, 1963, XIII, бр. 4, 254—265.
61. Нашата денешна литература и нашата денешна стварност. Сов, 1963, XIII, бр. 6, 397—408.
62. Смелите вистини на Томислав Ладен. Сов, 1963, XIII, бр. 1, 97—103.
63. Патот кон современиот реализам. ЛЗ5, 1963, X, бр. 2, 1—12; објавено и во Пламен, Прага, 1964.
64. Поезијата на Јован Котески. Сов, 1964, XIV, бр. 7, 235—253.
65. Своевидноста на Елиотовиот авангардизам. Сов, 1964, XIV, бр. 5, 488—497.
66. Врз опусот на Славко Јаневски. Сов, 1964, XIV, бр. 7, 733—748.
67. *Makedonska literatura u svjetlosti jubileja*. Republika, Zagreb, 1965, бр. 6, 233—236.
68. Поезијата — од себе кон другите. Сов, 1965, XV, бр. 8, 485—495.
69. Помеѓу ситуации и реминисценции. Сов, 1965, XV, бр. 9, 573—623.
70. Триумф на баналноста. По повод романот „Скали“ од Бранко Пендовски. Сов, 1966, XVI, бр. 1, 82—85.
71. Случајот Чинго. Сов, 1966, XVI, бр. 4, 334—347.
72. Сказание од искони. По повод Евангелие по Итер Пејо од Славко Јаневски. Сов, 1966, XVI, бр. 9, 527—531.
73. Поетското соопштување без дилеми. Сов, 1966, XVI, бр. 7, 619—629.
74. Социјалната литература како поетика. Сов, 1966, XVI, бр. 10, 893—905.
75. Димо Хаџи Димов — идеолог на македонската левица. Историја, 1966 бр. 2, 105—122.

1. Божанства и демони црне боје код старих народа. Млада Србија, Београд 1940, 52.
2. Dinos, une danse des ménades. Mlada Srbija, Beograd 1940, 2.
3. Дефиницијата на трагедијата кај Аристотела и катарсата. Год. збор. на ФФ, 1948, I, 1—17.
4. Ортолче — уртал. МЈ, 1950, I, бр. 2, 43—45.
5. Рулек — руљка. МЈ, 1950, I, бр. 6, 133—134.
6. Рулек: руљка — љуљак: љуљка. МЈ, 1950, I, бр. 8, 193—195.
7. Ad ἐξωπίους ἐμπριλάς. ЖА, 1951, I, 110—116.
8. Elementa. ЖА, 1951, I, 137—144.
9. Obscenus. ЖА, 1951, I, 294—301.
10. Неколку црти на говорот од Жировница. МЈ, 1951, II, бр. 3—4, 56—67.
11. R. G. De Bray, Guide to the Slavonic Languages. Приказ МЈ, 1951, II, бр. 8, 185—189.
12. Решпел. МЈ, 1951, II, бр. 9—10, 221—224.
13. Quomodo Graeca vox хελιδών exstiterit. ЖА, 1952, II, 80.
14. De ἀπαξ ειρημένω Coillo. ЖА, 1952, II, 94.
15. Quid significet χατξιροφαγούσα. ЖА, 1952, II, 97.
16. Προίξ ЖА, 1952, II, 109—110.
17. За првобитниот текст на Зборникот од браќа Миладиновци. МЈ, 1952, III, бр. 1—2, 2—16.
18. Некои фонетски црти на охридскиот говор од крајот на XIV век. МЈ, 1952, III, бр. 8—9, 173—180.
19. Horace G. Lunt. A. Grammar of the Macedonian Literary Language. Скопје 1950, Приказ. МЈ, 1952, III, бр. 8—9, 204—207.
20. Белешки за натписот од црквата Константин и Елена. ЖА, 1952, II, бр. 2, 273—288.
21. De etymo vocis lat. omen. ЖА, 1953, III, 144.
22. De nomine etr. Turmusa seu Turmаса. ЖА, 1953, III, 267.
23. Δῖνος η διὰ Μαλέας εἶ ЖА, 1953, III, 270—273.
24. Хомер — Од осумнаесеттата песна на Илијада. Превод и белешки. Сов, 1953, III, бр. 5, 36—41.
25. Хомер — Шеста песна од Одисеја. Препев и белешки. Сов, 1953, III, бр. 3, 43—52.
26. Хомер — Избор од Илијада и Одисеја. Превод, препев и белешки. Култура, Скопје 1953, XII+178.
27. Μίμησις πράξεως ὅλης καὶ τελείας ЖА, 1954, IV, бр. 1, 187.
28. Παθημάτων καθαρῶν или πραγμάτων σύστασιν. ЖА, 1954, IV, бр. 2, 209—250.
29. Уште еднаш за Аристотеловата дефиниција на трагедијата и катарсата. Год. збор. на ФФ, 1954, бр. 7, 79—110.
30. Кон севра. МЈ, 1954, V, бр. 2, 202—207.
31. Βαρυναχέδα—βῆριν Ἀχαΐος ЖА, 1955, V, бр. 1, 110.
32. Τοιμήνιον или Νοιμήνιον. ЖА, 1955, V, бр. 1, 140—143.
33. Ποιοί. ЖА, 1955, V, бр. 2, 226.
34. De etymo verbi negare. ЖА, 1955, V, бр. 2, 295.
35. Легендата за Аристотеловата трагична катарса. Сов, 1955, V, бр. 1—2, 114—123.
36. Големото откритие на М. Вентрис. ЖА, 1955, V, бр. 2, 387—401.

37. Неколку експресивни зборови од охридскиот говор. МЈ, 1955, VI, бр. 1, 44—52.
38. За јат и уште некои црти на охридскиот говор од XV век. МЈ, 1955, VI, бр. 2, 212—215.
39. Мусаж: Несреќната љубов на Хероја и Леандар. Превод, препев и белешки. Сов, 1957, VII, бр. 4, 297—311.
40. Po-ro-e-ke-te-ri-ja. *ŽA*, 1958, VIII, br. 1, 236.
41. Ko-te-ri-ja. *ŽA*, 1958, VIII, br. 1, 240.
42. Pa-ko-to a-pe-te-me-ne. *ŽA*, 1958, VIII, br. 1, 294.
43. The Phonetic Value of the Mycenaean Sign* 85 (во соработка со П. Х. Илиевски). *ŽA*, 1958, VIII, бр. 1, 265—278.
44. Najstariji grčki accusativus cum infinitivo. *ŽA*, 1959, IX, br. 1—2, 56.
45. Pa-ki-ja-ne, Pa-ki-ja-na, Pa-ki-ja-ni-ja, *ŽA*, 1959, IX, br. 1—2, 84.
46. Wo-di-jo, Wo-di-je-ja, Wo-de-wi-jo. *ŽA*, 1959, IX, 1—2, 104.
47. Ai-ke-u, *34-ke-u, O-pi-ke-wi-ri-je-u. *ŽA*, 1959, IX, br. 1, 154.
48. -ai-ko-ra-i-ja. *ŽA*, 1959, IX, br. 1—2, 172.
49. Pi-ri-ta-vo, Qi-ri-ta-ko, Qi-ri-ta-ro. *ŽA*, 1959, IX, br. 1—2, 230.
50. Wo-ro-ma-ta. *ŽA*, 1959, IX, br. 1—2, 252.
51. No-pe-re-a₂, we-je-ke-a₃. *ŽA*, 1959, IX, br. 1—2, 284.
52. A-pe-do-ke et l'absence de l'augment dans le grec mycénien. *ŽA*, 1961, X, br. 1—2, 324.
53. Ka-ra-re-we = χαρῆFeς *ŽA*, 1961, XI, br. 1, 96.
54. Κόρροις de la glose d'Hésychios πορτιφόροι *ŽA*, 1961, br. 1, 112.
55. Il. I, 5. la leçon οἰωνοῖσι τε δαῖτα de Zénodote. *ŽA*, 1961, XI, br. 1, 172—250.
56. Wo-no-qo-so. *ŽA*, 1961, XI, br. 2, 251.
57. Белешки кон текстот на Аристотеловата Поетика (гл. I—X). ЖА, 1961, бр. 2, 251—277.
58. Wo-no-wa-ti-si. *ŽA*, 1961, XI, br. 2, 277.
59. Ko-pi-na. *ŽA*, 1961, 1961, XI, br. 2, 278.
60. За Хомера и неговата поезија. ЛЗб, 1961, VIII, бр. 1, 1—6.
61. Разделбата на Хектор и Андромаха. Превод, препев и белешки. ЛЗб, 1961, VIII, бр. 1, 6—9.
62. Двобој меѓу Ахил и Хектор. Превод, препев и белешки. ЛЗб, 1961, VIII, 2, 4—9.
63. Белешки кон текстот на Аристотеловата Поетика II (gl. X—XXVI), *ŽA*, 1962, XII, br. 1, 57—89.
64. Discussions mycéniologiques. *ŽA*, 1962, XII, br. 2, 293—312.
65. Un endroit disputé de la Poétique d'Aristote. *ŽA*, 1962, XII, br. 2, 313—321.
66. Die griechischen Nomina und die kleinasiatischen Ethnika auf—eus. Linguistique Balkanique, Sofia, 1963, VI, 19—24.
67. Das griechische Kulturwort μέταλλον seine Bedeutung und Herkunft. Linguistique Balkanique, Sofia, 1963, VI, 25—28.
68. Πᾶσ(ι:δαῖ)τα *ŽA*, 1964, XIII—XIV, 17—37.
69. Συμβολαὶ εἰς τὸ κείμενον τῆς Ἀριστοτελικῆς Ποιητικῆς, ΠΛΑΤΩΝ, Ἀθῆναι 1964, XVI, 31—32, 209—218.
70. Zur Toponomastik Griechenlands im mykenischen Zeitalter. Neue Beiträge zur Geschichte der alten Welt, Bd. I, Berlin, 1964, 163—172.
71. Textkritisches zu Aristoteles' Poetik. Miscelanea critica, Leipzig 1964, 176—202.
72. Микенолошки прилози. Год. збор. на ФФ, 1964, 16, 151—199.
73. Najstariji pisani podaci o zanatstvu na Balkanu. (Во соработка со Душина Петрушевска). Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1956, III, br. 1, 13—51.
74. Pour la valeur au du signe *85, Kadmos IV, Berlin 1965, 123—128.

75. Aukewa damokoro. *ŽA*, 1965, XV, br. 1, 12.
76. Diwijeu, Pereuronijo — Diwijewe, Wedanewe. *ŽA*, 1965, XV, br. 1, 32.
77. Qerana. *ŽA*, 1965, XV, br. 1, 60.
78. Petono, Owitono, korijadono. *ŽA*, 1965, XV, br. 1, 78.
79. Keniqetewe. *ŽA*, 1965, XV, br. 1, 116.
80. L'alternance vocalique u:e du dialecte mycénien de Pylos. *ŽA*, 1965, XV, br. 2, 148.
81. Pu₂keqiri, Qiritaro, Qiritako, Piritawo. *ŽA*, 1965, XV, br. 1, 194.
82. Perewote — Doroqo sowote. *ŽA*, 1965, XV, br. 1, 201.
83. Parakuwe — parakewe. *ŽA*, 1965, XV, br. 1, 202.
84. Menoeja. *ŽA*, 1965, XV, br. 1, 210.
85. Οἰκία (scil. δῶματa), *ŽA*, 1966, XV, br. 2, 288.
86. Οἰωνοῖσι τε πασά, *ŽA*, 1966, XV, br. 2, 289—293.
87. Po-ro-po-i. *ŽA*, 1966, XV, br. 2, 294.
88. E-re-i ou bien e-re-re. *ŽA*, 1966, XV, br. 2, 320.
89. E-ni-pa-te-we, Na-i-se-wi-jo. *ŽA*, 1966, XV, br. 2, 326.
90. E-qe-ta-i e-e-to te-re-te-we. *ŽA*, 1966, XV, br. 2, 352.
91. Aristotelis De arte poetica liber, recognovit brevisque adnotatione critica instruxit Rudolphus Kassel. Oxonii . . . MCMLXV. (Приказ). *ŽA*, 1966, XV, br. 2, 473—477.
92. Aristotle. De arte poetica liber. Ed. R. Kassel. (Script. class. bibl. Oxon). Oxford: the Clarendon Press. 1965. (Приказ и критика). *Journal of Hellenic Studies* London, 1966, Vol. LXXXVI, 193—195.
93. Da li je osnova μελαν- „crni“ poznata mikenskome grčkom. *ŽA*, 1966, XVI, 193—205.
94. Γαλάδρα=Χαράδρα, Γάλαδρος=Χάραδρος (=Ka-ra-do-ro), *ŽA*, 1966, XVI, 310.
95. Μαλερός, *ŽA*, 1966, XVI, 316.
96. lat. opimus. *ŽA*, 1966, XVI, 332.
97. 4—5. stih Kleantove himne Zevsu. *ŽA*, 1966, XVI, 342.
98. Po-se-da-o-ne Re-u-no. *ŽA*, 1966, XVI, 347.
99. Ti-ko-ro- (A-wa-) ti-ka-ra. *ŽA*, 1966, XVI, 348.
100. Κεμήλιον: *Κεῖμα=*εμεηλιον: θέμα *ŽA*, 1966, XVI, 349.
101. Louis Deroy — Monique Gérard, Le cadastre mycénien de Pylos, Incunabula Graeca, Roma, 1965, X. (Приказ и критика). *ŽA*, 1966, XVI, 361—364.
102. Fiorella Imparati, Le leggi ittite, con prefazione di G. Pugliese Carratelli, Incunabula Graeca, Roma, 1964, vol. VII, (Приказ). *ŽA*, 1966, XVI, 364—367.

ХАРАЛАМПИЕ ПОЛЕНАКОВИЌ

1. Турски елементи у арумунском дијалекту. Сопствено издање. Скопје 1939.
2. Савремена македонска проза. Нолит, Београд 1951, 286.
3. Македонски народни умотворби. Пословици. Во редакција на д-р Харалампие Поленаковиќ и Кирил Пенушлиски. Том IV, кн. 1. Кочо Рацин, Скопје 1954, 302.
4. Ватрослав Јагиќ. Кирил и Методи и нивните ученици. Редакција и предговор. Институт за национална историја, Скопје 1954, 58.
5. Кореспонденцијата на Јордан Хаџи Константинов Џинот со Друштво српске словесности. Изд. на Филозофскиот факултет 1955. Едиција Материјали, кн. 2. 67
6. Циво Бранов Гундулиќ. Уводна студија кон преводот на „Дубравка“ на македонски јазик. Кочо Рацин, Скопје 1958, 1—25.

7. Константин Миладинов. Живот и дело. Монографија кон изданието „Творби“ од К. Миладинов. Кочо Рацин, Скопје 1958, 1—36.
8. Никодим С. Савић. ЈПр. 1935, IX, 124—136; 171—176; 224—234.
9. Улога јавних библиотека у просветном и културном васпитању народа. С освртом на библиотеке у Скопљу. СкГл, 1935, 22.
10. Прилог библиографији Скопља. СкГл, 1935, 26.
11. Биографска дела Игњата Ђурђевића. ЈПр, 1935, IX, 378—379.
12. Скопље у народним песмама. СкГл, 1936, 30.
13. Стихотворац Кирил Тетоец Пејчиновић, ЈПр, X, 221—224.
14. Једна нова реч у дубровачком говору. НЈ, 1936, IV, 216.
15. Berčvi. *Revue internationale des études balkaniques*, Beograd, 1936, III, 234—237.
16. Свети Јован Продром. Слепче. СкГл, 1936, бр. 433.
17. Други прилог библиографији Скопља. СкГл, 1936, 16.
18. Приповетка о човеку који се продао ђаволу од П. Стевановића. ЈПр, 1936, X, 144—145.
19. Викентије Ракић у Јужној Србији. ЈПр, 1936, X, 233—236.
20. *Scritori jugoslavi II*. ЈПр, 1936, 255—256.
21. Неколико још примера о писању крвљу у нашој књижевности. ПНП, 1937, IV, 129—132.
22. Стејићева варијанта народне песме о Марку Краљевићу и вили бродарици. ПНП, 1937, IV, 270—271.
23. „Прилике“ о човеку који се продао ђаволу. Годишњак Филозофског факултета у Скопљу, 1937, II, 215—228.
24. Приповетка о девојци без руку код Аромуна, ППП, 1937, XVII, 117—119.
25. Мијачка варијанта народне приповетке о шарану. ППП, 1937, XVI, 279.
26. Алгебарско X (икс) у скопском говору. НЈ, 1937, V, 119—120.
27. Један стари опис манастира св. Андреје на Трески. СкГл, 1937,
28. Прилози проучавању народне поезије. ЈПр, 1937, III, 214—215.
29. Југ Анђелка Крстића. Луч, Скопље, 1937/38, бр. 6—7, 255—267.
30. Још један тип приповетке о девојци без руку. Гласник Етнографског музеја у Београду. 1938, XIII, 128—131.
31. Јован Хаџић о преводима Хасанагинице. ПНП, 1938, V, 265—266.
32. „Анегдота“ о погибији Смаил аге Ченгића. ПНП, 1938, V, 266—267.
33. Шишање (чупање) косе у жалости. Гласник Скопског научног друштва, 1938, XIX, 253—254.
34. Још о имену Ђорђе. НЈ, 1938, VI, 83—85.
35. Доситеј или Доситије Обрадовић. НЈ, 1938, VI, 232—233.
36. Ђорђе Киселиновић. Народне умотворине у Јужној Србији. ПНП, 1938, VI, 295—297.
37. Народна поезија. (Умотворине) у скопском „Лучу“. ПНП, 1938, VI, 297—298
38. Приповедач Константин Ђорђевић. ЈПр, 1939, XIII, 268—280.
39. Муж на свадби своје жене. ПНП, 1939, VI, 266—267.
40. Ванђелов „Болен Дојчин“. ПНП, 1939, VI, 280—286.
41. Бугарско предање о Мурату на Косову. ПНП, 1939, VI, 252—258.
42. Рукописи библиотеке манастира св. Климента у Охриду. Хришћанско дело, Скопје, V, 1939, 220—225.
43. Кореспондентне поуке на Југу с почетка XIX века. ЈПр. 1939, XIII 411—417.
44. Трећи прилог библиографије Скопља. СкГл, 1939, 16.
45. Кирил Пејчиновић Тетоец и његово „Утјешение грјешним“, Хришћанско дело, 1940, VI, 359—376.

46. У вртлогу 1914—1918. Поводом романа У бежанији, од Константина Ђорђевића. Политика, Београд, 1940, бр. 11483.
47. Иво Војновић и негова драма „Еквиноцијо“. Позоришни лист, Скопје 1940, II, бр. 5. стр. 1—5.
48. Четврти прилог библиографији Скопља. СКГЛ, 1940, 15.
49. Кирил Пејчиновић Тетоец у народном сећању. ГЛЈ, 1940, бр. 64
50. Мијачки лексикограф Ђорђе М. Пуљевски. ГЛЈ, 1940/41., Божићни додаток.
51. Кирил Пејчиновић Тетоец. Нов ден, 1946 бр. 4—5. 97—100.
52. Једно Његошево „Допуштење“. Стварање, Цетиње. 1946, бр. 6,
53. Да ли је објављен Чулићев превод „Горског вијенца“? Стварање, 1946, бр. 7—8, 470.
54. Стогодишнината на „Горски венец“ од П.П. Његош. Просветно дело, 1946, бр. 4.
55. Неколку прашања за Зборникот на браќа Миладиновци. Нов ден, 1946 бр. 8—10, 71—75.
56. Нови податоци за Кирил Пејчиновиќ. Год. Збор. на ФФ., 1948, I, 55—70.
57. Животниот пат на Кирил Пејчиновиќ Тетоец. Шар, Тетово 1948, бр. 13—15.
58. Неколку книжевно-историски прилога. Нов ден, 1948, IV, бр. 6, 40—68.
59. Кирил Пејчиновиќ Тетоец. Иднина, Скопје 1949, бр. 1, 25—36.
60. Јоаким Крчовски, просветител и книжевник. Иднина, 1949, бр. 2, 88—101.
61. Две белешки за лектирата на Коста Рацин. Нов ден, 1949, бр. 8—9, 432—443.
62. Вистината за делото на Кирила и Методија. НМ, 1949, бр. од 9.VI.
63. Македонски печатари и печатници во првата половина на XIX век. Иднина, 1950, II, бр. 1, 45—69.
64. Македонска народна песна, нејзините собирачи и издавачи во првата половина на XIX век. Животот на народната песна во првата половина на XIX век. Иднина, 1950, II, бр. 3, 57—75.
65. Македонска народна песна, нејзините собирачи и издавачи во првата половина на XIX век, II. Вук Ст. Караџиќ, В. И. Григорович и Станко Враз како собирачи и издавачи на македонската народна песна. Иднина, 1950, II, бр. 5, 50—70.
66. За подобро познавање на браќа Миладиновци. Нов ден, 1950, VI, бр. 1—2, 44—52.
67. Значењето на една македонска народна пословица. МЈ, 1950, I, бр. 6, 130—131.
68. Константин Миладинов, први прави македонски песник. Књижевне новине, Београд, 1950.
69. Прилози збирци наших псеудонима. Библиотекар, Београд, 1950, II, бр. 1, 54.
70. Македонске народне песме у Вразовој заоставштини. Граѓа ЈАЗУ, 1951, XXI, 263—284.
71. Григор С. Прличев, поет и борец. КЖ, 1951, бр. 3.
72. „Илјада и една ноќ“ и нашите народни умотворби. МЈ, 1951, II, бр. 5, 102—130.
73. „Licentia poetica“. КЖ, 1951, бр. 4.
74. За библиотеката на Цинот. Год. Збор. на ФФ 1951, IV, 1—29.
75. Прилози кон македонските тајни јазици. МЈ, 1951, II, бр. 4, 49—56.
76. Уште два прилога кон тајните македонски говори. МЈ, 1951, II, бр. 9—10, 209—211.
77. Местото на браќата Миладиновци во историјата на македонската книжевност. Сов, 1952, II, бр. 1—2, 1—20.
78. Прилози за запознавањето на Кирила Пејчиновиќа. Год. Збор. на ФФ 1952, V, 1—12.
79. Драмските обиди на Цинот. Сов, 1952, II, бр. 7—8, 70—94.

80. Ликот на мајката во „Сердарот“ од Григор С. Прличев. Македонка, 1952, бр. 83, 6—7.
81. Даниловиот „Четиријазичник“. НМ, 1952, бр. 29.
82. Солунскиот печатар Теодосија Синаитски и неговото застапување за народниот јазик во книгата: „Од историја на македонскиот јазик“. 1952, 35—39.
83. Настојување браќата Миладиновци да напишат македонска граматика. МЈ, 1952, III, бр. 1—2, 22—29.
84. Константин Миладинов и зборот „освјегити“ во хрватскиот јазик. МЈ, 1952, III, 1—2, 29—30.
85. Нов прилог кон македонските тајни јазици. МЈ, 1952, III, бр. 3, 57—58.
86. Ваташкиот трепетник. МЈ, 1952, III, бр. 4, 88—90.
87. Еден прилог кон нашата народна медицина. Македонски медицински преглед, 1952, 12—13.
88. Еден инцидент во животот на Григор Прличев за којшто не се зборува во неговата „Автобиографија“. Сов, 1953, бр. 1—2, 40—48.
89. Григор С. Прличев. Живот и дело. Млада литература, Скопје, 1953, бр. 2, 3—35.
90. Против кој владика е уперена песната на Андреја Петковиќ: „Глас од далека земја“. Год. Збор. на ФФ, 1953, VI, 77—85.
91. Три прилога за познавањето на браќа Миладиновци. Год. Збор. на ФФ, 1953, VI, 87—104.
92. Четири прилога кон проучувањето Зборникот од народни умотворби на К. А. Шапкарев. Год. збор. на ФФ 1953, VI, 105—185.
93. Епитафот на Кирил Пејчиновиќ. МЈ, 1953, IV, бр. 9, 209—216.
94. Од кој век е писмото од Крушево?. МЈ, 1953, IV, бр. 10, 221—232.
95. Три документа за фамилијата на Рајко Жинзифов. Сов, 1954, бр. 1—2, 131—132.
96. Поетот Константин Миладинов. Живот и дело. ЛЗБ, 1954, I, бр. 1, 14—29, 77—92.
97. Димитрија Миладинов како собирач на нумизматички материјали. Сов, 1954, бр. 9, 231—236.
98. Кој е автор на песната „Грк и Блгарин“?. Год. Збор. на ФФ, 1954, VII, 41—51.
99. За посветата на Ј.Ј. Штросмајер во Зборникот од народни песни на Миладиновци. Год. Збор. на ФФ, 1954, VII, 53—60.
100. Биографски прилог за запознавање на Џинот. Год. Збор, на ФФ, 1954, VII, 61—69.
101. Две збирки од афоризми на Џинот. Год. Збор. на ФФ, 1954, VII, 70—83.
102. Акција Константина Петковића на спасувању старих српских рукописа из манастира Добриловине (у Херцеговини). ППП, 1954, XX, бр. 3—4, 305—309.
103. Kačičeve pesme u Makedoniji. Spomenica Andrije Kačiča Miošića. (Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena JAZU). 1954, 261—273.
104. Белешки за најстарото читалиште во Скопје. НМ, 1955, 28.II.1955.
105. За песната што многу ја сакал Григор Прличев. Од животот на нашата народна песна. Раз. 6.III.1955.
106. 110 години од смртта на Кирил Пејчиновиќ. Раз, 20.III.1955.
107. Неколку податоци за школувањето и престојот на К.П. Мисирков во Србија. ЛЗБ, 1955, II, бр. 1. 46.
108. Еден избор од делата на Миладиновци. Раз, 1955, бр. 8, 1—2.
109. За критиката . . . , Раз, 1955, бр. 19, 20, 21.
110. Една влашка народна песна од НОБ. Вечер, Скопје 9.X.1955.
111. Еден ракопис од XV век. МЈ, 1955, VI, бр. 1, 61—70.
112. Записи и натписи. МЈ, 1955, VI, бр. 1, 70—75.

113. За еден превод од Јован Стерија Поповиќ. Хоризонт, Скопје, 13.V.1956.
114. „Једно ретко издање и једна песма“. ППП, 1956, XXII, бр. 1—2, 87.
115. Народни песни за Фросина. Сов, 1956, бр. 5, 402—420.
116. Автобиографските списи во македонската книжевност. НМ, 1.III.1957.
117. Белешки за првиот Македонец печатар, Јаков од Камена Река. НМ, 1.V.1957.
118. Белешки за првата книжарница во Скопје. НМ, 21.VII.1957.
119. За народната песна „Билјана платно белеше“. НМ, 2.VIII. 1957.
120. Рад на проучавању историје македонске књижевности у периоду после другог светског рата. Београдски Меѓународни славистички састанак. Београд, 1957, 115—124.
121. Врските на Јордан Хаџи Константинов Џинот со Друштво српске словесности. Београдски Меѓународни славистички састанак, Београд, 1957, 647—651.
122. Крајот на една легенда. ЛЗб, 1957, IV, бр. 4, 230—232.
123. Уз приказ на II т. Енциклопедије Југославије. Летопис Матице српске, 1957, 391—392.
124. Маргиналии кон полската романсирана биографија на поетот К. Миладинов. Раз, 1958, V, бр. 4.
125. „Маченичката“ и предвремената смрт на Кирил Пејчиновиќ во еден чешки романтичен расказ. Раз, 1958, V, бр. 10, 1—4.
126. Доситеј Обрадовиќ кај Македонците. Јужнословенски филолог, 1958, XXII, 273—288.
127. Македонски народни песни од XVI век. Сов, 1958, бр. 10, 854—859.
128. Македонске штампарије у XIX веку. Књига и свет. Београд, 1958, бр. 9—10.
129. Анѓелко Палашев, основач на првата библиотека во Велес. НМ, 26.X.1958.
130. Четврти Меѓународен конгрес на славистите. Раз, 1958, III бр. 3, 287—308.
131. Марин Држиќ. Живот и дело. Монографски преглед на животот и делото. ЛЗб, 1958, бр. 3—4, 42.
132. Јордан Хаџи Константинов Џинот. Биографско-библиографска скица. НМ, 1958, 2 и 3.XI.1958.
133. Крушевскиот говор во еден обреден текст од крајот на XIX век. МЈ, 1959, IX, бр. 1—2, 147.
134. Пuteви македонске књижевности. Политика, 20.IX. 1959.
135. Кирил Пејчиновиќ во народното предание. Сов, 1959, бр. 8, 777—779.
136. „Хагада“ у македонској писаној и усменој књижевности. Рад IV-ог конгреса фолклориста Југославије, Блед, 1959, 333—339.
137. „Хагата“ во македонската пишувана и усна книжевност. Трудови, 1960, I, 73—86.
138. Непозната (прва?) редакција на Тропарот и Кондакот на св. Нифонт од Кирил Пејчиновиќ Тетоец. Трудови, 1960, I, 87—96.
139. Неколку новооткријени македонски народни песни во заоставштината на Станко Враз. Трудови, 1960, I, 87—109.
140. Едно писмо од Павел Божигропски. Трудови, 1960, I, 125—126.
141. Станко Костиќ. Малешевски народни песни. Трудови, 1960, I, 129—130.
142. Белешки за фамилијата на браќа Миладиновци. НМ, 27.II.1961.
143. Na marginesie polskiej zbieranej biografii Konstantyna Miladinowa. Pamiętnik slaviański Polskiej akademii nauk, 1961, IX, Warszawa—Wrocław, 219—224.
144. Уз стогодишњицу штампања Зборника Миладиноваца. Поетски уџбеник. Политика, 25.VI.1961.
145. Димитрије Миладинов како учител. КЖ, 1961, VI, бр. 6—7, 12—14.

146. Prvi makedonski prevod Preradovićeve pesme „Putnik“. Zadarska revija, 1961, X, br. 6, 473—475.
147. Царица Мара и македонска народна песма. ППП, 1961, XXVII, бр. 3—4, 187—199.
148. О македонској народној књижевности, во книгата „Македонска књижевност“, изд. Српска књижевна задруга, 1961, књ. 368, 29—99.
149. Царица Мара и македонската народна песна. Студија од македонскиот фолклор. Раз, 1961, IV, бр. 4, 365—382.
150. Животни пут браће Миладиноваца. НИН, 1962, бр. 579.
151. Браћа Миладиновци. Стремљења, Приштина, 1962, бр. 1, 1—24.
152. Кога браќата Миладиновци започнале со собирање македонски народни умотворби, а кога Кузман А. Шапкарев? Просветно дело, Скопје, 1962, бр. 1, 1—22.
153. Доситеј Обрадович у Македонцев, IV Меѓународниот сјезд славистов, Материјали-дискусии, I, Москва, 1962, Академија наук СССР, 52—53.
154. Андре Мазон. По повод осумдесетогодишнината од раѓањето. МЈ, 1962, XI—XII, 225—230.
155. За фамилијата на браќата Миладиновци, во „Studi in onore di Ettore Lo Gatto e Giovanni Maver“, Roma—Firenze, 1962, 547—551.
156. Браќата Миладиновци и Васил Д. Чолаков. Год. Збор. на ФФ 1962, XIV, 205—238.
157. Панајот К. Ѓиновски, зограф, етнограф, фолклорист и лексикограф. Год. збор. на ФФ 1962, XIV, 239—277.
158. Јордан Хаџи Константинов Џинот, „Сто години велешка гимназија“ Титов Велес, 1962, 181—189.
159. Доситеј Обрадовиќ код Македонаца, во книгата Доситеј Обрадовиќ 1911—1961, Српска књижевна задруга, 1962, 55—62.
160. За значењето на делото на Кирил и Методија. Иселенички календар, 1963, Скопје, 69—77.
161. Необичен пат на писмо од Џинот. КЖ, 1963, бр. 2, 29—30.
162. Две белешки македонског фолклористе и лексикографа Панајота Ѓиновског о П.П. Његошу. Стварање, Цетиње, 1963, бр. 2, 191.
163. Константин Миладинов како преведувач на „Православни црковни братства“ од руски јазик на македонски. МЈ, 1963, XIII—XIV, 17—31 и прилог 1—41.
164. Кирил и Методија, словенски учители. ЛЗБ, 1963, бр. 3, 1—19.
165. Учителската дејност на Солунските браќа Кирил и Методија. Просветно дело, 1963, бр. 5—6, 215—221.
166. Браћа Миладинови. Рад, Београд, 1963, 1—42.
167. Рускиот јазичен елемент кај македонскиот поет Константин Миладинов. Год. Збор. на ФФ, 1963, XV, 323—335.
168. К. А. Шапкарев за своите учебници. Год. Збор. на ФФ, 1963, XV, 317—322.
169. Неколку необјавени писма на Јордан Хаџи Константинов Џинот. Год. Збор. 1963, XV, 337—342.
170. Panajot Dinovski, ethnographe, folkloriste et lexicographe macédonien (1841—1886) Revue des études slaves (Mélanges André Vaillant), t. XL, Paris, 1964, 171—177.
171. André Mazon et les Macedoniens. (Hommage à André Mazon). Annales de l'Institut français de Zagreb, 2-e Série, № 10, 11, 12, 13, 1961—1964, 73—77.
172. О једном Његошевом познанику — Лују Ђурчији. Политика, 25.VIII. 1963.
173. Спомени на земјотреси во македонското народно творештво. НМ, I.IX. 1963.
174. Белешки за кирилومتодијевското прашање кај Македонците во XIX век. Гласник на Институтот за национална историја, Скопје, 1963, VII, бр. 1, 157—180.

175. Панајот К. Ѓиновски, недоволно познатиот зограф, етнограф, фолклорист граматичар и лексикограф. НМ, 13.X.1963.
176. Речниците на македонскиот јазик. КЖ, 1963, бр. 9—10, 29—33.
177. Вук и Македонците. ЛЗБ, 1964, бр. 1, 1—4.
178. Македонски песник Рајко Жинзифов о смрти Вука Караџића и о погипији кнеза Михаила Обреновића. Политика, 19.VII. 1964.
179. Вук Стефановиќ Караџиќ кај Македонците. НМ, 1964, 20, 21, 22, 23, 24.IX, 1964.
180. Над пожелтените страници од една добра книга. (Бранислав Нушић, Крај обала Охридског језера, 1894), Раз, 1964, VII, бр. 1, 82—89.
181. Вук Ст. Караџиќ за школите во Србија во време на неговата младост и за своето школување. Просветно дело, 1964, XX, бр. 5—6, 197—209.
182. Вук Ст. Караџиќ и македонската народна песна. Раз, 1964, VII, бр. 3, 295—302.
183. Вук Стеф. Караџиќ и Кузман А. Шапкарев. ЛЗБ, 1964, XI, бр. 4, 1—5.
184. Прилог кон кирилметодијевската библиографија. ЛЗБ, 1964, XI, бр. 5, 28—31.
185. Две народне пословице код Доситеја и Вука. Стварање, Цетиње 1964, бр. 10, 1329—1331.
186. Еден запис-договор за учителска работа од 1862 год. Просветно дело, 1964, бр. 9—10, 485—486.
187. Фолклор Македоније (заедно со К. Пенушлиски и Ж. Фирфов), Рад VII конгреса фолклориста Југославије, Охрид, 5—13.
188. Рајко Жинзифов за Црногорците и Његош. КЖ, 1965, бр. 1, 27—31.
189. Одгласи од битката кај Хоким. КЖ, 1965, бр. 5, 38—40.
190. Миладиновците потекнуваат од Магарево. НМ, 1965, 18.IV.1965.
191. Неколико података о Нушићевим студијама на Великој школи. ППП, 1965, XXXI, бр. 1—2, 76—77.
192. Југословенската академија на науките и уметностите и македонците. НМ, 26.XII.1965.
193. Академик Ив. Сенгаров, Кодекс (Кондиката) на црквата св. Георги во Струга. Гласник на Институтот за национална историја, 1965, IX, бр. 1, 330—331.
194. Македонија и Македонците во некои хрватски и српски поетски текстови од XVIII век. НМ, 6.II.1966.
195. Македонска академија на науките и уметностите. НМ, 27.II.1966.
196. Македонски иселеници во Русија во XVIII век и формирањето на македонскиот полк. НМ, 6, 13 и 20.III.1966.
197. Значајни достигнуања на советската македонистика. ЛЗБ, 1966, XII, бр. 6, 24—24.
198. Најрани бележења на македонски народни песни, КЖ, 1966, бр. 2—3, 31—41.
199. Најстариот лик на Климент Охридски. НМ, 3.IV.1966.
200. Илирците и илирските идеи во Македонија. КЖ, 1966, бр. 4, 1—5.
201. Првиот научен труд во македонската славистика. Раз, 1966, бр. 10, 1001—1005.
202. „Сон султана“, забравена македонска стихотворба од 1861. Раз, 1966, бр. 10, 1006—1014.
203. Климент Охридски. Живот и дело. Во книга за Климент Охридски. Скопје, 1966, 5—68.
204. Моравската мисија, животното дело на Кирил и Методија. Просвета, Скопје, 1966, XI, бр. 213, 6—7.
205. Околу прашањето за најстариот лик на Климент Охридски. НМ, 19. VI. 1966.
206. Климент Охридски. Живот и дело. ЛЗБ, 1966, XIII, бр. 4, 1—14.
207. На извору најстарије словенске и македонске књижевности. Политика, 4.IX. 1966.

208. Константин Миладинов како преведувач на „Православни црковни братства“ од руски на македонски јазик. Славјанска филологија, Софија, 1966, т. 8, 95—96.
209. Народни песни и една народска балада за Питу Гуле. Раз, 1966, IX, бр. 3, 276—286.
210. Вук и Македонците. Анали Филолошког факултета Београдског универзитета. Београд, 1964 (1966), св. 4, 383—392.
211. Учителот и писателот Климент Охридски. Просветно дело, 1966, XXII, бр. 7—8, 337—348.
212. Книжевни рад Климента Охридског. Стремљења, Приштина, 1966, VII бр. 5, 449—460.
213. Andreas de Macedonia, NM, 11—12. XII. 1966.
214. Echa bitwi chocimskiej w Macedonii. Pamiętnik slowiański Poslake akademii nauk, 1966, t. XVI, br. 1, 154—157.
215. Климент Охридски и четири рајске реке. ППП, 1966, XXXII, 86—88.
216. Легендата за Владимир и Косара. КЖ, 1967, бр. 1, 23—25.
217. Контактите со делата на Молиера. НМ, 19, 20, II. 1967.
218. Сто години Југословенска академија на науките и уметностите ЛЗБ, 1967, бр. 6, 21—22.
219. Браќа Миладиновци. Поводом 105. годишњице смрти. Багдала, Крушевац, 1967, IX, 3—4.
220. Неколку непознатих података о Пајсију Хиландарском. Хиландарски зборник, САНУ, 1966 бр. 1, 171—181.

БЛАГОЈ С. ПОПОВ

1. Прилог кон геометријата на триаголникот. Год. Збор. на ПМФ, 1949 бр. 2, 109—134.
2. Примедба за две детерминанти. Год. Збор. на ПМФ, 1949, бр. 2, 195—205.
3. О једном Караматином услову интегритета балистичке диференцијалне једначине. Год. Збор. на ПМФ, 1949, бр. 2, 247—293.
4. За еден Д. Аламберов услов на интегритет на балистичката диференцијална равенка. Билтен на ДМФ на СРМ, 1950, бр. 1, 29—39.
5. За една проста особина на ортогоналните полиноми. Год. Збор. на ПМФ, 1951, бр. 4, 1—8.
6. За редуцибилноста на хипергеометријата диференцијална равенка. Год. Збор. на ПМФ, 1951, 4, бр. 7, 1—22.
7. За една алгебарска равенка. Билтен на ДМФ на СРМ, 1951, бр. 2, 3—15.
8. Sur une équation algébrique proposée par Pitoiset. Bulletin de l'Académie royale de Belgique, 1951, 5, t. XXXVII, 17—19.
9. Некои примедби за Riscati-евата диференцијална равенка. Билтен на ДМФ на СРМ, 1951, бр. 2, 113—115.
10. Формирање критериуми за редуцибилност на некои класи линеарни диференцијални равенки. Год. Збор. на ПМФ, 1952, 5, бр. 2, 1—68.
11. Парааналитички функции со две димензии. Год. Збор. на ПМФ, 1952, 6, бр. 2, 1—12.
12. Sull'equazione di Bessel. Bolletino della Unione matematica Italiana, 1952, serie III, Anno VII, Num. 1, 17—19.

13. Note about the Sums of binominal Coefficients. Bilten na DMF na SRM, 1953, br. 4, 5—6.
14. Quelques propriétés des fonctions d'une variable complexe. Bilten na DMF na SRM, 1953, br. 4, 20—24.
15. On Weber's Differential Equation. Prosedings of the Indian Academy of Sciences, 1953, XXXVIII, № 1, Sec. A, 64—66.
16. Sur une équation différentielle. Bulletin de l'Académie Royale de Belgique, 1953, Série 5, t. XXXIX, 179—181.
17. Претставување елементите на еден триаголник како сума од редови. Билтен на ДМФ на СРМ, 1954 бр. 5, 19—21.
18. Über die Integration der linearen Differentialgleichungen dritte Ordnung in geschlossener Form. Bilten na DMF na SRM, 1956, br. 7, 17—19.
19. Sur quelques intégrales définies. God. Zbor. na PMF, 1956, br. 9, 17—19.
20. Sur la résolution générale d'une classe d'équation. Bulletin de l'Académie Royale de Belgique, 1956, 5 Série, t. XLII, 1107—1108.
21. Sur un procédé de résolution numérique des équations. Bulletin des sciences mathématiques, 2 série, t. LXXXI, 29—31.
22. За некои релации што се однесуваат за полиномите на Legendre. Год. Збор. на ПМФ, 1957, 10, 1—25.
23. За придружени Legendre-ови сферни функции. Билтен на ДМФ на СРМ, 1957, 5—18.
24. За некои определени интеграли во кои влегуваат придружените Legendre-ови функции. Год. Збор. на ПМФ, 1958, 11, 7—16.
25. On ultraspherical Polynomials. Bolletino della Unione matematica Italiana, 1959 Serie III, Vol. 14, № 1, 105—108.
26. On some Integrals involving Legendre Polynomials. Bulletin de la Société royale des sciences, Liege, 1959, 28 e année, № 7—8, 188—191.
27. A Note concerning the Integrals involving the Derivatives of Legendre Polynomials. Rendiconti del seminario matematico della università di Padova, 1959, Vol. XXIX, 316—318.
28. Sur les fonctions de Legendre associées. Comptes rendues des séances de l'Académie des sciences. 1959, t. 248, 912—914.
29. L'évaluation explicite des expressions de Turan—Szegő. Comptes rendues des séances de l'Académie des sciences, 1959, t. 248, 2158—2159.
30. Sur les polynomes de Legendre. Mathesis, 1959, t. LXVIII, № 7, 8, 9, 239—242.
31. О једној диференцијалној једначини. Публикације Електротехничког факултета, Серија Математика — Физика. Београд, 1961, бр. 68, 11—12.
32. О неким неједнакостима ортогоналних полинома. Математичка библиотека, Београд, 1962, књ. 22, 47—53.

ПЕТАР СЕРАФИМОВ

1. Состојба на напрегањата во хиперболичките лушпи по теоријата на мембраната. Год. Збор. на ПМФ, 1950, кн. 3, № 8, 40.
2. Прилози кон хиперболичната лушпа. (I и II). Год. Збор. на ПМФ, 1950, кн. 3, № 9, 15.
3. Прилог кон статиката на просторните рамови. Публикации на Техничкиот факултет во Скопје, 1951, № 1, 70.
4. Прилог кон теоријата на купасти и цилиндрични лушпи. Год. Збор. на ПМФ, 1953, кн. 6, № 6, 27.

5. Еден доказ на методата на Cross со помошта на методата на фиксни точки. Градежен глас. Орган на градежните инженери и техничари на НР Македонија, 1956, 1, 21—22.
6. Термоелектрана „Мацари“. Рамовски и просторни системи.
7. Мост на Вардар кај с. Сарај (челик).
8. Исчислување и конструкција на преломни точки на тлачните цевки на хидроцентралите: „Зрновка“, „Дошница“, „Сапунчица“, „Маврово“.
9. „Југохром“. Фабрички хали:
 - 1 = 50 м. — лак со затега и висина од 27 м.
 - 1 = 30 м. — цилиндрична лушпа; сили со капацитет 24.000 т.
10. Шеќерана Битола — главна хала во вид на спрегната челично-бетонска конструкција;
11. Мост на Вардар — ул. Партизанска — распон 65 м. М.Б. 450, еластично вклетен рам;
12. Мост во Штип. Фундирање подводно, М.Б. 500 а, 1+71 м.
13. Мост во Титов Велес. Карактеристика: за сопствени товари Герберов носач, а за корисни континуирец;
14. Мост на Вардар во Демир Капија — во Клотонда — просторно разгледување.
15. Брана „Липково“ — цилиндрична, еластично вклетена, со олеснет горен дел Н — 39,0 м.
16. Брана „Кочани“ — лачно-гравитациона со периметарска фуга. Н — 46,00 м.
17. Брана „Прилеп“ од три различни типови — тежишта + контрафорна + насипана. Н — 38 м. Контрафорните делови пресметани на сеизмичност.
18. Реконструкција на антенси столб за радио Скопје. Од затеги на 6 места сведено на 3.
19. Главна хала на Сајмиштето во Скопје. 1 — 70 м. Идеен проект.
20. „Рудни двор“ — во Железарницата Скопје. Носивост на мостот за кран 460 т.

ГОРЃИ ФИЛИПОВСКИ

1. Сушата во НРМ и борбата против неа. Министерство за земјоделие и шумарство на НРМ, Скопје 1948, 142.
2. Почвите на Струмичко Поле. Год. збор. на ЗШФ, 1949, II, 57—326.
3. Полски опити со различни начини на механичка обработка на почвата и со различни предшественици за пшеницата. Год. збор. на ЗШФ, 1951 III, 3—64. (со С. Попантовски).
4. Резултати од полските опити за испитување дејството на вештачките ѓубриња врз пшеницата на различни типови на почви во НРМ. Год. збор. на ЗШФ, 1951, III, 121—174. (со М. Јекиќ).
5. Почвите на Валановско Поле. Завод за водостопанство, Скопје 1953, 220 (со Л. Виларов.)
6. Утицај наводњавања на особине земљишта оризишта Кочанске и Струмичке Котлине. Земљиште и биљка, Београд, 1954, III бр. 1—3, 21—42.
7. Ознака генетских хоризоната код подзола, гајњача, црвеница и чернозема. II Советовање ЈДПЗ, Београд 1954, 33—40.
8. Почвите на Делчевско Поле. Завод за водостопанство, Скопје 1954, 169.
9. Почвите на Беровско Поле. Завод за водостопанство, Скопје 1955, 159.
10. Резултати од педолошките испитувања во Гевгелиско Поле. Год. збор на ЗШФ, 1956, VIII—IX, 209—284.

11. Прилог кон познавањето на некои својства на речните и подземните води од Валандовско и Гевгелиско Поле. Год. збор. на ЗШФ, 1956, VIII—IX, 285—302.
12. Утицај ерозије на географију земљишта НРМ. Научне основи борбе против ерозије. Академски совет ФНРЈ, Београд 1957, 128—134. Преведено на англиски.
13. Земљишта НРМ са гледишта хидротехничких мелиорација. Водопривредне основи НРМ. Издаје Институт „Јарослав Черни“. Српска академија наука и уметности, Београд 1954, 16—18.
14. Солените почви на Кочанско Поле и можност за нивна мелиорација. Год. збор. на ЗШФ, 1955, VI—VII, 133—176.
15. Содржина на карбонати, реакција и потреба од калцификација и потребна количина вар за калцификација на почвите од НРМ. Год. збор. на ЗШФ, 1955, VI—VII, 5—131. (со Т. Тоновски).
16. Природни услови за земјоделското производство на НРМ. Зборник, том I, Друштво на агрономи и зем. техничари на НРМ, Скопје 1955, 1—84.
17. Почвите на Кочанско Поле. Завод за водостопанство, Скопје 1955, 288.
18. О дијалектичко-материјалистичким схватањима у педологији. Микроорганизми-Земљиште и биљка, Поседна единица бр. 7, Југословенско друштво за проучавање земљишта. Београд, 1957, 23—29.
19. Генеа, еволуција и научне основи мелиорација слатина Овчег Поља (доктор. дисертација). Год. збор. на ЗШФ, 1959, XII, 5—118.
20. Минерализација, хемиски састав и употребљивост површинских вода НРМ за наводнување. Земљиште и биљка, Београд, 1959, VIII, бр. 1—2, 429—437.
21. Прилог питању генезе и географије земљишта НРМ. Земљиште и биљка, Београд, 1959, VIII, бр. 1—3, 139—152.
22. О неким хемиским особинама, обезбедености хранливим материјама и потреби калцификације првенице НРМ. Земљиште и биљка, Београд, 1959 VIII, бр. 1—3, 355—365 (со М. Јекиќ).
23. Прилог кон прашањето за класификацијата на почвите на НР Македонија. Год. збор. на ЗШФ, 1959, XII, 187—199.
24. Педолошки састав тла Македоније. Енциклопедија Југославије, бр. 5, Лексикографски завод, Загреб, 1962, 631—634.
25. Класификација земљишта Југославије. Земљиште и биљка, 1963, XII, бр. 1—3, 21—44. (со В. Нејгебауер, М. Ѓирић, М. Живковић и А. Шкорић).
26. Земљишта Југославије. Soils of Yugoslavia, Поседна публикација Југословенског друштва за проучавање земљишта. Београд, 1963, бр. 9, 498. (со М. Кириќ преведено на англиски).
27. О садржини растворливих једињења у неким седиментима, водама и земљиштима НР Македоније. Земљиште и биљка, Београд, 1963, XII, бр. 1—3, 143—166.
28. Soil Classification in Yugoslavia. (Transactions of the International Congress of Soil Science). Bucarest, 1964. (so V. Nejgebauer, M. Ćirić, A. Škorić i M. Živković).
29. Smolnitza, central concept and subdivision. (Third correlation seminar for Europe World Soil Resources Reports, № 19, FAO and UNESCO, Rome, 1965, 30—31.
30. Metodika terenskog ispitivanja zemljišta i izrada pedoloških karata. Knj. IV, str. 192. Jugoslovensko društvo za proučavanje zemljišta, Beograd, 1967 (eden od avtorite i redaktor)

АЦО ШОПОВ

1. Песни. ЦК УСАОЈ, Београд 1944, 30.
2. Пруга на младоста. (со Славко Јаневски). Изд. Главниот одбор на народната младина, Скопје 1946, 32.
3. На Грамос. Кочо Рацин, Скопје 1950, 37.
4. Со наши раце. Кочо Рацин, Скопје 1950, 51.

5. Песна за Апанаса. Едуард Багрицки. Препев. (со Славко Јаневски). Кочо Рацин, Скопје 1951, 58.
6. Стихови за маката и радоста. Кочо Рацин, Скопје 1952, 78.
7. Слеј се со тишината. Кочо Рацин, Скопје 1955, 40.
8. Ветрот носи убаво време. Кочо Рацин, Скопје 1957, 45.
9. Сирано де Бержерак. Едмонд Ростан. Превел Ацо Шопов. Кочо Рацин, Скопје 1957, 396.
10. Zlij se s tišino. Prejev na slovenečki. Državna založba, Ljubljana 1957, 134.
11. Сид. Пјер Корнеј. Превел Ацо Шопов. Кочо Рацин, Скопје 1958, 134.
12. Песна на чучулигата. Григор Витез. Превел Ацо Шопов. Култура, Скопје 1959, 54.
13. Цицибан. Отон Жупанчич. Препеал од словенечки Ацо Шопов. Кочо Рацин, Скопје 1959, 80.
14. Хамлет принцот дански. Вилијам Шекспир. Препев Ацо Шопов. Кочо Рацин, Скопје 1960, 214.
15. Песни. Кочо Рацин, Скопје 1963, 56.
16. Небиднина. Кочо Рацин, Скопје 1963, 49.
17. Избор. Мирослав Крлежа. Превеле Ацо Шопов и Тодор Димитровски. Кочо Рацин, Скопје 1963, 237.
18. Басни. И. А. Крилов. Препев Ацо Шопов. Кочо Рацин, Скопје 1963, 33.
19. Őgök Várakozó. Prejev na ungarski. Forum, Novi Sad 1964, 86.
20. Ветеръ приносить погожие дни. Препев на руски. Прогрес, Москва 1964, 64.
21. Јован Јовановиќ-Змај. Избор. Приредил Димче Левков. Препев Ацо Шопов. Кочо Рацин, Скопје 1965, 122.
22. Поезија од Изет Сарајлиќ. Препев Ацо Шопов. Кочо Рацин, Скопје 1965, 56.
23. Раѓањето на зборот. Мисла, Скопје 1966, 66.
24. Вечер над градот. Д. Тијадиновиќ. Препев Ацо Шопов. Државна заложба Словеније; Македонска книга, Скопје; Просвета, Београд; Младост, Загреб, 1966, 128.
25. Предвечерје. Препев на српскохрватски. Графички завод, Титоград 1966, 116.
26. Избор. Македонска книга. Скопје 1968, 114.
27. Јус — универзум. Мисла. Скопје 1968, 58.
28. 60 сонети. Вилијам Шекспир. Според прозниот превод на Тоска Дубровска препеал Ацо Шопов. Македонска книга. Скопје 1968, 64.

СОДРЖИНА

CONTENTS

ПРИСТАПНИ ПРЕДАВАЊА И ПРИЛОЗИ OPENING ADDRESSES AND CONTRIBUTIONS

МИХАИЛО АПОСТОЛСКИ

- Некои особености на НОБ и Револуцијата во Македонија (Some distinctive features of the Peoples' Liberation War and the Revolution in Macedonia) — — — — — 8

ДИМИТАР АРСОВ

- Психосоматични болести (Les maladies psycho-somatiques) — — 25

ВАСИЛ ИЉОСКИ

- Театар во манастир (Une piece de theatre jouee au couvent) — 45

СЛАВКО ЈАНЕВСКИ

- Две песни од Каинавелија — — — — — 53

БЛАЖЕ КОНЕСКИ

- Зборот и фонетските промени (Le mot et les changements phonétiques) — — — — — 59

НИКОЛА МАРТИНОСКИ

- Пет репродукции — — — — — 67

КИРИЛ МИЉОВСКИ

- Вистини и заблуди на економската теорија и економската политика (Verites et erreurs de la theorie economique et de la politique economique) — — — — — 73

ДИМИТАР МИТРЕВ

- Критиката помеѓу две димензии (La critique entre deux dimensions) — — — — — 95

МИХАИЛ ПЕТРУШЕВСКИ

- Дали е „Прикованиот Прометеј“ дел од тетралогџа (Le „Prométhée enchaîné“ faisait-il partie d'une tétralogie) — — — 105

